

T.C.

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

OSMANLI DEVLETİ'NDE AYANLIK:

KAYSERİ SANCAĞI ÖRNEĞİ (1730-1774)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAMİT KARASU

KASIM 2014

**OSMANLI DEVLETİ'NDE AYANLIK:
KAYSERİ SANCAĞI ÖRNEĞİ (1730-1774)**

Hamit KARASU

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ'NE
SUNULAN TEZ

TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKİM 2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr Erdal Tanas KARAGÖL

Enstitü Müdürü

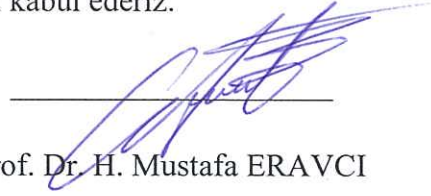
Bu tezin Yüksek Lisans Derecesi için gereken bütün şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını kabul ederiz.

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

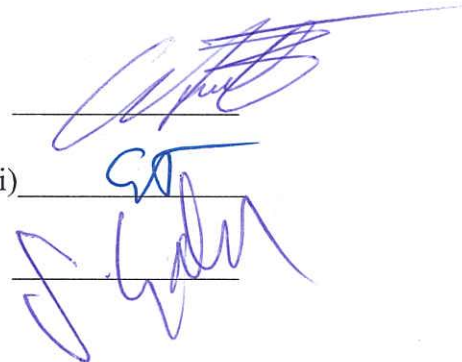
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Yrd. Doç. Dr. Güçlü TÜLÜVELİ (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)

Yrd. Doç Dr. Sıddık ÇALIK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orjinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı : Hamit KARASU

İmza :

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE AYANLIK: KAYSERİ SANCAĞI ÖRNEĞİ (1730-1774)

Karasu, Hamit

YL, Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

Ekim 2014, 107 Sayfa

Bu tez, Osmanlı taşrasında ortaya çıkan yerel ileri gelenler olan ayanları Kayseri örneğinde ele alır. Giriş bölümü ayanlığın ortaya çıkışı üzerine kısa bir bakış atar. Birinci bölüm ayanların ortaya çıkışında XVI. yüzyılın ortasından itibaren değişen mali uygulamaların önemini vurgular.

İkinci bölüm XVIII. yüzyılda hem merkez ile taşra arasındaki ilişkileri, hem de ayanlarla yerel toplum arasındaki ilişkileri inceler. Üçüncü bölüm ise ayanların ekonomik kaynaklarını konu edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ayan, Kayseri Ayanları, Zennecizade, Kalaycızade, Emir Ağazade

ABSTRACT

AYANSHIP IN THE OTTOMAN STATE: THE CASE OF KAYSERİ SUB-PROVINCE (1730-1774)

Karasu, Hamit

MA, History Department

Supirvisor: Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI

October 2014, 107 Pages

This thesis examines the ayans, local notables who rised in the Ottoman Periphery, in the case of Kayseri Sub-province. The introductory chapter looks at the debate on the rise of ayans. Chapter One emphasizes the importance of fiscal practices, which metamorphosed since mid-sixteenth century.

Chapter Two examines the relationship between ayans of Kayseri and local community as well as center and periphery in the eighteenth century. The last chapter analyses the revenue sources of the Kayseri ayans.

Key Words: Ayan, Local Notables, Ayans of Kayseri, Zennecizade, Kalaycızade, Emir Ağazade

TEŞEKKÜR

Araştırmanın boyunca yardım ve tavsiyelerini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. H. Mustafa ERAVCI, özellikle şeriyye sicillerinin okunması ve analizinde emeklerini ödeyemeyeceğim hocalarım Prof. DR. Hüseyin ÇINAR ve Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK'a ve tezin yazım aşaması tamamlandıktan sonra hızlı ama dikkatli şekilde okuyarak birçok yanlışımı görmemi sağlayan arkadaşım Araç. Gör. Hakan YAZAR'a teşekkür ederim. Bu yardımlara rağmen, tezde ileride ortaya çıkması muhtemel olan hatalar tamamen bana aittir.

Annem ve babama...

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	IV
ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VI
TEŞEKKÜR.....	VII
İÇİNDEKİLER.....	IX
KISALTMALAR.....	XII
TABLolar LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1
Kaynaklar ve Konunun Sınırları.....	1
Ayanlığın Ortaya Çıkışı Üzerine Tartışmalar.....	7

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE AYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI.....	13
1.1. Artan Masraflar ve Nakit İhtiyacı.....	13
1.1.1. İmparatorluk İmajının Maliyetleri ve Culus Bahşışleri.....	13
1.1.2. Uzayan Verimsiz Savaşlar.....	18
1.2. Osmanlı Maliyecilerinin Nakit İhtiyacına Buldukları Çözümler.....	21

1.2.1 Makam Satışları.....	25
1.2.2. Artan Vergiler.....	30
1.2.3. Tımar Sisteminde Yaşanan Değişim.....	34
1.2.4. Malikane Sistemine Geçiş ve Yerel Güçlerin Merkez Tarafından İçselleştirilmesi.....	42

II. BÖLÜM

KAYSERİ SANCAĞI'NDA AYANLIK.....	48
2.1. Kayseri Sancağı.....	48
2.1.1. Osmanlılar'dan Önce Kayseri.....	48
2.1.2. Osmanlı İdari Sisteminde Kayseri Sancağı.....	49
2.1.3. Kayseri'de İdareci Zümre.....	51
2.2. Bir Terminoloji Meselesi: Ayan Kimdir?.....	53
2.3. Kayseri Ayanları: Merkez ve Yerel Toplumla İlişkileri.....	56
2.3.1. Zennecizadeler Ailesinin Kökenleri.....	56
2.3.2. Ayanlığın Kayseri'de Yerleşmesi.....	58
2.3.3. Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa.....	63
2.4. Yerel Toplum ve Merkezi Hükümet Arasında Kayseri Ayanları.....	70

III. BÖLÜM

KAYSERİ AYANLARININ EKONOMİK KAYNAKLARI

3.1. Mütessellimlik.....	79
3.1.1. Mütessellimliğin Tarihi Gelişimi.....	79
3.1.2. Kayseri Mütessellimliği ve Ayanlar.....	83
3.2. Vergi Toplama Görevleri.....	90
SONUÇ.....	96
KAYNAKÇA.....	99

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.-çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Dp.-dp.	Dipnot
Haz.	Yayına Hazırlayan/Hazırlayanlar
KŞS	Kayseri Şeriyye Sicili
S.-s.	Sayfa
T.-t.	Tablo
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları
YDT	Yayınlanmamış Doktora Tezi
YYT	Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

TABLULARIN LİSTESİ

Tablo 1	1527-1692 Yılları Arası Osmanlı Bütçe Gelir-Giderleri.....	19
Tablo 2	Darphane-i Amire'nin 1766-1785 Yılları Arası Müsadere Gelirleri..	25
Tablo 3	1691-1834 Yılları Arası Cizye Gelirleri.....	33
Tablo 4	1527-1730 Yılları Arası Ulufeli Asker Sayısı.....	39
Tablo 5	1566-1705 Yılları Arası Ulufe Ödemelerinin Harcamalara Oranı....	40
Tablo 6	1730-1774 Yılları Kayseri Sancağı Mutasarrıfları ve Mütesellimlerini.....	86

GİRİŞ

Kaynaklar ve Konunun Sınırları

Osmanlı'da ayanlık düzeni daha XIX. yüzyılda dikkatleri çekmiş ve bu konuda bazı çalışmalar bu yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Ancak, ayanlık üzerine yapılan akademik çalışmalar özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştır. Bu bağlamda ilk eser İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın 1942 yılında tamamladığı *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa** başlıklı çalışmadır. Uzunçarşılı'nın bu eserini Mustafa Akdağ'ın *Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri, 1730-1839* başlıklı makalesi takip etmiştir.* Akdağ'ın makalesi Uzunçarşılı'nın eserinin aksine bir vaka çalışması değil, Osmanlı'da ayanlık düzeninin analitik bir tasviridir. Makalenin başlığından anlaşılacağı gibi, yazar ayanlığın ortaya çıkış tarihi olarak Patrona Halil İsyanı'nın yaşandığı 1730 ve ayanların güç kaybettikleri tarihi ise Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği tarih olan 1839 olarak kabul etmiştir.

Ayanlar üzerine yapılan vaka çalışmalarından bir diğeri Özcan Mert'in "*XVIII. ve XIV. yüzyıllarda Çapanoğulları*" başlıklı eseridir. Eser Bozok Sancağı mutasarrıfı olarak Orta Anadolu'da yaklaşık bir yüzyıl boyunca etkili olan Çapanoğulları ailesinin siyasi aktivitelerini ele almaktadır.

Yuzo Nagata'nın ise ayanlık üzerine iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan ilki Osmanlı taşra idaresini iyi bilen ve 1765-1768 ve 1771-1774 yılları arasında iki defa

* İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllıkoğlu Süleyman Ağalar ve Alemdar Mustafa Paşa**, TTK, II. Baskı, Ankara 2010

* Tezin yazımında faydalanılan eser ve makalelerin künyeleri kaynakçada verildiğinden burada belirtilmemiştir. Bu nedenle, sadece kaynakçada künyesi verilmeyen çalışmaların künyeleri verilecektir.

sadrızamlık yapan Muhsinzade Mehmet Paşa'nın ayanlıkla ilgili düzenlemelerini ele aldığı "*Muhsinzade Mehmed Paşa ve Ayanlık Müessesesi*" isimli eseridir. Nagata, "*Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme*" başlıklı ikinci eserinde ise Batı Anadolu'nun güçlü ayanlarından olan Karaosmanoğulları'nı incelemiştir. Ancak, Nagata önceki vaka çalışmalarından farklı olarak ailenin sadece siyasi-idari faaliyetleri ve merkezle olan ilişkilerini değil, aynı zamanda ekonomik faaliyetleriyle bu faaliyetlerin ailenin güçlenmesine katkılarını titiz bir arşiv araştırmasıyla ortaya koymuştur.

Ayanlık ile ilgili belki de en klasikleşmiş ve bu alanda çalışma yapanların en fazla başvurduğu eser Yücel Özkaya'nın "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*" başlıklı eseridir. Özkaya, eserinde çoğunlukla Karaman ve Anadolu Eyaletleri'ndeki ayanların durumlarını ele almasına rağmen, zaman zaman bu eyaletlerin dışına da çıkmıştır. Ayrıca, Özkaya'nın ayanlık kurumu ile ilgili iki makalesi daha bulunmaktadır.

Necdet Sakaoğlu'nun Divriği Kazası'nda etkili olan Köse Paşa ailesi üzerine yaptığı çalışma uzun yıllara yayılan titiz bir arşiv araştırmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Eserin benzerlerinden önemli bir farkı, kendisi de Divriğili olan yazarın eseri yazarken sözlü kaynaklardan da yararlanmasıdır. Ayrıca, Sakaoğlu Köse Paşa hanedanı üzerinden ayanların bölgelerine yaptıkları kalkınmaya katkılarına dikkat çekmiştir.

Rıza Karagöz'ün ikisi de Karadeniz bölgesinde yer tutan Caniklizadeler ve Haznedaradeler ailelerinin en etkili iki üyesi hakkında iki ayrı çalışması bulunmaktadır. Karagöz'ün çalışmalarını nispeten yakın denilebilecek zamanlarda yapmasına rağmen, aile fertlerinin sadece siyasi ve idari etkinliklerini ele aldığı için ayanlık düzeninin sosyo-ekonomik yapısına katkı sağlamamaktadır.¹

¹ Rıza Karagöz, **Canikli Ali Paşa**, TTK, Ankara 2003; aynı yazar, **Karadeniz'de Bir Hanedan Kurucusu: Haznedarzade, Süleyman Paşa**, Etüt Yayınları, Samsun 2009

Balkan ayanları ise Türk araştırmacıların son yıllarda dikkatlerini çekmişlerdir. Bunlardan biri, farklı üniversitelerden üç araştırmacılık bir ekibin Tirsiniklizade İsmail Ağa hakkındaki eseridir.²

Osmanlı'da genel bir ayan tipolojisi çizmeye ve ayanların merkezle ilişkilerini genel toplu bir bakışla ele alan son çalışma Ali Yayıoğlu'nun Harvard Üniversitesi'nde tamamladığı doktora çalışmasıdır. Yayıoğlu, ayanlarının gücünün zirvesinde olduğu 1792-1812 yılları arasında merkez-taşra ilişkilerini inceleme iddiasında olmasına rağmen, tezinin 200 sayfaya yaklaşan ilk bölümünü 1699-1792 yılları arası Osmanlı idari ve mali dönüşümüne ayırarak ayanlığın ortaya çıkışı ve güçlenmesi üzerinde de ciddi bir çalışma yapmıştır.

Bunların dışında ayanlık ve çeşitli ayanlar hakkında yazılmış bir çok doktora/yüksek lisans tezi ve yayınlanmış birçok makale bulunmaktadır. Ancak, bu çalışmalar çoğunlukla vaka çalışmalarıdır ve genellikle yukarıda eserleri tanıtılan yazarlar tarafından yazıldıkları için farklı bilgiler ortaya koymamaktadırlar. Bu nedenle, bu çalışmalara burada yer verilmemiştir, ancak, gerektiğinde bazılarında tezin yazımında faydalanılmıştır.³

² Meryem Kaçan Erdoğan-Meral Bayrak Ferlibaş-Kamil Çolak, **Ruşuk Ayanı: Tirsiniklizade İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009

³ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Canay Şahin, **The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: Caniklizades (1737-1808)**, YDT, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2003; İlhan Ege, **Son Dönem Osmanlı Tarihinde Bir Ayan Ailesi**, YDT, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas 2006; Güçlü Tülüveli, **De-Mystification of the Contemporary Historiographical Paradigms: Ottoman Provincial Notables in Historical Perspective**, YYT, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul 1993; İsmail Toprak, **Osmanlı Devletinde Padişah 3. Selim ve 2. Mahmut Dönemleri Kocaeli Sancağında Ayanlık**, YYT, Sakarya Üniversitesi, Sakarya 2003; Ali Yavuz, **Vidin Ayanı Pazvatoğlu Osman'ın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümetle İlişkileri**, YYT, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2010; Alper Başer, **Gümölcine Ayanı Tokatçıklı Süleyman Ağa ile Ferecik Ayanı Ali Molla'nın Faaliyetleri ve Merkezi Hükümet ile Olan İlişkileri**, YYT, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2006; Robert W. Zens, **The Ayanlık and Pasvanoğlu Osman Paşa of Vidin in the Age of Ottoman Social Change, 1791-1815**, YDT, University of Winconsin-Madison, Winconsin 2004; Aydın Güven, **Doğu Karadeniz Ayanlığına Kısa Bir Bakış (1808-1826)**, YYT, Aratürk Üniversitesi, Erzurum 1999; Nagehan Üsündağ, **Power Politics in the Ottoman Balkan Provinces: A Case Study of Pazvandoğlu Osman**, YYT, Middle East Technical University, Ankara 2006; Mustafa Kaya, **18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık ve Ayan Aileleri**, YDT, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2008, Yalçın Ölmez, **Karahisar-ı Sahib Sancağında Ayanlık Müessesesi (1784-1848)**, YYT, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1991; Ayşen Ay, **Jalili Household in Ottoman Mosul 1726-1834**, YYT, Fatih University, İstanbul 2013, Mehmet Ak, **Osmanlı İmparatorluğunda Bir Ayanlık Örneği Yılanhoğulları**, YYT, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2007; Volkan Tekdemir; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık Kurumu ve Bursa Ayanları: 1750-1800**, YYT, Uludağ

Araştırmanın Kayseri ayağının kaynaklarını ise arşiv belgeleri oluşturmaktadır. Arşiv belgeleri Kayseri tarihinin yerel kaynakları olan şeriye sicilleridir. Şeriye sicillerine bilindiği gibi merkezden gönderilen ferman ve buyruğuların kaydedilmesinden dolayı, bu siciller aracılığıyla dönemin genel Osmanlı taşra politikasını takip etmek mümkündür. Buna ek olarak, aynı siciller Osmanlı taşra yaşamının ve sosyal ilişkilerinin neredeyse tek kaynağı durumundadırlar. Çünkü, üzüntüyle söylemek gerekir ki, Osmanlı ülkesinin Arap coğrafyasının aksine Anadolu ve Balkanlar'da taşra meselelerini ele alan yerel kronikler ya hiç bulunmamakta ya da nadiren bulunmaktadır. İlgili alanı belli başlı konular olan edebi eserler ise bu çalışma ve benzeri çalışmaların ele aldığı konuları aydınlatmakta yetersiz kalmaktadırlar. Bundan dolayı, şeriye sicilleri Osmanlı taşra tarihi için büyük önem taşımaktadırlar. Şeriye sicillerine kaydedilen belgeler arasında yukarıda belirtilen merkezden gönderilen emir ve hükümlerin yanı sıra, alım-satım, borç-alacak, boşanma vb. belgeler bulunmaktadır. Ayrıca, vergilerin sancak halkına dağıtımını konusunda halk arasında, halk ile halkın temsilcileri, halk ile yöneticiler ve yöneticiler ile ileri gelenler arasında yaşanan sorunlar ve bunların Kayseri'deki mahkemede çözülememesi sorunun payitahta bildirilmesi durumunda, gelen hüküm çoğunlukla şeriye siciline kayıt edilmekteydi. Bu gibi konular, XVIII. yüzyılda vergi dağıtımında ayanlar önemli bir rol oynadığından ayanlık araştırmalarında önemli bir yere sahiptir.

Araştırmada kullanılan siciller numaraları 125-156 arasında kalan Kayseri Şeriye Sicilleridir. Yakın zamana kadar asılları Milli Kütüphane'de bulunan ve şimdi İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ne nakledilmiş olan bu siciller elektronik ortama aktarılmış olduğundan, mikro filmleri temin edilerek araştırmada yararlanılmıştır. Sicillerin toplam sayısı 32 olup, sayfa sayıları 22 ila 250 arasında

Üniversitesi, Bursa 2004; Nagehan Üstündağ, **Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Ayanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)**, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 2004; Suraiya Faroqhi, "*Zeytun Diyarında Güçve Servet: Edremit Ayanından Müridzade Hacı Mehmed Ağa'nın Siyasi ve Ekonomik Faaliyetleri*", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Haz. Çağlar Keyder ve Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2009, s. 81-100; Yuzo Nagata, "*Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'ya Ait Tereke Defteri*", **Studies on the Social and Economic History of the Ottoman Empire**, Akademi Kitabevi, Manisa 2007, s.23-29

değişmektedir. Bazı sicillerin sayfaları eksiktir. Bundan dolayı, siciller arasında kopukluklar bulunmaktadır.

Sicillerden 8 tanesinin Yüksek Lisans Tezi⁴ olarak transkripsiyonu yapılmıştır. Bundan dolayı, gerektiğinde bu tezlerden ve zaman zaman sicillerin asıllarından faydalanılmıştır.

Şeriyeye sicilleri başlıca yerel kaynak olmakla beraber tek arşivsel kaynak olmadığı ve Başbakanlık Osmanlık Arşivi'nde XVIII. yüzyıl Kayseri tarihi ve ayanlarıyla ilgili arşiv belgelerinin olması muhtemeldir. Ancak takdir edilecektir ki, 32 adet şeriyeye siciline ilave olarak İstanbul'daki belgelerden yararlanmak bir yüksek lisans tezinin hacmini aşmaktadır. Bu bakımdan, araştırmada bazı noktaların ucu açık kalmaktadır ve ileride yapılacak araştırmalarla desteklenmeye muhtaçtır.

Kayseri ayanları hakkında yerel kaynaklar olan şeriyeye sicilleri dışında, bu tezin yazımında faydalanılmış bazı diğer kaynaklar da bulunmaktadır. Bunlardan üç tanesi XVIII. yüzyıl Kayserisi'nin farklı dönemlerini ele alan doktora tezleridir.⁵ ve Ayhan Öztürk'ün 1738-1749 yılları arası Kayseri Sancağı'nı tasvir ettiği eseridir.⁶ Diğerisi ise Hamiyet Sezer'in III. Selim Dönemi'nde Kayseri şehir hayatını ele aldığı yüksek lisans çalışmasıdır.⁷ Bu çalışmalarda, yeri geldikçe Kayseri ayanlarına değinilmektedir. Kayseri ayanları üzerine şimdiye kadar iki çalışma yapılmıştır.

Bunlardan ilki yukarıda bahsedilen doktora tezlerinin yazarlarından biri olan Muhammet Karakaş'a aittir ve XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki Kayseri etkili olan ayanları ele alır. Diğerisi ise, Orta Anadolu'nun etkili ayan ailelerinden olan Çapanoğulları üzerine de incelemesi bulunan Özcan Mert'e aittir. Mert'in araştırması

⁴ Bu tezlerin künyeleri kaynakçada verildiğinden burada ayrıca verilmeye gerek görülmemiştir.

⁵ Bu tezler: Mehmet Karagöz, **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1993; Muhammet Karakaş, **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997; Ahmet Gündüz, **XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1998

⁶ Ayhan Öztürk, **Şeriyeye Sicillerine Göre Kayseri Sancağı (1738-1749)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 2000

⁷ Hamiyet Sezer, **III. Selim Zamanı'nda Kayseri'de Şehir Hayatı**, YYT, Ankara Üniversitesi, Ankara 1990

Kayseri'de uzun süre ayan olan ve mütesellimlik yapan Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa üzerinedir. Hem Karagöz hem de Özcan'ın tebliğleri *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*'nde sunulmuş ve aynı sene içerisinde basılan bildiri kitabında yer almışlardır.

Araştırmanın kapsamı 1730-1774 yılları arası Kayseri'de ayanlık olmakla beraber genel olarak Osmanlı'da ayanlığın ortaya çıkışı konusunu ele almadan Kayseri ayanlarını değerlendirmek, ulaşacağımız sonuçları desteksiz bırakacağından, tez içerisinde bu konuya hatırı sayılır bir yer ayrılmıştır. Bundan dolayı, birinci bölümde saray masrafları ve askeri giderler bağlamında merkezi harcamalardaki artış ele alınmıştır. Bu harcama artışının XVI. yüzyıl sonlarından başlayarak Osmanlı mali ve idari sisteminde büyük düzenlemeleri beraberinde getirdiği bir gerçektir. Bu sebeple, para ekonomisine geçiş konusu öne alınarak ayanlığın ortaya çıkışı açıklanmaya çalışılmıştır. Bu ilk bölümde çoğunlukla ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.

İkinci bölümde ise Kayseri Sancağı tanıtıldıktan sonra, ayanlık hakkında iki problematik konu olan terminoloji, ayanların toplum ve merkezi hükümetle olan ilişkilerine Kayseri ayanları örneğinde cevap aranmıştır.

Üçüncü ve son bölümde, mütesellimlik kurumunun ayanların güçlenmesindeki rolü ve Kayseri ayanlarının ekonomik kaynakları için alt başlıklar ayrılmıştır. Bu son iki bölümün yazımında çoğunlukla yukarıda belirtilen arşiv belgelerinden yararlanılmıştır.

Konunun zamansal sınırlarının 1730-1774 yılları olarak seçilmesinin sebebi, 1730 senesinin ayanlığın ortaya çıktığı değil fakat, güçlerinin artmasındaki önemindedir. Üst sınır olarak 1774 tarihinin belirlenmesi ise, ayanların politik aktörler haline gelmelerine sebep olan 1768-1774 Osmanlı-Rusya savaşının Kayseri ayanları üzerindeki etkilerini gözlemleyebilmektir. Bilindiği gibi, bu savaş ayanların yerel aktörlerden bölgesel aktörler haline gelmelerinde kilit öneme sahiptir.

Ayanlığın Ortaya Çıkışı Üzerine Tartışmalar

Genellikle Osmanlı tarihi çalışan uzmanlar XVII. yüzyılı bir durgunluk ve yozlaşma çağı XVIII. yüzyılı ise merkezin taşra ileri gelenlerine söz geçiremediği bir adem-i merkezileşme dönemi olarak görmüşlerdir. Bu tarihçiler çoğunlukla padişah otoritesinin gerilemesine odaklanarak, saray grupları arasındaki kavgaları ve kadınların yönetimde etkili olmalarını alaya almışlardır. Buna karşılık, son dönemlerde, başını Amerikalı araştırmacıların çektiği bir tarihçiler grubu bu paradigmayı sorgulayarak Osmanlı Devleti'nin uyuma açıklığını ve yerel güçlerle işbirliği yapmadaki esnekliğini öne çıkarmışlardır.⁸

İşbirliği üzerine bu vurgunun Osmanlı tarih yazımında gittikçe daha fazla yer edinmesi, ne kadar güçlü ve ne kadar "despotik" olursa olsun, bir imparatorluğun kendisine sunulmuş olan bağlılığı, kaynaklarını, askeri işlerliğini koruyabilmesi ve siyasi bütünlük ve istikrarını devam ettirebilmesi çevre bölgelerle, yerel ileri gelenlerle ve sınır bölgelerle olan vizyonunu koruyabilmesine bağlı olmasından kaynaklanmaktadır.⁹

Adem-i merkezileşme tezini savunan ve Celali isyanları üzerine araştırmasıyla tanınmış olan Mustafa Akdağ, bu isyanlar dönemi ve sonrasında tüm XVII. yüzyıl Osmanlısına hakim olan kaotik ortamın merkezi hükümetin taşrada otoritesini kaybetmesine sebep olduğunu, bunun da kendiliğinden ayanlığı ortaya çıkardığını savunur.¹⁰ Bu görüşe göre; önce iltizam sonra onun yerini alan malikane sisteminin tımar sistemi aleyhinde yaygınlaşması ve bu yollarla vergi toplama hakkı veya vergi toplama hakkı elde edenlerin adına vergi toplama yetkisinin yerel ailelere geçmesi, böylece, güçlenen bu ailelerin 1726'da yayınlanan fermanla vali yapılabilmeleri, bu ailelerin büyük ayanlara dönüşmelerini sağlamıştır. Akdağ 1726 fermanının

⁸ Bu tarihçilerden bazıları ve eserleri; Jane Hathaway, **Osmanlı Mısır'ında Hane Politikaları: Kazdağlıların Yükselişi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002; Ariel Salzman, **Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime'i**, İletişim Yayınları, İstanbul 2011; Dina Rizk Khoury, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

⁹ Karen Barkey, **Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Versus Kitap, İstanbul 2008, s. 9

¹⁰ Mustafa Akdağ, "*Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri:1730-1839*", **Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8-12, s.51

ayanlığın ortaya çıkışında önemini vurgulamasına rağmen, "*ayanlık devri*" adını verdiği dönemin başlangıç tarihi olarak da Patrona Halil isyanının gerçekleştiği 1730 tarihini işaret eder.¹¹

Akdağ, 1726 fermanından sonra ayanların birer birer sancakların yönetimini ele geçirdiklerini, yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir yapılanmayla kazalara ve nahiyelere uzanan bir yapı oluşturduklarını ileri sürer. Ancak, bunu somutlaştıracak hiçbir örnek vermez. Bu hiyerearşik yapıya bulduğu isim ise "*Derebeylik Rejimi*"dir.¹²

Akdağ'ın tezinin oryantalist ve en çarpıcı tarafı I. Mahmut döneminden itibaren Fransız generali Bonneval ve diğer Avrupalı subayların Osmanlı hizmetine alınarak Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla, taşradaki ayanların merkezi hükümet tarafından tanınması arasında bağlantı kurmasıdır. Buna göre; XVII. yüzyıldaki karışıklıklarla yönetim düzeni bozulan Osmanlı Devleti için kurtuluş çaresini Batı'da bulan devlet adamları, reformların yapılabilmesi için sükunete ihtiyaç duyduklarından, taşrada düzeni sağlama görevini ayanlara devretmişlerdir. Akdağ bunu "gelenekçi ve eskimiş doğruluktan akılcı ve bilimci Batılılığa kayma" olarak tarif eder.¹³ Ne var ki, kapılarında işsiz levent, sarıca ve sekban gruplarını istihdam eden ayanlar hükümetin kendilerine vermiş olduğu yetkiyi kötüye kullanarak halk üzerinde baskı kurmuşlardır.¹⁴

Araştırmaları doğrudan ayanlıkla ilgili olmayan, fakat Osmanlı Ordusu'nun asker temini sistemini araştıran Mustafa Cezar, işsiz olan birçok kişinin yerel ileri gelenlere sığınması ve hükümetin askere olan ihtiyaçtan dolayı bunu desteklemesini ayanlığın ortaya çıkışında en önemli etken olarak görür.¹⁵ Cezar'a göre, devlet adamları tarafından kapı halkı beslenmesinin devlet toplum için faydalı olmayan bir takım kurumların oluşumuna sebep olmuştur. Ayanlık da bu kurumlardan biridir. Celali isyanlarının bastırıldığı kanlı dönemde sertlik, taşrada güç sahibi olan herkese

¹¹ Akdağ, "*Ayanlık Düzeni* ",s.51

¹² Akdağ, "*Ayanlık Düzeni* ",s.53

¹³ Akdağ, "*Ayanlık Düzeni* ",s.53

¹⁴ Akdağ, "*Ayanlık Düzeni* ",s.57

¹⁵ Mustafa Cezar, **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965, s. 331

tesir ettiğinden ayanlığın ortaya çıkışı en az 50 sene gecikmiştir.¹⁶ Ayanlığın ortaya çıktığı tarihin ise net olmadığını XVII. yüzyılın ikinci yarısında yavaş yavaş şekillendiğini ve II. Viyana Kuşatması'nın bu süreci hızlandırdığını ileri sürer.¹⁷

Halil İnalçık ve diğer birçok tarihçi devletin, tekelindeki mali ve siyasi ayrıcalıkları yavaş yavaş elden çıkarması anlamına geldiği için, ayanların güçlenmesini adem-i merkezileşme olarak adlandırmışlardır.¹⁸

İnalçık'a göre, işsiz ve silahlı sekban askerleri tarafından sürekli olarak eşkıyalığına maruz kalan ve Osmanlı merkezi hükümetinin güvenliğini sağlamada yetersizliğini fark eden Anadolu halkı, yerel liderlerden yardım istemiş ve onlardan silah temin etmiştir.¹⁹ Ek olarak, kapı halkları için haksız vergi toplamak zorunda kalan beylerbeyi ve sancakbeyilerine karşı, halk organize olma ihtiyacı hissetmiştir.²⁰ Bu iki güvenlik kaygısı ayanlığın ortaya çıkışında temel faktörlerden en önemlileridir. Ayanların temel finansal dayanakları ise sancak ve eyalet idarecilerinin yaz-kış cephede kalmak zorunda olmalarından dolayı mütesellimlik ve voyvodalık görevleriydi.²¹

Stanford Shaw'a göre ise 1736-1739 yılları arasında Rusya ve Avusturya'ya karşı yapılan savaşın etkisiyle, taşrada yeniden vergiler yükseldiğinden köylüler topraklarını terk ederek kente göç ettiler ve soygunculuğa başlamışlardır. Bundan fayadalanarak bazı yöre ileri gelenleri, küçük ordular besleyerek bölgelerinde hakimiyet kurmuşlar ve ilk ayan ve derebeyleri olmuşlardır.²²

İlber Ortaylı da ayanlığın ortaya çıkışını güvenlik sorunu bağlamında ele alır. Ortaylı'ya göre, II. Viyana Kuşatması'ndan sonra özellikle Balkanlar'da oluşan

¹⁶ Cezar, **Levendler**, s. 323

¹⁷ Cezar, **Levendler**, s. 332

¹⁸ Dina Rizk, Khoury, **Musul: 1540-1834**, s. 50

¹⁹ Halil İnalçık, "*Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700*", **Archivum Ottomanicum**, IV, s. 297

²⁰ Halil İnalçık, "*Transformation*", s. 322

²¹ Halil İnalçık, "*Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration*", **Studies in the Eighteenth Century Islamic History**, Haz. Thomas Naff-Roger Owen, Carbondale, 1977, s. 36

²² Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt I, III. Baskı, İstanbul 2008, s. 300

güvensiz ortamdan ve hükümetin bunu gidermedeki acizliği ilk önce halkın kendi güvenliğini sağlamasına, sonra ayanların bu işi üstlenmesine ve en sonunda yerel idarenin güçlenmesine yol açmıştır.²³

Ayanlığın ortaya çıkışını idari düzenin bozulmasından kaynaklandığını savunan ve bu olgunun sebebini başka değişimlerde gören yazarlara eserinin giriş kısmında karşı çıkan Yücel Özkaya'ya göre, toprak (tumar) rejimindeki bozulmadan dolayı taşra idaresinde yerel türediler, sancak idaresi ve diğer konularda etkili olmaya başlamışlardır. Osmanlı Devleti ise çaresizliğinden ve hazinesinin boş olmasından dolayı, özellikle 1683-1699 yılları arasında Kutsal İttifak'a karşı yaptığı savaşta Anadolu'daki zengin kişilerden yardım istemek zorunda kalmıştır.²⁴ Aynı çaresizlikten, 1726'da yayınlanan bir fermanda ayanlara resmi görevler ve sancakbeylikleri verilmeye başlanmıştır.²⁵

Özkaya'nın ayanlığın ortaya çıkışında tespit ettiği bir diğer unsur devlet-toplum ilişkileri ile ilgilidir; XVII. ve XVIII. yüzyıllarda artan ihtiyaçlardan dolayı halkla karşı karşıya gelmek istemeyen ve Celali isyanları dönemindeki gibi halkın galeyane gelmesinden çekinen Osmanlı merkezi hükümeti, taleplerinin ayanlar aracılığıyla topluma dayatmıştır. Bu, doğal olarak ayanların aracı kişiler olarak devlet ve toplum nazarında güçlenmelerine sebep olmuştur.²⁶

Ayanlığın ortaya çıkışı ile ilgili tartışmalar ve araştırmalar Immanuel Wallerstein'in Osmanlı İmparatorluğu'nun "Dünya Sistemi" ismini verdiği kapitalist Avrupa ekonomisine dahil olma süreciyle ilgili tezinden sonra hız kazanmıştır. Halil İnalcık, William McNeill ve İlkay Sunar'ın Osmanlı'da toprak rejimindeki değişimleri ele alan araştırmalarına dayanan ve Fernand Braudel'in çalışmasından ilham alan Wallerstein, yeni Dünya Sistemi içerisinde yarı-periferi konumda olan Osmanlı Ülkesinde merkezi beslemek için ticari tarımın yaygınlaştığını ileri sürmüştür.

²³ İlber Ortaylı, "*Eski Türk Şehirlerinde Yapı İşlerinin Düzenlenişi ve Yapı Örgütü*", **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu: Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. II. Baskı, İstanbul 2008, s. 89

²⁴ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 59

²⁵ Özkaya, **Ayanlık**, s. 13

²⁶ Özkaya, **Ayanlık**, s. 113

Ancak, Dünya Sistemine imparatorluğun eklemleme döneminin mevcut araştırmaların azlığından dolayı belirsiz olduğunu ve yapılacak yeni araştımlarla bunun netleşebileceğini belirmiştir.²⁷

Wallerstein'in bu tezi doğrudan ayanlığın ortaya çıkışıyla ilgilidir. Çünkü Balkanlar'da ve imparatorluğun verimli ovalarında ortaya çıkan kıyı bölgelerinde kurulan ve ticari tarım yapan çiftlikler ayanlara aitti. Ancak, bundan sonra yapılan çalışmalar Wallerstein'in tezinin aksine sonuçlar vermiştir. Zira, Balkanlar için bu tez nispeten geçerli olsa da, özellikle imparatorluğun Anadolu bölgesi için açıklayıcı olamamıştır. Kaynaklar tanıtılırken künyesi verilen birçok çalışma Anadolu ayanlarının elde ettikleri servetlerin ticari çiftliklere değil, büyük oranda malikane tasarrufu ve tefeciliğe dayandığını göstermektedir.

Donald Quataert doğrudan ayanlıkla ilgili bir çalışması olmamasına rağmen, 1700-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti tarihini ele aldığı çalışmasında ayanlara da yer ayırmıştır. Quataert ayanları kökenlerine göre üç kategoriye ayırır: Bir bölgeye merkezden atanıp orada yer edinen devlet görevlileri, Osmanlılar'dan önce idarelerinde olan bölgenin Osmanlılar tarafından imtiyazla yönetimini ellerinde bulunduranlar ve imparatorluğun sadece Arap Eyaletleri'nde görülen gulam-hane halkı uygulamasıyla güç elde eden aileler. Bu sınıflandırmadan sonra, Quataert ayanlığın ortaya çıkışı hakkında vurguyu devletle iyi geçinme ve malikane sistemi üzerine yapar; İstanbul'da malikanelerin büyük kısmını elde tutan vezir ve paşa hane halkları bu malikaneleri yerel ileri gelenlere ihale eder, bu İstanbul seçkinleri yerellere verdikleri bu ayrıcalığı her an iptal etme hakkına sahip bulduklarından yerel ayan merkez ile çatışmaya cesaret edemez ve boyun eğmeyi tercih eder.²⁸ Muhtemelen Mehmet Genç'ten ilham alınan bu malikane pramidi teorisi Ariel Salzman tarafından işlenmiş ve geliştirilmiştir ve bugünün XVIII. yüzyıl Avrupa ve Osmanlı tarih yazımında genel kabul görmektedir.

²⁷ Immanuel Wallerstein, "*Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research*", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Haz: Osman Okyar-Halil İnalçık, Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980, s. 117-119

²⁸ Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, İletişim Yay. VI. Baskı, İstanbul 2009, s. 86-89

Birçok tarihçi gibi Osmanlı yönetiminin XVIII. yüzyılda adem-i merkezileştiğini düşünen Özer Ergenç, yerel unsurların güçlenmesini şu şekilde yorumlar; XVIII. yüzyıla gelindiğinde Anadolu Eyaleti örneğinde sancakların yarıdan fazlası doğrudan hazineye bağlanarak iltizam usulüyle idare edilmekteydi. Bunlara ek olarak, her sancakta malikane olarak ihale edilmiş çok sayıda mukataa bulunmaktaydı. Böylece, birbirinin denetiminde olmayan ve eyalet ve sancak idarecilerinin müdahale edemediği doğrudan merkeze bağlı idari ve mali birimler ortaya çıktı. Buralar teoride doğrudan devlet ya da devlet adamları tarafından idare edilse de gerçekte vekiller tarafından idare ediliyordu. Bu, klasik dönemde geliştirilen yönetim şemasını çok açık şekilde etkisiz duruma getirdi ve devletin merkezi otoriteyi gerçekleştirmek için kurduğu yönetim zincirinin birbirinden kopuk halkalara böldü.²⁹

Ali Yayıoğlu ise ayanlığın ortaya çıkışında diğer değişim ve unsurları gözardı etmemekle beraber, yönetim düzenindeki değişimi öne alır. Yayıoğlu, uzayan savaşlar ve arkası kesilmeyen isyanlardan dolayı, sürekli askeri görevlerle uğraşmak zorunda kalan taşra idarecilerinin gerekli yönetim aktivitelerini yerine getirememeleri ve valilerin sürekli yerlerinin değişmesiyle beraber yetki alanlarındaki gelir kaynaklarının iltizam veya malikane olarak satılmasının bu görevlilerin ekonomik olarak gerilemesine sebep olduğunu, buna karşılık yerel güç sahiplerinin valilerin yaşadığı olumsuzluklardan fazla etkilenmedikleri için mültezim, voyvoda ve mütesellim olarak öne çıktıklarını ileri sürer.³⁰

²⁹ Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri", **Şehir, Toplum, Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013, s. 379

³⁰ Ali Yayıoğlu, **The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Late Ottoman Empire, (1792-1812)**, Harvard University, YDT, 2008, s. 16, 17,18

I. BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE AYANLIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI

1.1. Artan Masraflar ve Nakit İhtiyacı

Bu bölümün ilk kısmında XVI. yüzyıla gelindiğinde artık tam anlamıyla bir imparatorluk haline gelerek buna uygun imparatorluk imajını inşa etme çabalarının ve artık getirisi olmayan savaşların Osmanlı Maliyesi üzerindeki etkileri incelenecektir. İkinci kısımda ise, maliyecilerin artan masraflara buldukları çözümler ve bu çözümlerin ürettiği yeni yapı ve merkez-taşra ilişkisinde kullanılan araçların ayanlığı nasıl ortaya çıkardığı ele alınacaktır.

1.1.1. İmparatorluk İmajının Maliyetleri ve Cülus Bahşişleri

Tüm klasik imparatorluklarda iktidar sadece askeri güçle değil, aynı zamanda saray ihtişamı, zengin kamu törenleri ve padişahın cömert himayeciliğiyle ölçülürdü. Osmanlı padişahları da aynen XVI. yüzyıl Avrupa kralları gibi, saraylarını bir imparatorluk imajı oluşturacak şekilde tasarladılar. Padişah, özellikle İran'a karşı girişilen amansız savaşların yaşandığı bu yüzyılda, İslam dünyasının en haşmetli ve

hayırsever padişahı imajını yerleştirmek zorundaydı. Bunu yapmakta gayet başarılı olan Kanuni'nin Batılılar tarafından "Muhteşem" unvanıyla anılması boşuna değildi.³¹

Osmanlı haremının gelişmiş bir kurum haline dönüşmesi de Kanuni döneminden itibaren oldu. Bu dönüşüm padişah ailesinin payitaht İstanbul'da toplanmasının bir sonucu oldu ve XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde kadın veya erkek hanedan ailesinin hiçbir üyesi payitahttan ayrılmaz olmuşlardı. Hanedan ailesinin İstanbul'da toplanmasına ek olarak, aile üyelerinin sayısında ve bunlara hizmet eden çalışan sayısında da artış oldu.³² Saray matbahının harcamaları belirtilen dönemden itibaren ciddi bir artış gösterdi. I. Süleyman zamanında Matbah-ı Amire'nin masrafı yaklaşık 5 milyon akçeydi. III. Murad dönemine gelindiğinde bu miktar 21 milyon akçeyi buldu.³³

L. Peirce'nin Osmanlı haremi üzerine maliye kayıtlarından yaptığı araştırmalar Topkapı Sarayı'nın artan masraflarını bariz şekilde ortaya koymaktadır. 1552 yılında toplam harem nüfusu 122 kişi ve bu kişiler için yapılan aylık maaş harcaması 19.980 akçe iken, 1633 yılında nüfus 845'e, ödenen toplam aylık maaş miktarı 256.920 kuruşa ulaştı. 1652 yılına gelindiğinde ise nüfus 967 kişiyi ve bunlar için ödenen aylık maaş miktarı 334.763 akçeyeyi buluyordu.³⁴

Tek başına Valide Sultan'ın maaşı bile, büyük bir yekun tutmaktaydı. III. Murad'ın annesi Nurbanu Sultan'a bağladığı günlük 2.000 akçelik maaş III. Mehmed tarafından Safiye Sultan için 3000 akçe çıkarılmıştı. Peirce'nin harc-ı hassa defterlerinden çıkardığı sonuca göre, aynı dönemde aynı defterden maaş alan Şeyhü'l-islam günde 750 akçe, Yeniçeri Ağası ise günde 500 akçe maaş alıyordu.

³¹ Topkapı Sarayı'ndaki bu imaj inşası ve dönüşüm için eşsiz bir monografi olan bkz. Leslie P. Peirce, **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar**, Çev. Ayşe Berktaş, 5. Baskı, İstanbul 2011

³² Peirce, **Harem-i Hümayun**, s. 168, 169

³³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s 126

³⁴ Pierce, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki çeşitli defter koleksiyonlarından derlediği tabloda 1552-1652 yılları arası Eski ve Yeni Sarayların nüfus ve ödenen maaş miktarlarını ayrıntılı şekilde açıklamaktadır; Pierce, **Harem-i Hümayun**, s. 171

Aynı dönemlerde padişah kadınları olan hasekiler günlük 600-700 akçe, padişah kızları olan sultanlar ise günlük 250-300 akçe maaş alıyorlardı.³⁵

Hanedanın kadın üyelerine verilen maaşlara ek olarak, “paşmaklık”^{*} denilen haslar bağışlanırdı. XVI. yüzyıldan itibaren bu uygulama genişletildi ve L. Peirce’nin belirttiğine göre zaman zaman en güçlü devlet adamlarının servetlerine denk hale geldi.³⁶ Ancak paşmaklıkların hazine açısından önemli tarafı “kayd-ı hayat” şartıyla verilmesi ve vakfa çevrilebilmesiydi. Bundan anlaşılacağı üzere, devlet adamlarına tahsis edilen haslar, makam sahibinin azli ya da ölümüyle hazineye geri dönerken, paşmaklık olarak tahsis edilen vergi birimleri ancak o kişinin ölümüyle hazineye geri dönüyor, eğer vakfedilmişse o bile mümkün olmuyordu.³⁷

1702 yılında kendilerine has tahsis edilmiş 46 kişinin isimlerinin yazılı olduğu bir liste hasların dağıtılmasında haremın önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Bu listeye göre 18.3 milyon has geliriyle Valide Sultan en çok has gelirine sahip kişiydi. Onu, 7.3 milyon ile sadrazam, 6.37 milyon ile kaptan-ı derya, 6.1 milyon ile Ayşe ve Emine sultanlar ve 4.5 milyon ile Hatice Sultan takip etmektedir.³⁸ Böylece sadece bu dört harem üyesinin haslardan aldıkları pay yaklaşık % 41’i bulmaktaydı.

Bu konuda bir örnek olarak Kösem Sultan verilebilir. IV. Murad’ın annesi olan Kösem Sultan, Menemen, Zile, Gazze, Kilis ve İzdin’de beş paşmaklığa sahipti ve bunlardan senede 20 milyon akçeden fazla gelir elde ediyordu.³⁹

Kanuni döneminden itibaren çeşitli vesilelerle yapılan kutlama ve törenlerin masrafları da artış göstermiştir. Padişah kızlarının düğünleri, şehzadelerin sünnet

³⁵ Pierce, **Harem-i Hümayun**, s. 176

* Kelime olarak “camilerde ayakkabı konulan yer” anlamına gelen Osmanlı Maliyesi’nde “padişah annesi, kızları ve hanımlarının ayakkabı, elbise vb. ihtiyaçları için devlet tarafından bir arazinin vergi glirleri”nin tahsis edilmesiydi; Mehmet İpşirli, “Paşmaklık”, **DİA**, Cilt 34, İstanbul 2007 s. 186

³⁶ Pierce, **Harem-i Hümayun...**, s. 293, 297; Rifaat Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s. 70-71

³⁷ Mehmet İpşirli, “*Paşmaklık*”, s.187; Cezar, **Levendler**, s. 61-62

³⁸ Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, İstanbul 1986, s 47

³⁹ İpşirli, “*Paşmaklık*”, s.187

düğünleri vb. tüm şenlikler, imparatorluk imajının ve İslam'ın en haşmetli hükümdarı imgesinin halk zihnine kazınması için bir araç olarak kullanılmıştır. Örneğin, bir şehzadenin doğumundan önce doğum odasına çok pahalı harcamalar yapılırdı. Valide Sultan ve Sadrazam'ın beşik alayları büyük masraflar gerektiren ve bütün İstanbul'u hayran bırakan törenlerdi.⁴⁰

Doğumdan başka, diğer bir masraflı bir tören de düğünlerdi. Bu düğünlerde damatlara gerekli gösterişte bir organizasyon yapabilmeleri için hazineden kaynak sağlanırdı. "Örneğin Sokullu Mehmed Paşa'ya 5.000 Piyale Paşa'ya 10.000 flori"⁴¹ tahsis edilmişti. Ayrıca, sultanların devlet adamlarıyla evliliği, şüphesiz bir yönüyle bu kişilerin hükümdara bağlılığını perçinlemek için yapıldığından,* bunların ölümü ve idamı durumlarında sultanlar başka bir devlet adamıyla evlendirilebiliyordu. Böylece, bir sultanın birkaç kere evlenmesi söz konusu oluyordu ki, bu, aynı masrafların her seferinde yeniden yapılması anlamına geliyordu.⁴²

Sünnet düğünleri de bunları aratmıyordu. 1719 yılında III. Ahmed'in dört şehzadesi için yaptırdığı sünnet düğününde beş bin fakir İstanbullu çocuk sünnet ettirilmişti. On beş gün on beş gece devam eden düğünde bin ördek, üç bin tavuk ve sekiz bin kaz tüketilmişti.⁴³

Saray kutlamalarından başka, cülus bahşişleri de devlet hazinesini nakit yönünden zorlayan harcamalardı. Osmanlılar'dan önceki İslam Devletleri'nde de dağıtılan cülus bahşişini ilk olarak Yıldırım Bayezid uyguladı. Fatih veya II. Bayezid döneminde kanun haline geldi. Yine II. Bayezid, kardeşi Cem Sultan'la yaptığı taht mücadelesinde devlet adamlarının desteğini sağlamak için uygulamayı vezirler kadar genişletti. III. Mehmet tahta çıktığında "sadrazam ile şeyhülislama 30.000'er,

⁴⁰ Oğuz Adanır, **Osmanlı ve Ötekiler**, Ankara 2013, s. 292

⁴¹ Oğuz Adanır, **Osmanlı ve Ötekiler**, s. 294

* Ancak, sultan evlilikleri bazen vezirlerin padişaha olan bağlılığını artırmak için değil onları ortadan kaldırmak için yapıyordu. Örneğin, İbşir Mustafa Paşa Sultan İbrahim'in tahttan indirilmesi intikamını almak ve İran tehdidine karşı imparatorluğun savunması üstlenmek bahaneleriyle IV. Mehmed'in emirlerine karşı gelince, padişah ve annesi Turhan Sultan onu vezir-i azam ve damat yaparak İstanbul'a getirmeyi başardılar. Paşa burada kısa sürede ortadan kaldırıldı; Peirce, **Harem-i Hümayun...**, s. 204

⁴² Pierce, **Harem-i Hümayun**, s. 204

⁴³ Oğuz Adanır, **Osmanlı ve Ötekiler**, s. 295

vezirler ve kazaskerler 20.000'er, yüksek rütbeli kadınlara 15.000'er, müderrislerin büyüklerine 5.000'er, küçüklerine 3.000'er, meşayih'in bazısına 1.000'er, defterdarlara 20.000'er, nişancıya 30.000" ve diğer memurlarla yeniçerilere çeşitli miktarlarda bahşiş dağıtmıştı.⁴⁴

XVII. yüzyılda sıkça gerçekleşen taht değişikliklerinde sayıları artmış olan yeniçerilere hatırı sayılır bir miktarda cülus bahşişi ödenmesi gerekiyordu. 1603-1703 yılları arasında Osmanlı tahtına geçen dokuz padişahтан altısı tahttan indirildi.⁴⁵ I. Mustafa ilki 1617'de ikincisi 1722'de olmak üzere iki kere tahta oturdu. Böylece, söz konusu tarihler arasında 8 kere taht merasimi yapıldı ve aynı sayıda cülus bahşişi dağıtıldı. Tahta oturan her yeni padişah olası bir yeniçeri ayaklanmasının önüne geçmek ve desteklerini alabilmek için cülus bahşişi dağıtmakta tereddüt etmiyordu. Her cülusun hazineye maliyeti yaklaşık 300 milyon akçeydi.⁴⁶ Cülus bahşişleri yüzünden maliyenin zor duruma düşmesinin en bariz örneği 1622 yılında I. Mustafa'nın ikinci kez tahta oturmasıydı. Son beş yılda üçüncü cülus bahşişi dağıtmak zorunda kalan hazinede para kalmamıştı. Sarayın cülus bahşişini biraraya getirmek için yaptığı gayreti o dönemde İstanbul'da bulunan İngiliz Elçisi Sir Thomas Roe şöyle anlatmaktadır:

Valide Sultan ile veziri normal yollarla bir sonraki ödemeleri yapmanın mümkün olmayacağını görerek darphaneyi değiştirmeye ve onu saraya taşımaya karar verdiler; şimdi buldukları bütün eyer, gem, mahmuz, üzengi ve altın tabakları sikke yapılmak üzere verdiler. Böylelikle bir süre için sükuneti sağlamayı umuyorlar.⁴⁷

Cülus bahşişinin yarattığı bu acil nakit ihtiyacı, çoğu kereler zaten nakit sıkıntısı yaşayan hazine memurlarını zor durumda bırakıyordu. İlerleyen kısımlarında görüleceği gibi, yeniçeri sayısındaki artış da cülus bahşişinin hazineye getirdiği yükün artmasının diğer bir nedeniydi .

⁴⁴ Abdülkadir Özcan, "Cülus", **DİA**, C. VIII, İstanbul 1993, s. 112

⁴⁵ Baki Tezcan, **The Second Ottoman Empire Political and Social Transformation in the Early Modern World**, New York 2010, s. 1

⁴⁶ Özcan, "Cülus", s. 112

⁴⁷ Sir Thomas Roe, "*The Death of Sultan Osman, and the setting up of Mustafa his Uncle, according to the Relation Presented to His Majesty*", Haz. S. Purchas, **His Pilgrimes**, Cilt 8, s. 243-359, Glasgow 1905; aktaran Leslie Peirce, **Harem-i Hümayun**, s. 345; Mustafa Nuri Paşa 1617-1622 arasında olan üç taht değişikliğinde dağıtılan cülus bahşişinin hazineye XIV. yüzyıl para birimi olan Osmanlı Lirası ile 1 milyon liraya mal olduğunu belirtir; Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-Vukuat Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV**, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 2008, s. 224

1.1.2. Uzayan Verimsiz Savaşlar

Osmanlı askeri gücü XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ciddi bir gerileme yaşamamasına rağmen, hükmedilen coğrafyanın genişliği artık fetihler çağının sona erdiğini işaret ediyordu. Zaten, Kanuni'nin padişahlığından sonra yapılan büyük fetihler olan Kıbrıs ve Girit'in ilhaki Osmanlı coğrafyası içerisinde kalmış olan adaların ele geçirilmesinden ibaretti. Kanuni'nin 1529'daki başarısız Viyana Kuşatmasıyla sonuçlanan seferinde ve IV. Murad'ın 1639'daki Bağdat seferinde, Viyana ve Bağdat'a ulaşmak yaklaşık dört ay almıştı.⁴⁸

Artık zamanın teknolojik imkanları bakımından doğal sınırlara ulaşmış olan Osmanlı Ülkesinin genişliği yanında, XV. yüzyıldan itibaren silah sanayisindeki teknik gelişmeler de savaşların hem niteliği ve boyutları ve hem de orduları destekleyen toplumlar üzerinde birçok etkiye sahip olmuştur.⁴⁹ Bunların en önemlisi, artık birkaç saat süren meydan savaşlarının yerini daha çok zaman ve iş gücü gerektiren kuşatma savaşlarının alması ve bunun ortaya çıkardığı nakit ihtiyacıdır. Erken Modern Dönem olarak adlandırılan dönemin bir özelliği olarak bütün Avrupa Devletleri'nin bu sorunla yüz yüze kaldığı görülmektedir. Örneğin, XVIII. yüzyılın başlarında Fransa gelirlerinin % 75'ini, Rusya % 85'ini savaş giderlerine ayırıyordu. Ada ülkesi olmasından dolayı bu ülkere göre daha güvenli bir konuma sahip olan İngiltere bile 1650'lerde kaynaklarının % 90'ını savaş için kullanıyordu.⁵⁰

Osmanlı Devleti Karlofça Antlaşması'yla sonuçlanan 16 yıllık savaşın sonucunda bile ciddi büyüklükte toprak kaybetmedi. Ancak, XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde artık savaş, Osmanlı sultanlarının hızlı bir şekilde fetihler yaptığı, mevsimlik seferler olmaktan çıkmıştı. Savaş alanına ulaşmak aylar alıyor ve çoğu zaman Osmanlı'nın doğuda veya batıdaki rakipleri bir meydan savaşına girmekten çekindikleri için seferler sonuçsuz kalıyordu. Bu ise savaşların uzayıp gitmesine neden oluyordu. Artık, Yavuz Sultan Selim'in tek seferde Suriye ve Mısır'ı ele geçirirken veya oğlu

⁴⁸ Norman Itzkowitz, **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, IV. Baskı, İstanbul 2008, s. 144

⁴⁹ Geoffrey Parker, **The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West 1500-1800**, New York 1998, s. 24

⁵⁰ Parker, **The Military Revolution**, s. 62

Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç'ta 4 saatte yaptığı savaşla bir ülkeyi fethederken kazandığı askeri başarılar mümkün görünmüyordu. Ordunun İstanbul'dan harekete geçmesinden sonra geri gelmesi, yaklaşık 5-6 aylık bir zamanı gerektiriyordu. Tüm bunlar Osmanlı Maliyesi'nin nakite olan ihtiyacını artırıyor. Çoğu zaman yeniçerilerin ulufeleri düzenli olarak ödenemiyor ve bazen 3-4 yıl geriye sarktığı oluyordu.⁵¹

1593'ten 1699'a kadarki devrede, üç tane savaş Osmanlı'nın ekonomik ve askeri imkanları büyük ölçüde zorladı: 1593'ten 1606'ya kadarki Avusturya Savaşı, 1645'ten 1669'a kadar süren Girit Kuşatması, sonuncusu ve en önemlisi 1683'ten 1699'a kadar süren Kutsal İttifak'a karşı savaş. Bu üç uzun soluklu savaşın, Osmanlı Maliyesi üzerindeki bir tesiri, bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınacak olan vergileri artırmak gibi bir takım önlem ve uygulamanın kalıcı hale gelmesiydi. Bir diğer sonuç savaşların finanse edilmesi için devletin ürettiği yeni çözümlerdir.

1593-1606 Savaşı'nı inceleyen Caroline Finkel, savaşın Osmanlılar için toplam maliyetini tespit etmenin zorluğunu belirtmesine rağmen⁵², 13 sene süren bu savaşın sadece Osmanlı maliyesi değil, Osmanlı iktisadı üzerinde de büyük etkiye sahip olduğu, yapılan seferlerle bağlantılı olarak ortaya çıkan Celali isyanlarından anlaşıldığını belirtmektedir.⁵³

Savaşların maliyeti konusunda Erol Özvar'ın icmal muhasebe defterlerinden derleyerek oluşturduğu yıllık bütçeler tablosunda net şekilde görülmektedir.

Hicri / Miladi Yıl	Bütçe Gelirleri	Bütçe Harcamaları	Fark
933/1527-28	277 244 773	185 620 549	93 049 876
1017-1608	503 691 446	584 142 608	-80 451 162

⁵¹ Stanford J. Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt I, III. Baskı, İstanbul 2008, s. 280

⁵² Finkel'in hazırladığı tabloda yapılan harcamaların özeti gösterilmektedir; Caroline Finkel, *“Macaristan'daki 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşının Maliyeti”*, **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Cilt I, İstanbul 2006, s. 241

⁵³ İsyânların ortaya çıkışı ve detaylı bir anlatımı için bkz: William J. Griswold, **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Çev. Ülkün Tansel, II. Baskı, İstanbul 2002

Tablo 1			
1527-1692 Yılları Arası Osmanlı Bütçe Gelir-Giderleri			
1053/1643-44	514 467 015	513 817 970	649 045
1058/1648-49	316 800 000	550 000 000	-233 200 000
1060/1650	532 900 000	687 200 000	-154 300 000
1063/1652-53	517 271 470	768 191 111	-250 919 641
1064/1654	537 356 433	658 358 459	-121 002 026
1072/1661-62	581 270 828	593 604 361	-12 333 533
1077/1666-67	553 429 239	631 861 656	-78 432 417
1079/1669-70	592 528 960	637 206 348	-44 677 388
1081/1670-71	700 476 809	682 956 376	17 520 433
1088/1678-79	660 051 343	617 972 314	42 079 029
1099/1687-88	700 357 065	901 003 350	-200 646 285
1102/1690-01	565 751 408	812 878 365	-247 126 957
1103/1691-92	818 188 665	950 246 521	-132 057 856
1104/1692-93	828 373 518	910 012 036	-90 638 518
1105/1693-94	797 446 775	922 173 910	-124 727 135
1106/1694-95	946 680 191	1 114 192 325	-167 512 134
1108/1696-97	938 672 901	1 096 178 240	-157 505 339
1110/1698-99a	1 053 446 625	1 176 071 292	-122 624 667
1110/1698-99b	1 147 718 378	1 211 379 266	-63 660 888
1112/1700-01a	1 173 142 514	1 109 781 204	63 361 310
1113/1700-01b	1 157 457 903	1 062 533 100	94 924 803
1113/1701-02	1 179 973 780	1 051 065 312	128 908 468
1114/1702-03	1 213 176 608	1 059 852 406	153 324 202
1116/1704-05	1 254 856 289	1 150 927 314	103 928 975
1122/1710-11	1 295 082 371	1 000 684 958	294 397 413
1160/1747	1 659 256 212	1 710 656 400	-51 400 188
1161/1748	1 648 953 780	1 714 656 400	-65 702 620
1174/1760-61	1 741 680 000	1 687 740 000	53 940 000
1175/1761-62	1 744 792 620	1 701 094 920	43 697 700
1198/1783-84		2 240 433 000	
1199/1784-85	1 769 125 800	2 075 767 620	-306 641 820
1200/1785-86	1 746 682 020		
1202/1787-88	1 590 540 000	2 196 840 000	-606 300 000

Tablodan anlaşılacağı gibi, Girit Kuşatması'nın devam ettiği yılların tamamında bütçe 233 milyon akçe ile 12 milyon akçe arasında değişen açıklar verirken, savaşın bittiği yıl olan 1670'te yaklaşık 18 milyon akçe fazla vermişti.⁵⁴ Nitekim, 1668 yılında Venedik'e karşı yapılan savaş devam ederken, IV. Mehmet Girit serdarına

⁵⁴ Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Cilt I, İstanbul 2006, Tablo 52, s. 219-220

yazdığı gizli mektupta Osmanlı ordusunun gelecek sene savaşa devam edip edemeyeceği konusunda şüphelerini dile getiriyordu.⁵⁵ Benzer bir durum Kutsal İttifak'a karşı 1683-1699 yılları arasında yapılan savaş için daha çarpıcı biçimde söz konusudur. Savaşın devam ettiği yıllarda devlet hazinesi her sene ortalama 150 milyon akçe açık verdi. Buna karşın, savaştan sonraki ilk sene ise 63 milyon akçenin üzerinde fazla verdi.⁵⁶

Savaşların giderleri artırmasına etkisine ek olarak, gelirler üzerinde de olumsuz etkisi vardı. Örneğin, 1683'den beri Kutsal İttifak'a karşı yürütülen savaşta kaybedilen yerler 1696 bütçesinde %10'luk bir azalmaya neden olmuştur.⁵⁷

1.2. Osmanlı Maliyecilerinin Artan Nakit İhtiyacına Buldukları Çözümler

Osmanlı maliyecileri yukarıda anlatıldığı gibi özellikle uzayan verimsiz savaşlardan kaynaklanan nakit ihtiyacını karşılayabilmek için bir çok çözüm üretmişlerdir. Bu çözümlerin bir kısmı geçici ve o dönemde yaşanan sorunları atlatmaya yönelikken, bir kısmı ve en önemlileri devlet yönetimi ve toplum düzeninde ciddi değişikliklere yol açan uzun vadeli planlamalardır.

Osmanlı maliyecilerinin acil nakit ihtiyaçlarını karşılamak için başvurdukları ilk yöntem İç Hazine'den borç almaktı. "Hazine-i Enderun" veya "Hazine-i Hassa" adı verilen İç hazine tamamıyla padişahların şahsi kullanımına ayrılmıştı ve onların onayı olmadan buradan para çıkışı yapılamazdı. Özellikle savaş dönemleri olmak üzere, maliyenin nakit darlığına düştüğü zamanlarda iç hazineden asıl devlet

⁵⁵ Rhoads Murphey, **Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700**, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s.212: Murphey bu bilgiyi verirken bile, IV. Mehmed'in bu mektubu savaşın 23. yılında yazdığını ve bunun Osmanlı kaynaklarının kapasitesi hakkında önemli bir gösterge olduğunun belirterek, son derece olumlu bir tablo çizmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin bu uzun soluklu savaşı kaynakları son derece kısıtlı Venedik Cumhuriyeti'ne karşı yapmış olduğunu unutmamak gerekir.

⁵⁶ Özvar, "*Bütçe Harcamaları...*", s. 219-220

⁵⁷ Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yay. İstanbul 1985, s. 17

hazinesine borç adı altında para transferi yapılırdı.⁵⁸ Ancak, bu borçlar padişahların bilgisi dahilinde ya hiç ödenmez ya da 20 yıl gibi uzun vadelere yayılarak ödenirdi.

1683-1699 arasında Avusturya, Venedik, Rusya ve Lehistan'a karşı yürütülen "Kutsal Savaş"ta iç hazineden dış hazineye açılan kredilerin, dış hazineden yapılan harcamaların yaklaşık %10'unu oluşturması, iç hazinenin devlet hazinesi katkısını anlatması bakımından önemlidir.⁵⁹

Geçici çözümlerden bir diğeri ve özellikle savaş dönemlerinde maliye nakit sıkıntısı yaşadığında en sık başvurulan devalüasyon anlamına gelen para tağşişidir. Para tağşişiyle devletin kazanç sağlaması şu şekildedir: Örnek olarak, 100 gram gümüşten 100 tane akçe kesilirken, devletin aldığı kararlarla darphane aynı gram gümüşten 130-140 veya daha fazla gümüş kesmiştir. Böylece devlet ödemelerini yaparken daha fazla akçeye sahip olmuştur. Bu kısa vadede, devlete ödemelerinde bir rahatlık getirse de, özellikle uzun vadede paranın alım gücündeki azalmadan dolayı başta yeniçeriler olmak üzere sosyal huzursuzluklara, kalpazanlığa ve XVIII. yüzyıla kadar merkezi bir para sistemi kurulamayan Osmanlı ülkesindeki bölgeler arasındaki değer farklılıklarından dolayı haksız kazançlara neden olmuştur.

Osmanlılar'ın temel para birimi olan akçe XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar değerini büyük oranda korumuştur. Orhan Bey'in ilk bastırdığı akçede yaklaşık 1.06 gram saf gümüş bulunmaktaydı. 1580'lere gelindiğinde ise bu 0.61 grama düşürüldü. Bu düşüş geneliyle Fatih döneminde yapılan tağşişlerden kaynaklandığı görülmektedir. Fatih döneminde yapılan tağşişler acil nakit ihtiyacını karşılamak yerine, devletin paradan vergi alma hakkı olarak görülüp, düzenli şekilde yapıldığından istisnai bir özellik taşır.

Osmanlı maliye tarihinde yapılan en büyük tağşişlerden biri tam senesi bilinmeyen, ancak 1585-1586 yılında yapıldığı tahmin edilen tağşiştir. Bu tağşişle bir akçede

⁵⁸ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 35-39

⁵⁹ Ariel Salzman, **Osmanlı Ancien Regime'i**, s. 130

bulunan gümüş miktarı 0.35 grama düşürülmüştür.⁶⁰ Bu tağşişin yapılma sebebi tam olarak bilinmemektedir. Fakat, İran sikkeleri üzerine araştırma yapan Batılı nümizmatlar aynı dönemde Safeviler'in bir tağşiş yaptıklarını öne sürmektedirler. Bu tağşişin Osmanlılar'a karşı savaşa girişen ve savaşın mali yüklerini hafifletmeye çalışan Şah Tahmasp tarafından 1584 yılında yapıldığına dair İran kayıtları da vardır. Şevket Pamuk buradan yola çıkarak Osmanlı maliyecilerinin, Osmanlı'da yapılan büyük tağşişin, İran'da yapılana cevap vererek doğuya gümüş akışını önlemek istedikleri tezini ileri sürmüştür.⁶¹

Yukarıda belirtilen tez eğer doğruysa, 1585-1586 tağşişi devletin mali kriz yaşamasından değil, aksine İran karşısında daha iyi olan ekonomisini koruma çabasından kaynaklanmaktadır. Ne var ki, sonraki dönemlerde, Osmanlı Maliyecileri dönemin Avrupa Devletleri gibi tağşişi, önceki sikkeler ile sonra basılan sikkeler arasında oluşan değer farklılığından faydalanarak, devletin nakit ihtiyacını karşılamak için bir mali araç olarak kullanmışlardır.⁶² 1585-1586 tağşişiyle, daha önceleri 450 akçe kesilen 100 dirhem* gümüşten 800 akçe kesilmiştir. Tağşişler XVII. yüzyıl boyunca devam etmiş ve 1689 yılına gelindiğinde 100 dirhem gümüşten 1400 akçe kesilmeye başlanmıştır.⁶³ Böylece bir yüzyıllık dönemde akçenin içerisindeki gümüş içeriği %300'den fazla azaltılmıştır.

Bu tağşişlere rağmen, nakit ihtiyacına kalıcı bir çözüm üretilememiştir. Nitekim, 1687'de yeniçerilerin isyanıyla devrilen IV. Mehmet'in yerine tahta çıkan II. Süleyman'ın çözmesi gereken en büyük sorun yeniçerileri isyana sürükleyen nakit darlığıydı. Bu sorunu aşmak için Osmanlı maliyecileri "*mankur*" adı verilen bakır para basmaya karar vermişlerdir. Bu para madeni değere sahip değildi. Yani içerisinde bulunan maden miktarı, piyasadaki değerine denk gelmiyordu. Böylece, mankura bugünkü gibi itibari bir değer yüklenmişti. İlk başta bu 8 mankur 1 akçeye denk gelecek şekilde kesildi. Mankur sayesinde hazine borçlarının büyük oranda

⁶⁰ Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, İstanbul 2010, VI. Baskı, s.115

⁶¹ Şevket Pamuk, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, V. Baskı, İstanbul 2012, s. 148

⁶² Pamuk, **Paranın Tarihi**, s. 56

* Dirhem: 3.207 gram; Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul 1986, s. 86

⁶³ Pamuk, **Paranın Tarihi**, s. 150, T. 8.2

kurtulmasına rağmen, bu para kısa sürede yıkıcı etkilerini göstermeye başladı. Kalpazanlık hızla çoğalırken, enflasyon yüksek seviyelere ulaştı. Bir süre sonra esnaf ve tüccar mankuru itibari bir değer üzerinden kabul etmek istemedi. Taşradaki üreticiler de aynı tepkiyi vererek zahire sevkini durdurunca, 1691'de II. Ahmet mankuru tedavülden kaldırmak zorunda kaldı.⁶⁴

Nakit ihtiyacına maliyecilerin bulduğu geçici çözümlerden bir diğeri müsaderedir. Batı ve Doğu dünyasında sıkça uygulandığı görülen müsadere devletin bazı sebeplerle bir kişinin malına el koymasüdür. Müsaderede asıl amaç devlet mallarını zimmetlerine geçiren kişileri cezalandırmaktır. Ancak kimi zaman sınırlar zorlanarak ve hukuk kuralları istismar edilerek müsadere uygulamalarının arttığı olmuştur.

Müsaderelerin devlet hazinesine yapacağı katkıyı gözler önüne seren birçok örnek vardır. II. Viyana Kuşatması'ndaki başarısızlığından dolayı idam edilen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın mallarının müsaderesinden elde edilen gelir 225.000.000 akçeydi. Bu, o dönem merkezi bütçe gelirlerinin yaklaşık % 20'sine denk gelmektedir.⁶⁵ Benzer şekilde, 1703'te gerçekleşen ve tarihte "I. Edirne Vakası" olarak anılan isyanda, asilerin hedefinde olan Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin idam edildikten sonra kaydedilen muhallefat defterinden sadece nakit varlığının 50 milyon akçe olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁶ Bu ise, o seneki bütçenin yaklaşık % 4'üne denk gelir.

Osmanlı maliyesinin bu müsaderelerden hatırı sayılır nakit meblağlarını hızlı şekilde elde ettiğine şüphe yoktur. Örneğin, Damat İbrahim Paşa ve kethüdasının mallarının müsadere edildiği 1731 senesinde önceki sonraki senelere oranla bütçe açığı büyük oranda kapanmıştır.⁶⁷

Osmanlı Tarihinde müsaderelerin özellikle maliyenin nakit ihtiyacının arttığı savaş dönemlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Ne var ki, müsadere uygulaması üzerine genel çalışmalar bulunmadığından XVIII. yüzyıldan önceki müsaderelerin bütçe

⁶⁴ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 279-282

⁶⁵ Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesi'nde Malikane Uygulaması**, Kitabevi İstanbul 2003 s. 16, Dp. 15

⁶⁶ Salzman, **Ancien Regime**, s. 153

⁶⁷ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 77

gelirlerinde ne kadar yer kapladığını tespit etmek zordur. Buna rağmen bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren müsadere gelirleri Darphane-i Amire'ye bağlandığından, aynı yüzyılın ikinci yarısında Darbhane-i Amire üzerine bir eseri bulunan Ömerül Faruk Bölükbaşı bu dönemde darphaneye bağlanan müsadere ve muhalefat gelirlerinin bir tablosunu oluşturmuştur.⁶⁸

Sene	Müsadere Geliri
1766-1775	4,202,581
1776-1780	1,694,465
1780-1785	1,568,923
1785-1786	164,000
1787-1789	614,540
1789-1794	3,418,975

Kuruş üzerinden hesaplanan bu tabloda anlaşılabileceği gibi savaş dönemleri olan 1768-1774 ve 1787-1792 arasındaki yıllarda müsadere gelirleri artmaktadır. Buradan Osmanlı yöneticilerinin özellikle savaş dönemlerinde müsadere uygulamasına daha fazla yöneldikleri anlaşılmaktadır.

1.2.1. Makam Satışları

Erken Modern Avrupa tarihini inceleyen tarihçiler, makam satışlarını ve iltizam sistemini, boşalmış olan devlet hazinesini rahatlatmak için alınan tedbirlerden biri olarak görmelerine rağmen, Osmanlı tarihçileri aynı önlemleri, devletin merkezi

⁶⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, **18. Yüzyılın İkinci Yarısında, Darbhane-i Amire**, İstanbul 2013, s. 175, Tablo 22

gücünün zayıflayarak, taşradan vergi alma gücünün azalması olarak yorumlamışlardır.⁶⁹

XVI. yüzyıl ortasından itibaren yerleşmeye başlayan ve çoğu modern aratırmacılar tarafından bugünkü makam satışlarına benzetilerek ahlak dışı olarak görülen makam satışları, III. Selim dönemine gelindiğinde devlet adamlarının masraflarını karşılama ve bazen de kar etmek için kullandıkları bir yöntem haline gelmişti. Fatih Kanunnamesi'nde "*pişkeş gelirse vüzerama ve defterlarırma dahi hisseleri gelsin*" ifadesiyle makam satışlarından elde edilen veya bir görevliye makam verilmesiyle gönderilen hediyein bir gelir olarak kabul edildiği ve resmi niteliği olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰ Aslında XVI. yüzyıl ortasında Osmanlı Ülkesi'ne gelen Avusturya elçisi Busbecq Osmanlılar'ın makamları yetenek ve bilgiye göre verdiklerinden imrenerek bahsetmiştir.⁷¹ Aynı dönemin vezir-i azamlarından olan ve makam satışlarından elde ettiği gelirle nam salmış olan Rüstem Paşa'nın bile, kendisinden sonrakilere göre atamalarda daha az pişkeş talep ettiği görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, onun sadrazamlığı döneminde on beş sene aynı makamlarda kalıp kendisinden bir şey talep edilmeyen memurlar olmuştur. Ancak, ilerleyen dönemlerde askeri sınıf mensupları ya kendilerine gelir arayan saray çevrelerinin, ya da nakit para sıkıntısı çeken hazineye gelir oluşturmak amacıyla sık sık azil edilmişlerdir. Rüstem Paşa pişkeşi gelir amaçlı kullanan yöneticilerin ilk örneği olmasına rağmen, iyi bir maliyeci olduğu da kesindir. Makam satışları yoluyla hazineye gelir sağlarken, sattığı mansıpları deftere kayıt ettirir ve her mansıbı bir defadan fazla satmazdı. Talep ettiği miktarları da akıl ve insaf sınırları içerisinde tutuyordu. Ancak sonraları iş iyice çığırından çıktı.⁷²

III.Murad zamanında, valiler tayinlerini yaptırabilmek için Vezir-i Azama, Valide Sultan veya Padişah üzerinde etkili olabilen diğer kişilere yüksek tutarlı pişkeşler veriyorlardı. Örneğin sadaret makamına beş kere getirilen Sinan Paşa, ilki hariç diğer

⁶⁹ Khoury, **Musul**, s. 83

⁷⁰ Filiz Karaca, "Pişkeş" **DİA**, c. 34, s. 294

⁷¹ Busbecq'ten aktaran; Ahmet Mumcu, **Tarih İçinde Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet -Özellikle Yargıda Rüşvet-**, İstanbul 2005, s. 87

⁷² Ahmet Mumcu, **Tarih İçinde Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet -Özellikle Yargıda Rüşvet-**, İstanbul 2005, s. 111

dört atamasını saraya para ve hediyeler sunarak elde etmişti.⁷³ Aynı Sinan Paşa rakibi Ferhat Paşa'yı dört sadareti döneminde yaptığı atamalar sayesinde 135.000.000 toplamakla suçluyordu. Bu ithamın doğruluğu bilinmemektedir, ancak bu meblağ devletin Anadolu ve Rumeli'deki gelir kaynaklarının toplamından bile fazlaydı.⁷⁴ Benzer şekilde, Mısır Valisi olan Hadım Hafız Paşa'nın yerine tayin edilen Mir Alem Ağa senelik yüz bin altın göndermeyi kabul etmişti.

Bu yolla makam elde eden bir vezir veya eyalet yöneticisi yaptığı masrafı çıkarabilmek hem yönetimi altındakilerin suyunu sıkıyor, hem de yetkisi altında bulunan mevki ve makamları satılığa çıkarıyordu.⁷⁵ İbrahim Metin Kunt'un Diyarbakır Valiliği'nde bulunan Ömer Paşa'nın 1670-1671 yılları arasında yaklaşık bir senelik gelir ve giderini gösteren defter üzerinde yaptığı çalışma, Valiler ile daha alt kademelere yerleşmek isteyen kişiler arasındaki ilişkileri belgelemesi bakımından önemlidir. Örneğin, sancakbeyi tayin edilmek isteyen Cezire Beyi Mir Mehmed Bey isimli bir kişi için, Ömer Paşa'nın kethüdası İstanbul'da 5.000 kuruşluk harcama yapmış ve bu meblağ Mir Mehmed Bey'den daha sonra tahsil edilmişti.⁷⁶ Şüphesiz, bu harcamalar sıradan masraflar değildi ve Mir Mehmed Bey'in sancak beyi atanması için İstanbul'daki devlet adamlarına "*caize*" adı altında sunulan hediyelerdi. Ömer Paşa'nın bu aracılıktan ne kadar gelir elde ettiği deftere kaydedilmemiştir. Ancak, diğer kayıtlardan Ömer Paşa'nın eyaleti dahilinde yapılan tüm atamalardan bir miktar ücret aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁷

Sancakbeyliği, beylerbeyilik, defterdarlık, kadılık vb. devlet memurlukları bu yolla en fazla ödeme yapılana satılıyor ve bu satışlar için aracılık eden kişilere de ücretler ödeniyordu.⁷⁸ Atanan kişilerin görevlerini layıkıyla yerine getirmeleri ise nadiren oluyordu. "Örneğin sarayda harem kethüdası olan Canfeda Kadın'ın kardeşi Deli İbrahim Paşa, Diyarbakır Valisi iken fevkelade mezalime binaen azlolunarak

⁷³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s 118

⁷⁴ Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 253

⁷⁵ Oğuz Adanır, **Osmanlı ve Avrupalılar**, s. 228

⁷⁶ İ. Metin Kunt, **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri: Diyarbakır, 1670-71**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981, s. 7

⁷⁷ Kunt, **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri**, s. 21

⁷⁸ Hediyeler (Rüşvet) yoluyla makam satışlarının arşiv belgelerine dayanılarak ortaya çıkarılmış Halep Valiliği örneği için bkz.: Salzman, **Ancien Regime**, s. 139

İstanbul'a gelmiş ve saraya takdim ettiği hediyelerin tesiriyle iki ay sonra tekrar aynı yere vali olmuştu".⁷⁹

XVIII. yüzyılda, daha önceleri 3-5 yıl olan valilerin görev süreleri çok kısa bir zaman olmuştu. Çoğu zaman görev yerleri valilere arpalık olarak veriliyor ve kendilerinin buralara gitmeleri beklenmiyordu.⁸⁰ Bu şekilde atanan valilerin hukuki görevlerini yerine getirememelerinden dolayı, XVIII. yüzyılda mübaşirlerin denetçi olarak eyaletlere sıklıkla gönderilmeleri yaygın bir uygulama haline geldi.⁸¹

Burada makam satışı ve rüşvet düzeninin Osmanlı Devleti'nde ne derece yerleştiğini anlatması bakımından XVII. yüzyılın ortasında bir örnek faydalı olacaktır. Sultan İbrahim döneminde devlet makamlarının pişkeşle satılması en üst seviyeye ulaştı. Valiler görev yerlerine atandıktan sonra padişah bayram harçlığı adıyla bazı ücretler isteniyordu. Böyle bir durumda Sivas Valisi olan Varvar Ali Paşa'dan otuz bin kuruş istenince, paşa "ben bu kadar parayı nereden vereyim; yol keserek halkın malını mı alayım?" cevabını vermişti. Ancak, para isteği konusunda ısrarcı olunca Ali Paşa isyan etti. Varvar Ali Paşa isyan sebebini ve taleplerini şöyle açıklıyordu:

Padişah devlet işlerine mukayyed değildir; işler ve saltanat umuru kadınlar elindedir; ümera ve beğlerbeğler az zamanda azlolunuyorlar, reaya (köylü) perişan, memleket harap bir hale gelmiştir; bu hale nihayet verilmesini devlet adamları padişaha bildirmelidir; üç sene tamam olmayınca idari ve askeri memuriyetler değiştirilmemelidir.⁸²

Varvar Ali Paşa'nın isyanına yol açan sebepler tüm Osmanlı valileri için ortak olsa da, onu fazla taşra idarecisi desteklemedi ve sonuçta Ali Paşa isyanı, İbşir Mustafa Paşa tarafından bastırıldı.

Bu olaydan bir süre sonra, Halep Valiliği'ne atanan ve Kuyucu Murad Paşa'nın yeğeni olan İbşir Paşa, sadarete getirildiğinde hemen İstanbul'a gitmeyerek Anadolu'da düzeni sağlamaya girişti. Ancak, İstanbul'dan ısrarlı çağrılar alınca, kendisine mektup getiren bostancıya "çöplük subaşılığına kadar her şeyi rüşvet ile

⁷⁹ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s 118

⁸⁰ Ali Yayıoğlu, **The Provincial Challenge**, s. 20

⁸¹ Ali Yayıoğlu, **The Provincial Challenge**, s. 48

⁸² Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 229

verirlermiş; bu tarafın nizamını yoluna koyduktan sonra o tarafa varıp ıslah ederiz” sözleriyle bostancıyı geri gönderdi. İbşir Paşa İstanbul’a geldiğinde ilk işi, daha önce birkaç kere vezir-i azamlık makamı için beş yüz kese akçe teklif eden Defterdarı çağırarak, yeniçerilerin ulufeleri için para istemek oldu. Defterdar bunun için yeterli parası olmadığını söyleyince vezir-i azamlık için padişaha teklif ettiği beş yüz keseyi hatırlatmasına rağmen, defterdar tekrar yeterli parası olmadığı cevabını verdi. Bunun üzerine defterdar tutuklanarak, malı müsadare edildi.⁸³

Yukarıdaki örnekten anlaşılacağı gibi, Osmanlı yönetim kademesinde herkes hem devlet giderlerini temin etmek, hem de satın aldıkları makamlarının ücretini çıkarabilmek için makam satışı ve müsadare gibi yollara sıklıkla başvuruyorlardı.

Tatarcıklı Abdullah Efendi III. Selim’e sunduğu ve Osmanlı toplumu ve kurumlarını sıkı şekilde eleştirdiği layihasında makam satışlarının reaya ve ülke yönetiminin üzerindeki olumsuz etkileri üzerinde duruyordu. Abdullah Efendi padişah tarafından yüksek rütbeli memurlara yüklenen ağır vergilerin, bu kişilerin daha alt düzeydeki memurların makamlarını aynı yöntemle satmalarına sebep olduğunu, bunun ise makamların liyakatiyle hakeden kişilere değil de en fazla parayı verenlere satılmasına yol açtığını savunuyordu.⁸⁴

XVIII. yüzyıldan önce yerel toplumun gayrı resmi sözcüsü durumunda bulunan "ayan ve eşraf"ın bu yüzyılda askeri, mali ve idari bir güç olarak ortaya çıkmalarında, yolu açan etkenlerden birisi, bu rüşvet veya makam satışı uygulamasıydı. Çünkü, sermaye biriktiren bu kesim artan zenginliğine paralel olarak siyasi güç ve prestij elde etmek istiyor ve taşradaki idari görevleri satın alarak bunu elde ediyordu. İlk başlarda serdarlık, subaşılık, beytülmal emniyeti, naiplik vb. görevler XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ise vezirlik, valilik gibi rütbe ve görevler zenginleşen ayanlar tarafından satın alınmaya başlandı.

⁸³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 274, 275

⁸⁴ Stanford J. Shaw, **Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu**, İstanbul 2008, s. 127

1.2.2. Artan Vergiler

Osmanlı vergi sisteminde değişime yol açan iki büyük askeri organizasyon Girit Seferleri ile II. Viyana Kuşatması'yla başlayıp 1699'a kadar devam eden savaşlardır. Bu savaşlar esnasında alınan mali tedbirler ve vergiler bir sonraki yüzyıla taşınmış ve kalıcı olmuşlardır.⁸⁵

Özellikle ikincisinin tam 16 sene sürmesi Osmanlı Maliyesi ve ekonomisi'nde yeni önlemler alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Tablo 2'den anlaşılacağı gibi Osmanlı Maliyesi'nin başa çıkması gereken en büyük sorun savaş zamanlarının getirdiği nakit ihtiyacıydı.

Devlet artan nakit ihtiyacı karşılamak için yeni vergiler salarken olağanüstü vergiler olan avarız vergilerini de olağan hale getirdi. Bunun tam olarak hangi tarihte gerçekleştiği bilinmemektedir. Tarihçi Selaniki bunun III. Mehmed'in idaresi sırasında ve Avusturya'ya karşı yapılan 1593-1606 yılları arasında ki savaşta gerçekleştiğini belirtmesine rağmen, Linda T. Darling bu ifadeyi abartılı bulur. Ancak avarızın yıllık sıradan bir vergi haline gelmesinin en geç 1620-21 olabileceğini de belirtir.⁸⁶ Avarız türünden vergiler olan nüzul* ve sürsat** gibi aynı (hizmet veya emtia olarak ödenen) vergiler nakdiye çevrildi.⁸⁷ Avarız vergisi ise XVII. yüzyılda artık her yıl toplanan sıradan bir vergi haline gelirken, nüzul onun yerini aldı. Fakat, ikisinin bir kazaya aynı sene içerisinde uygulanmamasına dikkat edilmiştir. Bu konuda Lütfi Güçer bir örnek vermektedir: Saraya kümes hayvanı

⁸⁵ Özvar, **Malikane ...**, s. 13-14

⁸⁶ Darling, **Revenue Raising**, s. 93

* Nüzul: Seferler sırasında İstanbul'dan düşman sınırına ilerlemekte olan ordu beslenmesi için gerekli olan zahirenin ordunun yolu üzerindeki menzillere götürmesi şeklindeki bir mükellefiyettir. Bkz. Midhat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, İstanbul 1986, s. 238

** Sürsat: Sürsatın nüzul vergisinden tek farkı köylünün ürünü devlete vergi olarak bedelsiz şekilde teslim etmek yerine, o günkü geçerli fiyat üzerinden satmasıdır. Bu yönüyle sürsat aslında bir vergi değildir, ancak literatüre böyle geçmiştir. Bkz. Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lugatı**, s. 319

⁸⁷ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 287; Mehmet Öz, **Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergah Yayınları, II. Baskı İstanbul 2005 s. 51-52; 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinde avarız vergisinin 188 milyon akçe tutması bu vergi kaleminin nakit para tedarikinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Halil Sahillioğlu, "Avarız", **DİA**, Cilt IV, İstanbul 1991, s. 409

temin etmekle mükellef tutularak sarayın ocaklığı haline getirilen ve toplam 2687,50 avarız hanesi olan 15 kaza, her hane senelik 30 tavuk ve 10 piliç temin etmelerine karşılık avarızdan muaf tutulmuşlardır. Ne var ki, kazaların avarız tahririnin yapıldığı 1640 tarihli deftere göre, sefer durumunda bu hizmetleri yerine nüzul vergisi ödemekle mükelleflerdi.⁸⁸

Burada şunu belirtmek gerekir ki, vergilerde görülen artış Osmanlı reayasının vergilerden muzdarip olduğu anlamına gelmemektedir. Linda Darling'in iltizam sistemi üzerine yaptığı araştırmada öne sürdüğü gibi vergi artışları belli bir mükellef birim üzerinde vergi yükünün artması değildir. Aksine, vergi tabanının genişletilerek ve revize edilerek daha adil bir vergi sistemine doğru gidiştir.⁸⁹ Devlet özellikle barış zamanlarında belli bir bölgenin reayasının talebi uygun görüldüğünde ülke çapında veya bölgesel olarak vergileri indirebiliyordu.⁹⁰

Bu bölümün ilerleyen kısımlarında ele alınacağı gibi toprak rejiminde yaşanan değişimin sonucu olarak, merkez hazine giderek daha fazla tarım toprağını önce iltizam, sonra da malikane sistemiyle yönetmeye başladı. Bunun eyalet ve sancak yöneticileri açısından en önemli olumsuz sonucu beylerbeyi ve sancakbeylerinin gelirlerindeki azalmadır. Bunun tam aksine olarak, yine toprak rejiminde yaşanan değişimin sonucunda tımarlı asker sayısı azalmaya başladı ve devlet, bu taşra görevlilerinin kapı halkı sarıca-sekban askerine daha fazla bağımlı hale geldi. Sayıları, besleyen devlet adamının gücüne göre değişen ve bazen binleri bulan kapı halklarının ulufeleri de dahil tüm masrafları devlet adamının kendileri tarafından karşılanırdı. Örneğin, Diyarbekir Valisi olan Ömer Paşa'nın beslediği kapı halkının mevcudu 325'ti.⁹¹ Nadiren de olsa devlet savaş zamanlarında bunların ulufeleri için yardımda bulunurdu.⁹² Bu durum, taşrada ki devlet görevlilerinin, geneline bidat veya tekalif-i şakka denilen, yasal olmayan ve "menzil malı, konak akçesi, peksimet baha, zahire baha, ulufe baha, kumanya baha, tayinat bedeli, nan baha, ve katık

⁸⁸ Lütfi Güçer, XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964, s. 91

⁸⁹ Bkz. Darling, **Revenue-Raising**,

⁹⁰ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 290-291

⁹¹ Kunt, **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri**, s. 23

⁹² Mustafa Cezar, **Levendler**, s. 286

baha"⁹³ gibi çeşitli isimlerle birçok vergiyi halka yükleyerek, masraflarını karşılamalarına yol açtı. Ancak, bu vergiler yasadışı olduğundan ne toplanma tarzı, ne sıklığı, ne de miktarı netti. Osmanlı Hükümetleri valilerin kapı halklarını besleyebilmeleri için zaman zaman zaman "tekmil" adı altında valilerin haslarına zam yaptı.⁹⁴ Buna rağmen, önce iltizam sonra da malikane sisteminin genişletilmesiyle beylere ayrılan haslar gittikçe azaldı. Dolayısıyla yasal olmayan vergilerin toplanmasına devam edildi.

Osmanlı maliyecilerinin bu soruna bulduğu çözüm "imdad-ı seferiye" adı verilen bir vergiyi uygulamaya koymak oldu. 1687 tarihli kayıtlarda borç adı altında toplanmasına rağmen, kısa zamanda bir varlık vergisi haline getirildi. 1699'dan sonra bu vergi bir süre unutuldu. 1718 Prut Seferi'nde yeniden uygulamaya konuldu. 1717-1718'de yapılan bir düzenlemeyle önceki yılların ortalaması alınarak eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilmiş bir vergi haline getirildi.⁹⁵ Böylece, eyalet ve sancak yöneticilerinin savaş zamanlarındaki masraflarının karşılanması hedefleniyordu.

Eyalet ve sancak beylerinin kapı halklarının barış zamanında besleyebilmeleri için yasalaştırılan vergi ise imdad-ı hazeriyedir. Yılda iki ya da üç taksitle toplanan bu vergi ilk kez 1717-1718 yıllarında toplanmıştır. Bu verginin tutarı imdad-ı seferiyenin yarısı oranındadır ve bu vergiyle devlet adamlarının barış zamanlarında besledikleri kapı halklarının masraflarının finanse edilmesi amaçlanmıştır.⁹⁶

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, valilere tahsis edilen hazeriyelerin karşılığında, her 70 kuruş için 1 asker beslemeleri gerekmesine rağmen, bu hesap uygulamada mümkün olmuyordu. Çünkü, tahsis edilen miktar çoğunlukla, talep edilen asker

⁹³ Levent Küçük, **Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü**, Ankara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2007 s. 123; Cezar, Levendler, s. 286-287; Aslına bakılırsa taşradaki devlet adanlarının gelirleri masraflarını karşılamadığından köylüye yeni vergiler saldıkları daha önceki dönemlerde de olurdu. Örneğin, köy köy gezerek aşar vergisi toplayan has ve tımar sahiplerini, seyahatleri süresince kendileri ve hayvanlarının yiyecek ihtiyacının karşılanması için, "salariye" adı altında bir vergi toplamaya başlamışlardı. Devlet ilk başlarda buna karşı çıksa da, engelleyemeyince kanunnamelere bu vergileri ekleyerek yasallaştırmıştı. Bkz: Güçer, **Hububattan Alınan Vergiler**, s. 52-53

⁹⁴ Yavuz Cezar, **Bunalım ve Değişim Dönemi**, s. 46

⁹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 267-268

⁹⁶ Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 268-269; Yayıcıoğlu, **Provincial Challenge**, s. 167

sayısına denk gelmiyordu. Örneğin, 1758 yılında Anadolu Valisinin eyaletinden toplayacağı imdadiye miktarı, 165.000 kuruştı. Beslediği asker sayısı ise 3.000'di. Bu durumda 210.000 kuruşluk bir gelire ihtiyacı vardır. Bu ise 45.000 kuruşluk bir açık olduğunu gösterir.⁹⁷

Valilerin Güç kaybetmesinin bir sebebi tımar sitemindeki gerilemeydi. Çünkü, onlar askeri görevleri yanında, tımarlarında emirleri altındaki güvenlik işlerini de yerine getiriyor ve doğal olarak valinin gücünü diri tutuyorlardı.⁹⁸

Düzenlemeye tabi tutulan diğer bir vergi türü ise cizyedir. İslam ülkelerindeki tebaanın gayr-ı müslim kesiminden can ve mal güvenliklerine karşılık olarak alınan bu vergi⁹⁹, Osmanlılarda XVI. yüzyıla kadar *haraç* adıyla toplanmış, daha sonra *cizye* terimi kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ Hane hesabı üzerinden yapılan cizye tahsili, adaletsizliklere sebep olduğundan, hem bu adaletsizlikleri gidermek hem de, 1683 yılında alınan ağır yenilgi ve devam eden savaşın nakit ihtiyacını gidermek için, vergi tabanını genişletmek amacıyla 1690'da cizye reformu yapılmış ve bu reformla alınan kararlar 1691 cizye toplama işlemlerinde uygulanmıştır. Bu uygulamayla cizye mükellefleri gelirlerine göre ala, edna ve evsat olarak üç gruba ayrılmış ve belirlenen oranlarda vergi alınmıştır. Böylece klasik dönemde olduğu gibi ferdi bir mükellefiyet haline getirilmiştir.¹⁰¹ Halil İncalcık'ın oluşturduğu tabloya¹⁰² göre 1691'da 1834'e kadar mükelleflerden esedi kuruş olarak toplanan cizye miktarları şu şekildedir:

Tablo 3			
1691-1834 Yılları Arası			
Cizye Gelirleri			
Yıllar	Ala	Edna	Evsat
1102/1691	9	4.5	2.25

⁹⁷ Cezar, **Bunalım ve Değişim Dönemi**, s. 57-58 ve T. I-A, I-B, I-C, II

⁹⁸ Ali Yaycıoğlu, **The Provincial Challenge**, s. 25

⁹⁹ Mehmet Erkal, "Cizye", **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993, s. 42

¹⁰⁰ Mehmet Erkal, aynı madde; Halil İncalcık, "*Osmanlı'da Cizye*", s. 45

¹⁰¹ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 137-138

¹⁰² Tablonun aslı için bkz. Erkal-İncalcık, "*Osmanlı'da Cizye*", s. 47

Tablo 3			
1691-1834 Yılları Arası			
Cizye Gelirleri			
1108/1696	10	5	2.25
1156/1743	11	5	2.75
1218/1804	12	6	3
1231/1816	16	8	4
1239/1824	24	12	6
1242/1827	36	18	9
1244/1829	48	24	12
1249/1834	60	30	15

Tabloda görülen istikrarlı artış devlet hazinesine giren nakit parayı ifade etmemektedir. Çünkü, bu artışlar daha ziyade paranın değerinde yapılan devalüasyonlardan kaynaklanmaktadır. Yani devlet genelde bu devalüasyonlar oranında vergi oranlarını da artırarak, kaybını gidermeye çalışmıştır. Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki, 1690'da yapılan reformla, devlet bir taraftan cizye vergisini gayr-ı müslim tebaa için daha adil hale getirirken, diğer taraftan bu verginin uygulandığı tabanı da genişleterek, sadece ilk sene için 4000 kese (yaklaşık 240 milyon akçe) ek gelir sağlamıştır.¹⁰³ Sonraki seneler için de cizye oranının toplam gelirler içinde arttığı görülmektedir. 1692-93'te % 35, 1701-02'de % 45.5, 1710-11'de % 47.5, 1748'de % 38.4 cizye gelirlerinin toplam bütçe gelirlerine oranıdır.¹⁰⁴

1.2.3. Tımar Sisteminde Yaşanan Değişim

XVI. yüzyılda, Osmanlılar'ın başta batıdaki en büyük hasımları olan Habsburlar olmak üzere çoğu Avrupa devleti daimi ordularını kurmak ve bu daimi orduların

¹⁰³ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 139

¹⁰⁴ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 146

mevcutlarını artırmakta gayet istekli davrandılar. Habsburglar'ın XVI. ve XVII. yüzyıldaki daimi ordularının mevcudu tartışmalı olsa da, Gabor Agoston yaklaşık bir hesaplamayla şu sayıları vermektedir: 1649'da 37.000, 1661'de 53.000, 1677'de 77.621, 1699'da 86.388 ve 1705'te 113.000 kişi. Habsburg daimi ordusundaki bu sayısal artışa rağmen, Habsburg ordusu çoğu zaman güneydeki düşmanı Fransız ordusuna karşısında çoğu zaman mütevazı kaldı.¹⁰⁵

Benzer bir gelişim Osmanlılar'ın kuzeydeki rakipleri olan Ruslar için de geçerliydi. XV. yüzyılda Rus Prensiği'nin toprak yönetimi kimi tarihçilerin tımar sisteminden ilham alındığını iddia ettikleri *pomestye* denilen sisteme dayanmaktaydı. Bu sistemde hizmet eden asker aynen Osmanlı tımarlıları gibi süvari olup, devlet tarafından kendilerine tahsis edilmiş olan yaklaşık 4 dekar arazinin kullanımını karşılığında tam teçhizatlı bir askeri orduya verme yükümlülüğüne dayanıyordu. Bu sistem sayesinde Moskova Ordusu taşradan tarıma bağlı en fazla 20 bin asker toplayabiliyordu. Tabii ki, bu sayının Osmanlılar ve Habsburglar'a göre düşüklüğü o dönemki Moskova Prensiği'nin sınırlarının darlığıyla ilgiliydi. Ancak aynı yüzyıldan başlayarak Rus Ordusu'da süvari sınıfından piyadelere doğru bir değişim geçirdi. Ateşli silah kullanabilen topçu sınıflarıyla piyadelerin sayısı artırılarak Rus daimi ordusunun sayısı yüzyılın sonunda 20.000-25.000'i buldu. *Streltsy* denilen başlangıçta sayısı 3.000¹⁰⁶ olan bu daimi ordunun giderek artan sayısal gücü sonraki yüzyıllarda da devam etti. 1630'da 92.000, 1680'de 164.000 ve XVIII. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise 500.000 asker sefer durumunda kağıt üzerinde de olsa görev yapmaktaydı.¹⁰⁷ Böylece Avrupa'nun en büyük ordularından birine sahip olan Rusya, bu orduyu finanse etmek için kendisinden çok daha büyük kaynaklara sahip olan Fransa'nın toplam gelirlerinin 5'te 1'ine denk gelen bir harcama yapıyordu.¹⁰⁸ Bu harcama için kaynak ise tabii ki halka yüklenen vergi tabanının genişletilmesiyle karşılanıyordu.

¹⁰⁵ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 198-199, Tablo 1

¹⁰⁶ Geoffrey Parker, **The Military Revolution-** s. 38

¹⁰⁷ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 238

¹⁰⁸ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 240

Daha XVII. yüzyıldan itibaren pekçok geçici vergi ve baş vergisi uygulamaya konuldu. Toprak kazanımları ise vergilendirilebilir nüfusun artmasını sağladı.¹⁰⁹

İnsan icadı olan her kurum gibi sürekli olarak değişim içerisinde olan Osmanlı Tarihi'ni periyotlara ayırmak mümkün gibi görünmese de, tarihçiler genellikle Osmanlı kurumları ve zihniyetinin dönüm noktası olarak Kanuni devrini gösterirler.¹¹⁰ Avusturya ve Rusya'da gözlenen daimi ordu yönündeki değişim Osmanlı Devleti'nde Kanuni Dönemi'nden itibaren başladı. Bu döneme kadar Osmanlı taşra örgütlenmesi idari, mali ve askeri gereklilikleri karşılayan tımar sistemi üzerine kuruluydu. Osmanlı Ülkesi başında beylerbeyinin bulunduğu eyaletlere ayrılmıştı. Eyaletler sancakbeylerinin yönettiği sancaklardan, sancaklar ise kazalardan oluşuyordu. Kazaların en yetkili kişisi kadı olup, bunlar eyaletlerin yöneticileri olan beylerbeyilerinden bağımsızlardı. Böylece, en azından teoride adalet işlerinde hiçbir yöneticiden baskı görmezlerdi.¹¹¹

İdari sistemde Osmanlı Ülkesi toprağın kullanımına göre salyaneli-salyanesiz olarak ikiye ayrılmıştı. Salyaneli eyaletler genelde merkezi hükümetin doğrudan tasarrufunda bulunması mümkün olmayan uzak bölgeler ile sınır bölgelerinde kurulmuştu. Bu eyaletler her sene belli miktar vergiyi hazineye ödemek ve sultan emir çıkardığında yine sayısı daha önceden belirlenmiş bir orduyu göndermekle mükelleftiler.¹¹²

Salyanesiz eyaletler ise verginin toplanması değil, toprağın askerlere maaşlarının karşılığı olarak dağıtılması sistemi üzerine kuruluydu. Bu sisteme Selçuklu Devletleri'nde "ikta" Osmanlılar'da "tımar" deniliyordu. Sanayi Devrimi öncesi ekonomilerin neredeyse tümü gibi, Osmanlı Devleti de vergilendirme konusunda

¹⁰⁹ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 244

¹¹⁰ Dönemlendirmeye ilgili tartışmalar için bkz. Oktay Özel, **Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik**, içinde; "Modern Osmanlı Tarihyazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme", s. 65-89, II. Baskı, Ankara 2012

¹¹¹ Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., XI. Baskı, İstanbul 2008, s. 108

¹¹² İncalcık, **Klasik Çağ**, s. 111

zirai sektöre bağımlıydı.¹¹³ Tımar sisteminin uzun süre kusursuz şekilde uygulanabilmesi tahrir sistemi sayesinde mümkün olmuştur. Kelime anlamı "yazmak" olan tahrir uygulamasıyla yeni fethedilen bir bölgenin tüm gelir kaynakları tahrir eminleri tarafından ayrıntılı olarak defterlere kaydedilirdi. Bundan sonra, hububat tarımının yapıldığı miri topraklar, belirli kriterlere uygun olduğu tespit edilmiş sipahi denilen atlı askerlere tahsis edilirdi. Bu tahsis, toprağın sipahiler tarafından işlenmesi değil, toprağı işleyen köylüden sipahinin 1/10 anlamına gelen aşar vergisini toplaması şeklindeydi.¹¹⁴ Bu oran bölgelere göre farklılık gösterirdi ve bu mufassal tahrir defterlerinin baş tarafında bulunan sancak kanunnamelerinde belirtilirdi. Tımar arazisi üzerinde ziraatla uğraşan reaya toprağı işlemek zorundaydı. Eğer reaya toprağı terk ederse, tımar sahibi kadı hükmüyle onu geri dönmeye zorlayabilir veya "çift bozan akçesi" talep edebilirdi.¹¹⁵

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı gibi, tımar sistemi para ekonomisinin yeterince gelişmediği ve ulaşım imkanlarının son derece kısıtlı olduğu Ortaçağ koşullarında devlete ait olan taşra vergilerinin, merkezden atanan bir memurun toplaması yerine, o bölgede görevli olan devlet memurları ve askerlere terk edilmesini içeriyordu. Bu sistem mali ve idari amaçlara sahiptir. Ancak herşeyden önce, merkezin denetinde olan büyük bir sipahi gücü beslemeyi amaçlamaktaydı. Osmanlı icadı olmayan sistem, ondan önceki ve onun çağdaşı birçok devlet tarafından uygulanmıştır.

Tımar sisteminde devletin taşradaki temsilcisi olan ve bunun için kendisine berat verilen tımarlı sipahi, beratında belirtilen toprağın her üç bin akçelik kısmı için bir asker beslerdi. Silahlarını kendisi temin eder ve tahsis edilmiş tımar biriminin geliri yeteri kadar yüksek ise zırh da giyinirdi. Barış zamanında ise yine aynı bölgeye

¹¹³ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Ötüken Neşriyat, 7. Basım, İstanbul 2010, s. 101

¹¹⁴ Halil İncılık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1300-1600**, C. 1 Eren Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul 2004, s. 175

¹¹⁵ İncılık, **Klasik Çağ**, s. 115

dönerek orada güvenliği sağlıyordu. Böylece devletin asker yetiştirme, güvenliği sağlama ve vergi toplama işlerinin tamamı aynı kişi tarafından yerine getiriliyordu.¹¹⁶

Basit olarak merkezdeki yeniçeriler ve taşradaki sipahilerden oluşan Osmanlı Ordusu'nun bu ikinci kanadını tımarları karşılığında askerlik hizmetini yerine getiren süvariler sayı bakımından ordunun büyük kısmını oluşturuyorlardı. Savaş durumunda bağlı bulunduğu sancakbeyinin emrinde beylerleyinin komutasına girerlerdi.¹¹⁷

Tahminlere göre 1475 yılı civarında maaş alan yeniçerilerin sayısı yaklaşık 9.000 iken, aynı dönemde Anadolu ve Rumelide'ki eyaletlerden toplam yaklaşık 39.000 asker, savaş durumunda Osmanlı Ordusu'na katılıyordu. Neredeyse bir yüzyıl sonra I. Süleyman döneminde ise yaklaşık 18.000 yeniçeri ve yine 40.000 civarı tımarlı sipahi vardı.¹¹⁸

XVII. yüzyıldan itibaren tımarlı sipahiler giderek artan şekilde askerlik yapmak yerine, "bedel-i tımar" denilen ücreti ödeyerek yükümlüklerinden kurtulmaya başladılar.¹¹⁹ Merkezi hükümetler buna engel olmadıkları gibi teşvik bile ettiler. Ancak, II Selim ve III. Murad dönemlerinden itibaren genel tahrir uygulamaları ortadan kalktığından, toprağın yönetilmesi sorunu ortaya çıktı.¹²⁰ Bundan dolayı, merkezi hükümet XVII. yüzyılda tımar toprakları üzerinde bir dizi inceleme başlattı. Toprağı beratsız olarak kullananlar tespit edilip, uzaklaştırıldılar. Sonrasında, buralar ileride malikane ile ilgili kısımda göreceğimiz üzere iltizam yöntemiyle işletilmeye başlandı. Böylece, değişen şartlara göre toprak idaresinde Osmanlılar bir sistemi terk edip, diğerine geçerken, artık eski toprak sistemi yani tımara bağlı olan süvari birliklerinin sayısı hızla azalma gösterdiğinden, celp sistemini de yeni toprak sistemine uydurmak zorunda kaldı.

¹¹⁶ Nagehan Üstündağ, **Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Ayanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)**, YYT, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 27

¹¹⁷ Özvar, **Malikane Uygulaması**, s. 2

¹¹⁸ İnalçık, **Klasik Çağ**, s.112

¹¹⁹ Khoury, **Musul**, s. 56

¹²⁰ Eftal Şükrü Batmaz, **XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma**, YDT, Ankara Üniversitesi, Ankara 1995, s. 82

Osmanlılar, Kanuni döneminden itibaren Avrupa ordularında ateşli silahlardan ve piyade askerinden yana yaşanan değişimin farkındaydılar ve yenilikleri kendi ordularına monte etmek konusunda gayet açık fikirliydi. Bundan dolayı Habsburg piyadesiyle başa çıkmakta zorlanan tımarlı sipahiler yavaş yavaş gözden düşmeye başladı ve tüfek başta olmak üzere ateşli silahları kullanabilen askerlere olan ihtiyacın giderilmesi için çareler düşünölmeye başlandı. Sonuçta, yeniçerilerin sayısı hızla artırıldı. 1527-1730 yılları arasında ulufeli askerlere ödenen maaş hesaplardan paralı asker mevcudu şu şekildedir¹²¹:

Tarih	Asker Sayısı
1527-28	15136
1567-68	26513
1652-53	82876
1654	77636
1661-62	75967
1669-70	61554
1694-95	114017
1696-97	99563
1698-99	96646
1700-01	66647
1700-02	63817
1702-03	63125
1704-05	81626
1710-11	64697
1729-30	115535

Tablodan anlaşılacağı gibi XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti doğrudan hazineden para alan asker sayısını artırmıştır. Burada şunu da belirtmek lazımdır ki, Yeniçeri Ocağı'na alınanların tamamı aktif şekilde savaşa katılmıyordu. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda meydan savaşları yerine stratejik öneme sahip kale ve müstahkem mevkiilerin kontrolü ve ele geçirilmesi başlıca askeri taktik durumundadır.¹²² Bundan dolayı, Yeniçeri Ocağı'na celp edilen bu askerlerin bir kısmı ve önemli bir kısmı

¹²¹ Özvar, "Bütçe harcamaları", s. 237-238, T. 56

¹²² Erken Modern Dönem olarak kabul edilen 1500-1800 yılları arası kuşatma-savunma savaşları yönünde değişen savaş stratejileri için bkz. Parker, **The Military Revolution**, 1. Bölüm: The Military Revolution Revisited, s. 6-45

sınır kalalarında yerleştiriliyordu. Örneğin, yeniçeri mevcudunun 1654 yılında bunların 17.584'ü, 1670 yılında 14.379'u kaleleri korumakla görevlendirilmişti.¹²³ Ayrıca, hem kalelerde hem de sahrada görev yapan yeniçerilerin maaşlarının zamanında ödenmesi büyük bir sorundu. Ulufeler genelde 1-6 ay kadar gecikmeyle ödeniyor, bu ise huzursuzluklara ve bazen isyanlara neden oluyordu.¹²⁴ Örneğin, 1683-99 Savaşı devam ederken 5 kıstlık* ulufeleri ödenmemiş olan yeniçeriler Avusturya Cephesini terkederek İstanbul'a gelmiş ve 8 Kasım 1687'de IV. Mehmet'i tahttan indirerek yerine II. Süleyman'ı geçirmiştiler.¹²⁵

Yıllar	Toplam Harcama	Ulufe	Oran %
1566-67	201682718	128419173	63.67
1582-83	259573803	133614856	51.47
1608	584206278	373071298	63.85
1654	611796095	368264804	60.19
1661-62	559894330	308693558	55.13
1690-01	837938878	534102382	63.74
1694-95	995767414	633922571	63.66
1704-05	1123662982	705130899	62.75

Tablodan¹²⁶ anlaşılacağı gibi ulufeli askerlerin maaşları toplam harcamalar arasında en az %51'lik bir yer tutuyordu ve bu oran yeniçeri sayısının arttığı savaş yıllarında yükselme eğilimi gösteriyordu.

Üç ayda bir maaş alan bu askeri sınıfın hazineye getirdiği yükün büyüklüğü merkezi yeni arayışlara yöneltti. Sonuç olarak, aynı dönem Avrupası'nda başta Fransa olmak

¹²³ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 204-205, Tablo 3; Kalelerde görev yapan askerlerin mevcudu 1691-1710 yılları arasında 74.000-93.000 arasında değişiyordu ve bunlara ödenen mevaciplerin toplam bütçe harcamaları içindeki oranı aynı dönemde en az % 19.1'di. Bkz. Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 187, T. 25

¹²⁴ 1680-1713 arası geciken ulufeler bkz. Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 383, Grafik: 7

* Kıst: Kapıkulu askeri ulufesinin üç ayda bir verilen miktarıdır; Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, İstanbul 2011, s. 402

¹²⁵ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 206

¹²⁶ Özvar, "Bütçe Harcamaları", s. 230. T. 54

üzere birçok ülkede uygulanan bir yöntem tercih edilerek¹²⁷ halk arasından ateşli silahlar kullanmayı bilenlerden askere alımlar gerçekleşti. Bunların savaş zamanında devletten maaş alırken, barış zamanında evlerine dönerek kendi mesleklerini icra etmeleri bekleniyordu.¹²⁸ Bu şekilde askere alımın oranı için bir örnek vermek gerekirse; 1697-98 Macar Seferi'inde 86.884 askerin % 11.62'sini tımarlı sipahiler, % 32'sinden fazlasını ise taşra görevlilerinin kapı halkları ve eyaletlerden toplanan diğer askerlerden oluşuyordu.¹²⁹

Bu celp sisteminin ileride ayanlığın ortaya çıkmasına bir tesiri cephede savaş tecrübesi kazanmış olan bir askeri grubun bölgelerine döndüklerinde halk üzerinde baskı kurabilecek güce sahip olmalarıydı. Daha önemlisi, hem bu yarı zamanlı askeri zümre, hem de Yeniçeri Ocağı'nın sayısı artık 100.000'i bulan askerlerinin maaşlarını karşılayabilmek için hükümet kaynak bulmak zorundaydı.¹³⁰ Toplam devlet harcamalarının yaklaşık % 60-70'ini oluşturan bu harcamalarla hükümet XVII. yüzyılın genelinde başa çıkabilmişti. II. Viyana Kuşatması öncesinde mevcudu 70.000'in üzerinde ve maaş yükü yaklaşık 308 milyon olan yeniçerilerin maliyeye bindirdiği yük, sefere çıkıldıktan birkaç sene sonra kapıkulu mevcudunun % 30'un artarak 90.000 askeri bulmasıyla maaşlarının toplam tutarı 500 milyon akçeyi geçti. Savaşın bitmeye yaklaştığı 1696-1697'de ise kapıkulu askeri sayısı 100.000'e ulaşarak sayıları neredeyse %100 oranında artış gösterdi.¹³¹ Böylece XVIII. yüzyılın başına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin sadece kapıkulu mevaciplerinin toplam bütçe giderlerine oranı en düşük %62'ye ulaşmıştı.¹³²

Hükümetin XVI. yüzyıl ortalarından itibaren yavaş yavaş yükselen XVII. yüzyılın sonuna gelindiğinde hazineyi çok zor durumda bırakan bu kaynak sorununa bulduğu çözüm para ekonomisine geçmek oldu.

¹²⁷ Parker, **The Military Revolutions**. 46

¹²⁸ Öz, **Osmanlı'da Çözülme**, s. 50-51; Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu**, s. 62-63

¹²⁹ Gabor Agoston, **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, s. 251

¹³⁰ Öz, **Osmanlı'da Osmanlı'da Çözülme**, s. 51-52; 828 milyon akçelik 1692 yılı bütçesinde avarız vergisinin 188 milyon akçe tutması bu vergi kaleminin nakit para tedarikinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Sahillioğlu, "*Avarız*", s. 409

¹³¹ Özvar, **Malikane** s. 15-16

¹³² Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 188, T. 26

XVIII. yüzyılın mutlakiyetçi devletlerinde belirginleşen, fakat onlardan önce Osmanlı Devleti'nde bulunan rasyonel bürokratik kesim bu yüzyılda dönemin gereklerine cevap vermek konusunda yetersiz kalıyordu. Buna rağmen, Osmanlı merkezi yeni yerel seçkinlerle pazarlığa girmedi ve daha az vererek daha az almayı tercih etti. Metin Kunt'un gösterdiği gibi, Osmanlı merkezi giderek, taşraya gönderdiği kadrolara daha fazla yaslanmaya başladı. Ancak, bu kadroların etkinliğinin azalmasıyla, yerel bilgiye sahip bir aracılar tabakası ortaya çıktı.¹³³

1.2.4. Malikane Sistemine Geçiş ve Yerel Güçlerin Merkez Tarafından İçselleştirilmesi

Osmanlı Devleti'nin gittikçe yükselen nakit ihtiyacı Kutsal İttifak'a karşı yapılan ve 16 sene süren savaşta en üst seviyesine ulaştı. Bu savaş malikane sisteminin icat edilmesine sebep oldu. Bundan neredeyse 80 sene sonra aynı şekilde yıkıcı bir savaş olan ve Rusya'ya karşı yürütülen 1768-1774 savaşından sonra Osmanlı maliyecileri nakit ihtiyacını karşılamak için yeni yollar arayacaklardı. Bu sefer ise mukataaların küçük birimlere bölünerek küçük yarımcının hisse satın alabileceği esham sistemi oluşturulacaktı.¹³⁴

Osmanlı Hükümetlerinin artan savaş giderlerini karşılamak için aldığı en etkili tedbirlerden biri iltizam sistemiyle ilgiliydi. XVI. yüzyılın ortalarından itibaren dirlikler mukataalaştırılmaya yani merkeze bağlanması yönündeki bu eğilim, özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında sancak, eyalet ve taşra hazinelerinin tamamının bir iltizam sözleşmesiyle yönetilmesi boyutuna vardı. Bu şekilde devlet bir sancak veya eyaletin gelirini beylerbeyine verebilirken, askeri sınıftan olmayan kişilere de devir edebiliyordu. Böylece vergi gelirleri bir kişiye verilerek garanti altına alınıyordu. Söz konusu yüzyılın sonuna gelindiğinde Tokat, Halep, Diyarbakır,

¹³³ Bruce, McGovan, "Ayanlar Çağı 1699-1812", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Haz.Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cilt II, II. Baskı, İstanbul 2006, s. 763-764

¹³⁴ Murat Çizakça, **İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, Çev. Şehnaz, Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999,s. 159

Adana ve Ayntab gibi yerlerin hazine gelirleri büyük iltizamlar yoluyla toplanıyordu.¹³⁵ "Erken modern dönem" olarak adlandırılan 1500-1800 yılları arası Avrupa tarihini inceleyen tarihçiler, iltizam yöntemini kasası boşalan devletin gelir bulmak için kullandığı bir araç olarak görmüşlerdir. Osmanlı tarihçileri ise bunu toparlanma amacıyla yapılmış bir çaba değil, devletin vergi toplama gücünde düşüş olarak yorumlamışlardır.¹³⁶

Ancak, iltizam sistemi kadar önemli olan bir diğer konu, bu sistemin bir parçası olan peşin uygulamasındaki artışı. Olağan uygulamada mültezimlerin bir teminat veya kefalet bedeli olan peşin miktarı, bu yüzyılda gelir temin etmek için devlet tarafından belirlenir hale gelmişti. Bu yolla devlet nakit darlığı yaşadığında belli bir vergi birimini kısa vadeli olarak mültezime devrediyor ve miktarın bir kısmını peşin alarak bir çeşit iç borçlanma yapıyordu.¹³⁷

İltizam sisteminin en olumsuz tarafı vergi kaynağının tahrip edilmesidir. Çünkü, genellikle belli bir vergi birimini 3 sene gibi kısa bir vadede sahiplenme hakkını elde eden mültezimler, buradan maksimum gelir elde etmek için halkı aşırı vergilendiriyorlardı.¹³⁸ Bundan dolayı, zamanın Baş Defterdarı'nın hazırladığı esaslar dahilinde Ocak 1695'te yayınlanan fermanla *malikane* adı verilen bir sisteme geçildi.¹³⁹ Arapça'da sahip anlamına gelen *malik* ve Farsça'da gibi anlamına gelen *-ane* ekinin birleşmesiyle oluşan bu kelime, aslında sistemin içeriği hakkında bilgi vermektedir. Kelime bu birleşik yapıyla *sahibi gibi* anlamına gelmektedir.¹⁴⁰ Bu ise, Osmanlı maliyecilerinin sisteme neden bu adı verdiklerini açıklamaktadır. Çünkü, bu sistemle belli bir vergi birimini tasarruf etmeye hak kazanan kişi, bu hakkı ömür boyu elinde tutuyordu. Böylece, o vergi biriminin mülkiyetine değil ama sadece tasarruf hakkına sahip oluyordu.

¹³⁵ Özvar, **Malikane**, s. 17

¹³⁶ Khoury, **Musul**, s. 83

¹³⁷ Özvar, **Malikane**, s. 17-18

¹³⁸ Batmaz, **XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların**, s. 106

¹³⁹ Genç, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, "Osmanlı Maliyesinde *Malikane Sistemi*", s. 106

¹⁴⁰ Salzman, **Ancien Regime**, s. 143

Malikane ihalesine katılacak kişiler Müslüman ve erkek olmak zorundaydı. İlk başlarda "raiyyet rüsumu"* ödeyen sıradan reaya malikane ihalesine girebiliyordu. Ancak, 1714 yılında siyasi güce sahip olmayan kişilerin malikane dahilinde ikamet eden reayayı koruyamayacağı gerekçesiyle bu kişilere malikane satışı yasaklandı.¹⁴¹

Osmanlı Maliyesi açısından malikanenin en can alıcı noktası *muaccele* adı verilen peşin paradır. Muaccele genellikle malikanecinin her yıl ödeyeceği *mal* adı verilen taksitlerin 2-10 katı olarak belirlenir ve malikane açık artırmaya bu fiyat üzerinden çıkarılırdı. Eğer açık artırmaya katılanlar bu belirlenmiş muaccelenin üzerinde bir fiyat sunmazlarsa satış gerçekleşmezdi. En yüksek fiyatla malikaneyi satın alan kişiye vergi kaynağının sınırlarını belirten bir berat verilirdi.¹⁴²

İlk başlarda, getirisi düşük olan küçük mukataaların satışıyla uygulamaya konan malikane sistemi, kısa sürede miri toprakların tamamına genişletildi.

Malikanenin ilk uygulanma yılı olan 1695'te muaccele geliri 20.000.000 akçe'ydi ve bu o sene ki devlet gelirinin % 2.1'ine denk geliyordu. 1748 yılına gelindiğinde ise, muaccele geliri 48.000.000 akçeye ulaştı. Bu, yıllık devlet gelirinin % 2.9'unu oluşturuyordu. Böylece devletin muaccele gelirleri hafif bir artış eğilimi göstermiştir.¹⁴³ Ancak, malikanecinin ödemekle yükümlü olduğu tutar, ihaleyi aldıktan hemen sonra ödediği *muaccele* ve *mal* ile sınırlı değildi. Her sene ödemek zorunda olduğu malın %5-20'si arasında kalem ve harçları da ödemek zorundaydı.¹⁴⁴

Malikanenin tasarruf süresi malikanecinin yaşamıyla sınırlıydı. Ancak, sayıları binlerce olan malikaneleri denetlemek merkezi hazine için imkansız olduğundan bu konuda bir takım suistimaller ortaya çıktı; malikanecinin varisleri ölüm durumunda bunu bildirmiyorlar veya sanki malikaneci daha sonra ölmüş gibi senetle malikaneyi

* Raiyyet Rüşumu: Bu vergi, hububat üretmesi için devlet tarafından kendisine tahsis edilmiş toprak üzerinde ziraat yapan köylüden alınan vergidir. Bu vergiyi verenler reayasınından kabul edilir ve statü olarak askeri sınıftan ayrılırlar. Bkz. Mehmet Öz, "Reaya", **DİA**, Cilt XXXIV, İstanbul 2007, s. 490-491

¹⁴¹ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 132

¹⁴² Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", s. 109

¹⁴³ Tabakoğlu, **Osmanlı Maliyesi**, s. 131-132

¹⁴⁴ Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", s. 111

devralıyorlardı. Bu suistimallerin önüne geçmek için 1735'ten itibaren *kasr-ı yed* vergisi uygulamaya konuldu. Buna göre, malikaneyi devreden kişi muaccelenin %10'u oranında vergi ödemekle mükellef tutuldu.¹⁴⁵

Malikanecinin ödemekle yükümlü olduğu harçlar ve *kasr-ı yed* vergisi, sistemin işleyişi ile ilgilidir. Bunlara ek olarak, devlet nakit darlığı yaşadığı durumlarda, malikanelerin üzerine bir takım vergiler yüklemiştir. Bunlar özellikle devletin yüksek tutarda nakit ihtiyacı hissettiği savaş ve taht değişikliği dönemleridir. Culus bahşişi dağıtımında nakit ihtiyacını karşılamak için 1703-1754 yılları arasında malikanecilerden muaccelenin %25'i oranında *culus resmi* alınmıştır. Savaş dönemlerinde ise, yine muaccelenin %10-15'i arasında *cebelü bedeliyesi* adı altında bir vergi daha alınmıştır.¹⁴⁶

Bu vergiler sayesinde Osmanlı maliyecileri olağanüstü dönemlerin nakit ihtiyacını karşılamayı hedeflemişlerdir. Sonuçta, *cebelü bedeliyesi* adı altında toplanan vergi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında toplam devlet gelirlerinin %10'unu aşacak bir seviyeye ulaşmıştır.¹⁴⁷

Malikane sistemi gelişen savaş teknolojisi ve buna bağlı olarak artan nakit ihtiyacından dolayı tımarlı sipahiden piyade askerine doğru kayışın sonucu olarak ilk başlarda tımar arazilerinde uygulanmıştı. Ancak, bitmek bilmeyen nakit ihtiyacı, sonuçta uygulamanın devlet adamları ve hanedan üyelerine tahsis edilmiş haslara genişletilmesi sonucunu doğurdu. *Malikane-has* veya *malikane-mukataa* ismi verilen bu uygulamada bir devlet adamına tahsis edilmiş olan has, malikane prosedürüne uygun olarak ihale çıkarılıyor ve muaccelesine devlete, yıllık ödeme olan malı ise ya tamamıyla o devlet adamına ya da bir kısmı devlete, bir kısmı ise yine o devlet adamına olarak tahsis ediliyordu. Doğal olarak bunun önemli bir sonucu devlet adamlarının gelirlerindeki düşüş ve buna bağlı olarak taşrada yaptırım güçlerinde

¹⁴⁵ Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", s. 110

¹⁴⁶ Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", s. 116

¹⁴⁷ Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", s. 117

azalmaydı.¹⁴⁸ Bu ise, taşrada ortaya çıkan yeni bir grubun devlet adamlarından daha etkili olmaları sonucunu doğurdu.

Osmanlı devlet adamları, hem bu uzun vadeli kiralama sayesinde, hem de iltizam sisteminin aksine malikane satıldıktan sonra rakip bir kişi daha yüksek bir fiyat sunarak malikaneyi satın alamayacağından, malikane sahibinin, vergi biriminin uzun vadeli verimliliğini düşünerek reayayı koruyacaklarını umut etmişlerdi. Ne var ki, sistem böyle çalışmadı. Malikaneyi elde eden ve çoğu İstanbul'da ikamet eden askeri sınıfa mensup kişiler, elde ettikleri malikaneleri genellikle o bölgede oturan yerel mültezimlere devrettiler. Bu kişiler çoğunlukla ayanlardı.¹⁴⁹

Malikane sistemi sayesinde, Osmanlı Devleti daha önce tımar sisteminden iltizama geçiş ile gelirlerini artırma yolu gibi, şimdi de taşrada özellikle iltizam sistemi sayesinde zenginleşen kesimlerin ellerinde birikmiş olan sermayeyi emme imkanına kavuşmuş oldu. Malikane satışlarının büyük bir kısmı merkezden yapılıyordu. mahallinde yapılan satışlar ise genelde düşük tutarlı satışlardı. Örneğin, 1695-1697 yılları arasında satılan toplam 1113 malikanenin % 48 'i mahallinde % 52'si ise merkezde satılmıştı. Ancak, mahallinde satılan malikanelerin toplam muaccele içerisindeki oranı % 20 iken, merkezden yapılan satışların oranı % 80'di.¹⁵⁰ Taşrada yapılan satışlar ileride ayan aileleri olacak yerel bazda insiyatif sahibi kişiler tarafından satın alınıyordu. Merkezden yapılan satışların alıcılarının çoğu yukarıda belirtildiği gibi merkezdeki bürokratik çevreler veya yüksek rütbeli askeriler tarafından satın alınmasına rağmen, bu kişiler satın aldıkları malikaneleri genellikle bir yıllık vadelerle iltizam şeklinde malikanenin bulunduğu bölgedeki yerel ileri gelenlere devrediyorlardı. Böylece devlet seçkinleri malikaneleri devrettikleri bu yerel ailelerle karlarını paylaşırken, pramit benzeri bir hiyerarşi zinciri ortaya çıkıyordu.

Osmanlı tarihçileri oluşan bu tabloyu genellikle merkezin vergi toplama gücünü kaybetmesi ve ademi merkeleşme olarak yorumlamalarına rağmen, sonuç çok daha

¹⁴⁸ Cezar, **Bunalım ve Değişim Dönemi**, s. 43, 44, 45

¹⁴⁹ Genç, "*Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi*", s. 114-116

¹⁵⁰ Özvar, **Malikane**, s. 82, T. 14

farklıdır. Devlet bir yandan malikane sistemi sayesinde nakit gelir elde ederken, diğer yandan klasik dönemdeki gibi ayan adı verilen güç sahibi yeni bir kesimi kendisine bağlıyordu. Bir sonraki bölümde Kayseri örneğinde göreceğimiz gibi XVIII. yüzyılda devlet sadece bu kesimin sermayesini çekmekle kalmayacak, aynı zamanda onlardan idari ve askeri olarak da faydalanma yoluna gidecekti. Bu, bir devletin çeşitli kesimleri kendisine despotik yolla değil de, sosyal veya ekonomik bağlar aracılığıyla içselleştirmesinin mükemmel bir örneğiydi.¹⁵¹ Nasıl ki, önceki yüzyıllarda devlet padişah kızlarının paşalara gelin olarak verilmesiyle, devlet adamlarının sadakatini sağlıyorsa, XVIII. yüzyılda da devlet bir takım rütbe ve gelir kaynaklarını taşrada ortaya çıkan ayan sınıfına dağıtarak aynı bağlılığı talep edecekti.¹⁵²

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıla girerken malikane sistemiyle devlet seçkinleri dışında kalan kesimlerin elinde biriken sermayeyi çekmesine benzer bir yöntemi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 1774'te başlattığı esham sistemiyle uygulamaya koydu. Yukarıda açıklandığı gibi malikane sisteminde kadınların ve gayr-ı müslimlerin malikane satın almaları yasaktı. Ancak, esham sisteminde bu grupların da esham satın almalarına izin verildi. Aynı zamanda esham sistemiyle satılan hisseler düşük tutarlı olduğundan, küçük yatırımcıların da esham satın almaları mümkün oldu. Böylece, devlet bu sefer idari ve askeri olmasa da, mali anlamda işbirliği yaptığı toplum yelpazesini çok daha fazla genişletmiş oldu.¹⁵³

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nde ayanlık bir kurum olarak kurulmamış, değişen şartların sonucunda kendiliğinden ortaya çıkmıştır. Bu değişimin en önemli etkeni ateşli silah kullanımının yaygınlaşmasına bağlı olarak savaş stratejileri ve celp sistemindeki değişme ve bundan kaynaklanan toprak tasarrufunda yeni yöntemlerin kullanılmaya başlanmasıdır.

¹⁵¹ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008 s. 113-114

¹⁵² Khoury, **Musul**, s. 187

¹⁵³ Yayıcıoğlu, **Provincial Challenge**, s. 111

II. BÖLÜM

KAYSERİ'DE AYANLIK

2.1. Kayseri Sancağı

2.1.1. Osmanlılar'dan Önce Kayseri

Eski çağlardan beri bilinen bir şehir olan Kayseri, bu özelliğini askeri ve ticaret yolları üzerinde bulunmasına borçlu gibi görünmektedir. Milattan önceki asırlarda başta Hitit ve Asur İmparatorlukları olmak üzere birçok devletin yönetimi altında giren Kayseri milattan önceki son yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti olmuştur. Bu devletin ikiye bölünmesinden sonra doğal olarak Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde kalmıştır. 1071 yılında Bizans İmparatoru'nun Alp Arslan'a karşı aldığı ezici yenilgisinin ardından başlayan Anadolu'nun fethi sürecinde, Kayseri de Türk beyleri tarafından ele geçirilmiştir. Kısa süre sonra Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri bölgesinde kurulan Danişmendliler Devleti'ne ilhak olunmuştur. 1169 yılında ise Kayseri Anadolu Selçuklularına bağlanmıştır. 1243'teki Köse Dağı Savaşıyla Anadolu'nun İlhanlı hakimiyetine girmesiyle Kayseri de aynı kaderi paylaşmıştır. İlhanlıların ardından Eretna Devleti sonra ise Karamanlılar Kayseri'ye hakim olmuşlardır. Daha sonra Kadı Burhaneddin Devleti şehre hakim olsa da, 1394-1395'te Anadolu'nun büyük kısmını Osmanlı hakimiyetine alan Osmanlı Sultanı Yıldırım Beyazıt, Kayseri'yi de Osmanlı ülkesine ilhak etmiştir. Ne var ki, Yıldırım'ın Bursa'ya dönmesinden sonra Kadı Burhaneddin şehre tekrar hakim olmuştur. Bundan sonra bir ara Akkoyunlular'ın hakimiyet kurduğu şehir, 1398-1399'da Sivas'la beraber tekrar Osmanlı'ya bağlanmıştır. Ancak, Çin'e yapacağı sefer öncesinde batıda güçlü bir rakip bırakmak istemeyen ve 1402'deki Ankara Savaşı'nda Yıldırım'ı mağlup eden Timur, Anadolu'yu Osmanlı fetihlerinden önceki hakimiyet sahibi Türkmen beyleri arasında paylaşmıştır. Böylece Kayseri Karamanoğulları hakimiyetine girmiştir. Bundan sonra, Kayseri Karamanoğulları ile Memlük Devleti destekli Dulkadiroğulları arasındaki güç mücadelelerinin savaş alanı haline gelmiştir.

Yukarıda anlatılanlardan anlaşılacağı gibi, Kayseri büyük devletlerin hakimiyetine girmedığı sürece rahata erememiş ve devletler arasında yapılan mücadelelerde sürekli el değiştirerek harap olmuştur. Yeniçağ'a girerken ise, Kayseri bir başka büyük devlet olan Osmanlılar'ın Anadolu'da hakimiyet kurmalarıyla barış dönemi yaşamaya başlamışlardır. Kayseri'nin kesin şekilde Osmanlı idari sisteminin bir parçası haline gelmesi 1473 yılında Uzun Hasan'ın Fatih tarafından mağlup edilmesi ve onun Anadolu'da desteklediği Karamanoğulları'nın tamamen ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştur.

2.1.2. Osmanlı İdari Sisteminde Kayseri Sancağı

Otlukbeli Savaşı'nda Osmanlılar'ın galip gelmesinin ardından Kayseri'nin kesin şekilde Osmanlılar'a bağlanmasıyla, burası sancak statüsünde Karaman Vilayeti'nin bir parçası olmuştur. Bundan dolayı, Kayseri Sancağı'nın ilk tahriri 1476 yılında yapılarak¹⁵⁴ sahip olduğu askeri ve ekonomik potansiyel tespit edilmiştir.

XVI. yüzyılın sonları ve XVII. yüzyılın başlarında Anadolu'yu kasıp kavuran celali isyanları döneminde en çok zarar gören şehirlerden biri Kayseri olmuştur. 1604-1607 yılları arasında Erzade, Tavail, Zülfikar Paşa, Kalenderoğlu, Ömer Paşa ve Ali Gazi'nin önderliğindeki celaliler defalarca Kayseri'ye saldırmışlar ve şehri talan etmişlerdir. Ancak, Kayseri'ye zarar verenler sadece Celaliler olmamıştır. Zaten, bozkır-yarı kurak olan sancağın imkanları eşkıya tedibi ve İran'la yapılan savaşlar sebepleriyle sık sık zorlanmıştır. Örneğin, IV. Murad İran Seferi sırasında beş gün süreyle Kayseri'de kalmış ve ordunun ikmalinde buraya bazı mükellefiyetler yüklemiştir. Hatta, padişahın taleplerini karşılamakta gevşek davrandığı düşünülen Kayseri Mutasarrıfı idam edilmiştir.¹⁵⁵

¹⁵⁴ Karakaş, **Kayseri (1750-1775)**, s. 10

¹⁵⁵ Karakaş, **Kayseri (1750-1775)**, s. 13

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Kayseri Sancağı halen Karaman Eyaleti'ne bağlıdır. Bu yüzyılın başında Kayseri Sancağı'na bağlı Nefs-i Kaza, Yahyalı ve Karahisar kazalarıyla beraber¹⁵⁶ Cebel-i Erciyes, İslamlu, Karataş, Sahra, Çay, Koramaz, Cebel-i Ali, Karahisar, Köstere, Karakaya, Kenar-ı Irmak, Gediris, Malya, Kulaklı Kaya, Çukurkuyu, Çağsak, Mahrumlar, Eğri Bucak, Akyazı, Görele, Beğendik, İncik, Çakıl Dere, Yılanlı ve Sakar nahiyeleri bulunmaktaydı.¹⁵⁷ Böylece, Sancak sınırlarında biri merkez olmak üzere 3 kaza ve 25 nahiye vardı. Sancağa bağlı köylerin (karye) sayısı araştırma dönemi olan 1730-1774 yılları arasında XVI. yüzyıldaki gibi tahrirler yapılmadığından kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, şerhiye sicilleri ve diğer belgelerde dolaylı yoldan köy isimlerinin geçmesiyle sancağa bağlı köylerin sayısı tahmin edilmektedir. Ahmet Gündüz şerhiye sicillerine dayanarak yaptığı çalışmasında sancağa bağlı köylerin sayısını XVIII. yüzyılın son çeyreğinde en fazla 107 olarak tespit etmiştir.¹⁵⁸

Şehir merkezinde çoğu eski dönem şehirlerinde olduğu gibi, büyük kısmı şu an da ayakta olan Kayseri Kalesi bulunmaktaydı. Diğer Osmanlı şehirleri gibi sancağın yönetici kesimi çoğunlukla iç kalede ikamet ederlerdi.¹⁵⁹

Kayseri şehri ve sancağının araştırma dönemindeki nüfusuyla ilgili şu ana kadar ortaya fazla bilgi çıkarılamamıştır. Bunun sebebi, XV. ve XVI. yüzyıllardaki tahrir kayıtlarının sonraki iki yüzyılda yapılmamasıdır. Buna rağmen, bazı araştırmacılar özellikle avarız defterlerine dayanarak bir takım demografik tahminlerde bulunup bazı sonuçlara ulaşmışlardır. Benzer bir çalışmayı Mehmet Karagöz Kayseri örneği için yapmıştır. Karagöz, XVI. yüzyıl Kayseri nüfusunu avarız defterlerindeki her bir hanenin 10 gerçek hane olduğu bilgisine ulaşan Yusuf Oğuzoğlu'nun bu yöntemini kullanarak nüfus tahminlerinde yapmıştır.¹⁶⁰ Ne var ki, Karagöz'ün bu metodolojisini XVIII. yüzyıl için doğru sonuçlar vereceği şüphelidir. Çünkü, Oğuzoğlu bir avarız

¹⁵⁶ Karagöz, **Kayseri (1700-1730)**, s. 143

¹⁵⁷ Gündüz, **Kayseri (1775-1800)**, s. 160

¹⁵⁸ Gündüz, **Kayseri (1775-1800)**, s. 170-173

¹⁵⁹ Mehmet Karagöz, "*XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Şehrinin Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu*", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., s. 248-249

¹⁶⁰ Karagöz, **Kayseri (1700-1730)**, s. 160-163

hanesi= 10 gerçek haneye denk geldiği bilgisine XVI. yüzyıl avarız defterlerinden ulaşmıştır. Ancak, bilindiği gibi özellikle 1683-1699 yılları arasında Kutsal İttifak'a karşı yapılan savaşlar sırasında nakit ihtiyacından dolayı özellikle avarız vergileri ve cizye vergisinde reform yapılmıştır. Ayrıca, yeni vergiler salınmıştır. Bundan dolayı, 1 avarız hanesinin karşılık geldiği hane sayısında değişiklikler olmuştur.

2.1.3. Kayseri'de İdareci Zümre

Kayseri daha fethinden itibaren idari statüsü gereği sancakbeyleri tarafından idare edilmiştir. Bununla beraber, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mutasarrıf unvanı "tasarruf eden", yani atama beratında belirtilen vergileri toplayan anlamında, sancakbeyi tabirinin yerine ve onunla beraber kullanılmaya başlanmıştır. Kayseri Sancağı'na atanan en yüksek mülki ve askeri amirlere de belgelerde genellikle mutasarrıf olarak hitap edilmiştir.¹⁶¹ Sancak yöneticilerinin unvanlarında yaşanan bu değişim mahiyet yönünden anlam taşımaktadır. Çünkü, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çoğunlukla sancakbeyleri ya sınır bölgelerindeki görevlerinden dolayı ya da İstanbul'da oturmayı tercih ederek kendilerine verilen sancağı idare etmezler ve yerlerine vekil atarlardı. Bundan dolayı, yöneten değil ama tasarruf eden anlamında mutasarrıf unvanının yaygınlaşmış olması muhtemel gibi görünmektedir. Mutasarrıflar kendilerine bağlı sancakların tüm idari, askeri mali işlerin yürütülmesinden sorumluydular ve bu işleri yerine getiren görevlileri denetlerlerdi. Adli işlerde de kadiya yardım ederlerdi.

Mutasarrıflar atama beratlarında belirtilen vergileri toplamaya yetkiliydiler. Ek olarak, 1717-1718 yıllarında yapılan düzenlemelerle barış zamanlarında *imdad-ı hazeriye* savaş zamanlarında ise *imdad-ı seferiye* vergilerini toplamaları sağlandı. Böylece kapı halkı denilen paralı birliklerini besleyecek kaynak oluşturulmaya çalışıldı.

¹⁶¹ Karagöz, **Kayseri (1700-1730)**, s. 146-147

Sancağın idaresinde mutasarrıftan sonra en yetkili kişi onun vekili durumunda bulunan mütesellimdi. Osmanlı Devleti'nde ilk başlarda mütesellimler sancakbeyleri görev yerlerine ulaşana kadar sancağı idare etmeleri için atanırken, XVII. yüzyıldan itibaren özellikle sınır bölgelerinde görevli olan vezirlere iç bölgelerde tahsis edilmiş olan sancakların idaresi için sürekli atama yapılmaya başlandı. Bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere mütesellimlik görevlerinin yerli ailelerinin eline geçmesi, ayanların güçlenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Yeniçeri Serdarı, Kanuni döneminden itibaren imparatorluğun taşradaki şehirlerine yerleştirilmiş olan yeniçeri garnizonlarının komutanı durumundaydı. Serdar gerektiğinde emri altındaki yeniçerilerle beraber hükümlerin uygulanmasında kadıya yardım ederdi. Zamanla İstanbul'daki yeniçeriler gibi taşrada bulunan yeniçeriler de çeşitli ticari işlere karışmış ve esnaflığa başlamıştır. Ayrıca reaya statüsündeki halkın bazıları da (vergi veren) hem "ulufe" denilen yeniçeri maaşını alabilmek için hem de askeri sınıfa mensup olmanın vergi bağışıklığından faydalanmak için zaman zaman yeniçeri olduklarını iddia ettikleri ve ocağa girdikleri olmuştur. XVIII. yüzyıla gelindiğinde artık ticari hayatta yer edinmiş olan bu askeri zümreden bazı kişilerin ayan aileleri kurdukları görülmektedir.

Kethüda Yeri ise yine yeniçerilerin, ancak sadece "altı bölük halkı" adı verilen Sipah, Silahdar, Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ Garipler ve Sol Garipler'in komutanıydı. Kayseri'de altı bölük halkına mensup askerler Kayseri merkezden başka Palas, İncesu, Zamantı, Karahisar ve Develi'ye yerleştirilmişti.¹⁶²

Sancaktaki tımarlı sipahilerin komutanı ise Alaybeyi'ydi. Alaybeyi sancağın idaresinde Sancakbeyinin en önde gelen yardımcısıydı. XVI. yüzyıldan itibaren ateşli silahlar lehine yaşanan askeri dönüşümle tımarlı sipahiler gittikçe önemlerini yitirmiş ve önceki bölümde açıklandığı gibi toprak sisteminin iltizam ve malikane sisteminden yana dönüşümüyle sayıları azalmıştır. Buna bağlı olarak sancak idaresinde alaybeylerinin de önemi azalmıştır.

¹⁶² Karakaş, **Kayseri (1750-1775)**, s. 117

Kadılar klasik dönemlerin hakimleri olarak görülmelerine rağmen, neredeyse yetki bölgeleri olan kaza ile ilgili herşeyden sorumluydular. Aile hukukuyla ilgili davalara bakar, sefer dönemlerinde yetki alanı olan kazadan talep edilen zahireyi toplar ve bildirilen menzile teslim ederler, merkezden istenen infazlara nezaret ederlerdi. Kadılar eyalet ve sancak yöneticilerine karşı sorumlu olmadıklarından kararlarında bağımsızlardı. Bu, özellikle idari ve askeri gücü ellerinde tutan yönetici ve komutanların halk üzerinde baskı kurmalarını bir nebze de olsa engellerdi. İnceleme dönemi olan 1730-1774 yılları arası kadılığın önemini artıran bir unsur vergi sistemindeki değişimle ilgilidir; XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarında hazine için hacmi ve buna paralel olarak önemi artan avarız vergilerinin fertlere değil de, kaza halkına yüklenmesinden dolayı bunların halka adil olarak tevzi edilmesi yani dağıtılması işinin ayan ile kadıların görevi olmasıdır.

Bilgi verilen bu yöneticiler dışında esnaf yöneticilerinden mahalle imamlarına, mütevellilerden müftüye kadar birçok resmi/gayr-ı resmi yönetici ve kanaat önderi bulunmaktaydı. Bunların hepsini burada ele almaya gerek görülmemiştir.

2.2. Bir Terminoloji Meselesi: Ayan Kimdir?

Ayanlıkla ilgili yapılan çalışmaların başlıca sorunları, Osmanlı belgelerinde kullanılan ayan tabiriyle kimin ya da kimlerin ifade edildiği, ayanlara özellikle XVIII. yüzyılda ülke yönetiminde hangi görevler verildiği ve buna bağlı olarak, verilen görevleri yerine getirmede başarılı olup-olmadıkları ve son olarak, ayanlığın Osmanlı Devleti'nde hangi değişimlerin sonucunda nasıl ortaya çıktığıdır. Bu sorulara verilen cevaplarda tarihçilerin halen bir mutabakata vardıkları söylenemez. Hem bölgesel, hem de farklı ayan aileleri üzerine yapılan çalışmalar ulaştıkları farklı sonuçlardan bir ayan tipolojisi çizilmesini engellese de, yönetimi belirli nüfuzlu kişilere bırakılan "yurtluk-ocaklık"* tarzında idare edilen sancaklar ve "saliyaneli

* Yurtluk-Ocaklık, Osmanlılar tarafından fethinden önce kendi bölgelerinde etkili olan yerel beylere, idarelerini Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak devam ettirme hakkı tanınmasıdır. Bkz. Sertoğlu, **Osmanlı**

eyaletler" bir tarafa bırakılırsa, gelir kaynakları doğrudan devlet denetiminde olan saliyanesiz eyaletlerde ayanların hemen hemen aynı dönemlerde yükselişe geçmesi ve benzer yollarla devlet kademelerinde yükselmeleri vaka çalışmalarının (case study) sayısının artmasıyla genel bir ayan profilinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Osmanlı terminolojisinde ayan kelimesi ile hangi zümrenin işaret edildiği bile başlı başına bir sorun olmuştur. Bu kelime neredeyse tüm Osmanlı Tarihi boyunca kullanılmaya devam etmiştir. Ancak, dönemlere ve hitap edilen kitleye göre ayan kelimesi farklı kişilere hitap edilmiştir.

XVI. yüzyıl Osmanlı yazarları ayan sözcüğüyle kastettikleri devletin yüksek rütbeli idareci sınıfıydı. Bu anlamı genelde "ayan-ı devlet, erkan-ı saltanat, ayan-ı asker, ekabir-i ayan-ı devlet, vb. tamlamalarla verirlerdi. Ancak, aynı dönemde aynı yazarlar ayan tabirini belli bir bölgenin ileri gelenleri için de kullanırlardı. Bu kişiler; beylerbeyi, sancakbeyi, kadı, müderris, şeyh, imam, hatip, şehir kethüdası, mukataa emini, vakıf çalışanları ve esnaf başkanlarıydı.¹⁶³ Buradan anlaşılacağı gibi ayan kelimesinin klasik kullanımında işaret edilen kişiler bir topluluk veya bölgenin ileri gelenleridir. Daha açık bir ifadeyle, ayan-ı devlet denilirken devlet yönetiminde en önde gelenler, ayan-ı memleket denilirken o bölgeyi yönetme yetkisine sahip olanlar ve o toplum nazarında insiyatif sahibi olanlar işaret edilmektedir.

Bilindiği gibi, Osmanlı'da ayanlık konusunu inceleyen araştırmacılar ayan aileleri arasında sınıflandırmalar yapmışlardır. Örneğin, Donald Quataert ayanları kökenlerine göre üç gruba ayırmıştır. Ali Yaycıoğlu ise *ayanhood* ve *ayanship* terimlerini sırasıyla klasik ayanlığın ve XVIII. yüzyıl ayanlığının karşılığı olarak kullanmıştır.

Tarih Lugatı, s. 371 Yurtluk-Ocaklık olarak söz konusu bölgeyi idare etme hakkını alan aileler bu hakkı nesilden nesile devam ettirmişlerdir. Böylece "Ayanlık veya Ayanlar Çağı" olarak ifade edilen XVIII. yüzyıla gelemeden önce, yerel nüfuzundan dolayı güç sahibi olan, asker besleyen ve zengin yerel soylular sınıfı oluşmuştur. Ne var ki, bu yönetim tarzı fethedilen her bölgede uygulanmayıp, sadece Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde varlığını korumuştur.

¹⁶³ Cezar, **Levedler**, s. 318-319

"Türedi, mütegalibe ve derebeyi" gibi kelimeler ayan kelimesi çoğu zaman ayan kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Buna rağmen, ayanlık üzerine araştırmalar yapan kimi Osmanlı tarihçileri bu kelimelerin farklı grupları ifade ettiğini belirtirler. Örneğin, Yücel Özkaya hanedan ve ayan kelimeleri arasında ayırma giderek devlet görevi almış olan büyük ailelerin hanedan, almayanların ise ayan olarak Osmanlı merkezi tarafından kabul edildiğini öne sürer.¹⁶⁴ Bundan dolayı, Çapanoğulları ve Kara Osmanzadeler gibi Anadolu'da etkili olan ve devlet tarafından çeşitli görevlere atanarak rütbe ve unvanlara layık görülen büyük aileleri ayan grubundan sayarak çalışmasına dahil etmez.

Ne var ki, Osmanlı tarih yazımındaki yaygın kabule göre, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda eşraf ve tüccarın önde gelenleri, ulema, kapıkulu mensupları, mültezimler, mukataa eminleri, kethüda yerleri, azledilmiş veya emekli olmuş beylerbeyleri, sancakbeyleri, kadılar, müderrisler, müftüler vb. ile bunların çocukları ayandan sayılır ve tümüne ayan-ı belde, ayan-ı memleket, ayan-ı vilayet veya eşraf denilirdi.¹⁶⁵

Ayan kelimesi önceleri çoğul olarak kullanılırken, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına geldiğinde tekil olarak kullanılmaya başlanmıştı.¹⁶⁶ Ayan terimiyle kastedilen kişiler bakımından XVIII. yüzyıl ile önceki dönemler arasında nitelik farkı olmasına rağmen, ayanın her iki kesim için de kullanılması önceki dönemler de kastedilen ileri gelenlerin devlet ile toplum arasındaki aracılık niteliğinin devam etmesindedir.¹⁶⁷ Ancak, XVIII. yüzyılda araştırma konumuz olan zengin ve devlet görevleri alan ayanların yanında, yine bir bölgenin ileri gelenleri, toplum nazarında saygın ve toplumun sözcüsü durumunda olan kişiler için de ayan tabiri kullanılmaya devam etmiştir.

Bu çalışmada ise ayan aileleri arasında sınıflama yapılmamıştır. Şöyle ki; hem merkezi hükümet tarafından kendisine doğrudan buyruldu yazılan Kayseri'nin baş

¹⁶⁴ Yücel Özkaya, **Ayanlık**, s. 294

¹⁶⁵ Meryem Kaçan Erdoğan-Meral Bayrak Ferlibaş-Kamil Çolak, **Ruşuk Ayanı-Tirsinikli İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)**, İstanbul 2009, s. 23

¹⁶⁶ Ali Yaycıoğlu, **The Provincial Challenge**, s. 123

¹⁶⁷ Cezar, **Levendler**, s. 317-318

ayanı olsun, hem de yöre halkı nazarında söz sahibi olan herhangi bir esnaf veya köylü olsun, statü bakımından olmasa da dikey hareketlilik bakımından aynı potansiyele sahip olduğu için ayan kapsamında kabul edilmiştir. Yani, toplumun en alt basamağında olan bir kişi çeşitli görevler alarak ve sadakatini ispatlayarak şehirin en ileri gelen şahsiyeti ayanı olma imkanına sahiptir. Bundan dolayı *ayan ve eşraftan* diye anılan kişilerle *Kayseri ayanı*zade şeklinde kendisine doğrudan hitap edilenler arasında fark gözetilmemiştir.

Ancak, Osmanlı tarihinde bir kişinin tarihte yer alabilmesi, çoğu zaman devlet belgelerine geçebilmesine bağlıydı. Bu imkan ise genellikle devlet ile doğrudan ilişki kuran kişilere aitti. Bundan dolayıdır ki, bu kısımda Kayseri'de ayanlığın kronolojik tarihi anlatılırken resmi belgelerde isimleri yer alan Zennecizadeler ve ailesi temel alınacaktır. Bununla beraber, sancağın idaresinde etkili olan diğer iki aile Kalaycızadeler ve Emirağazadeler'in sancak halkı ve merkezi hükümetle ilişkilerine de yer geldikçe değinilecektir.

2.3. Kayseri Ayanları: Merkez ve Yerel Toplumla İlişkileri

2.3.1. Zennecizadeler Ailesinin Kökenleri

Kayseri'nin merkezinde Hunad Mahallesi'ndesindeki¹⁶⁸ konaklarında ikamet eden Zennecizadeler ailesinin belgelerde ismi geçen ilk üyesi Zennecizade Ahmed'dir. Ahmed'in ismi 1723 yılında Niğde, Bor ve İncesu'da halkı rahatsız etmesiyle belgelerde geçmiştir.¹⁶⁹Ancak, Ahmed'in ismine bu tarihten sonra belgelerde rastlanmamaktadır.

Aynı aileden es-Seyyid Osman Ağa'nın ismi, 1734 tarihli bir belgede geçmektedir. Belgenin ilk kısımları silik olduğu için konusu ve sahibi tam olarak tespit edilemese

¹⁶⁸ KŞS. 155, s. 42

¹⁶⁹ Muhammet Karakaş, "XVIII. YY: İkinci Yarısında Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1998, s. 260

de, Osman Ağa'nın bir mukataayı bir sene süreyle işletmek üzere iltizama aldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ İleride ele alınacağı üzere, sonraki belgelerde sıklıkla ismi geçen ve Kayseri'nin en etkin ayarı olan *Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa ibn Osman Ağa* ifadesinden Mehmed Ağa'nın, Osman Ağa'nın oğlu olduğu anlaşılmaktadır.

Üzüntüyle söylemek gerekir ki, Anadolu'da çoğu aile gibi Zennecizadeler ailesinin kökeni de belirsizdir. Ailenin isminin başında kullanılan "Zennecizade" ifadesindeki *zade* bilindiği gibi oğlu anlamına gelmektedir ve kişinin, bu ifadenin önüne gelen aileye aidiyetini belirtir. *Zenne* kelimesinin ise üç anlamı vardır: Orta oyununda kadın rolündeki kişi, kadınca hareket eden ve kadın ayakkabısı üreticisi veya satıcısı. İlk iki anlamı düşünmek için elimizde her hangi bir sebep ve delil olmadığından Ahmed Ağa'nın ayakkabı üreten veya satan bir esnaf olduğu varsayılabilir.

İsmin devamındaki "es-Seyyid" unvanı bilindiği gibi Hz. Muhammed'in torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelenler için kullanılan bir ifadedir. Ancak, ifade Osman Ağa'nın Hz. Peygamber'in soyundan geldiği ve dolayısıyla Arap kökenli bir Osmanlı olduğunu kanıtlamak için yeterli değildir. Zira, Osmanlı Dönemi'nde seyyid sanını taşıyan kişilerin toplumda itibarlı bir yere sahip oldukları, bunu işareti olarak farklı kıyafetler giydikleri, avarız vergilerinden muaf tutuldukları, yanı sıra bir takım maddi getirilere sahip oldukları, bundan dolayı çok sayıda seyyidlik iddia edenlerin (müteseyyid) ortaya çıktığı bilinmektedir.¹⁷¹ Bununla beraber, kanıta sahip olmaksızın Ahmed Ağa'nın gerçek bir seyyid olmadığını iddia etmek de mümkün değildir.

Ahmed'in kökeni hakkında diğer bir ip ucunu "Ağa" unvanı vermektedir. Osmanlı'da ağa unvanı askeri sınıf üyelerinin amirleri için kullanılmıştır. Gittikçe yaygınlaşarak özellikle yeniçeriler tarafından çok sık kullanılmıştır.¹⁷² Bu durum, Osman Ağa'nın bir yeniçeri mensubu olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Osman Ağa'nın kardeşi olan Mustafa'nın¹⁷³ Kayseri'deki mahkemeye müdahale etmesiyle ilgili belgede

¹⁷⁰ KŞS, 125, s. 98, h. 1

¹⁷¹ Şit Tufan Buzpınar, "Nakibüleşraf", DİA, İstanbul 2006, C. 32, s. 323-324

¹⁷² Reyhan, *Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri*, Ek 1, s. 275

¹⁷³ KŞS, 127, s.78

görülmektedir ki, bu şahıs ağa unvanı kullanmamaktadır.¹⁷⁴ Buradan Osman Ağa'ya bu unvanla hitap edilmesinin gelişi güzel olmadığı, belli bir zümreye aidiyetinden dolayı olduğu anlaşılmaktadır. Ek olarak, Osman Ağa'nın oğlu es-Seyyid Mehmed Ağa'da 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Rumeli'de nüzul eminliği görevinde bulunurken vefatıyla, muhallefatinin tespit edilmesi için Kayseri'ye gönderilen hükümde, ölen bir askerin mallarının müsaderesinin özel askeri kaidelerden (*mevadd-ı mahsusa-i askeriyyeden*)¹⁷⁵ olduğu belirtilerek bu kişinin ve belki de atalarının askeri sınıfa mensup oldukları anlaşılmaktadır.

Zennecizade ailesinin kökeni konusunda bir sonuca varacak olursak, aile üyelerinin hem toplum içerisinde itibarlı bir yer edinmek hem de devlet kademesinde yükselmek için en azından teorik prestij özelliklerine sahip oldukları görülür; Aile veya ailenin önceki üyeleri esnaflıkla uğraşmaktadır. Mahkeme kayıtlarında es-Seyyid unvanını kullandıklarına göre peygamber soyundan gelmektedirler veya böyle olduklarını iddia etmektedirler. Ailenin bazı üyeleri ve gelecek senelerde ön plana çıkacak olanları Osmanlı merkezinin taşrada en güvendiği ve iltizam, cizye toplama gibi bazı görevleri vererek ekonomik avantajlar sağladığı yeniçeri sınıfına mensuptur.

2.3.2. Ayanlığın Kayseri'de Yerleşmesi

Bu kısımda Kayseri ayan ailelerinden başta Zennecizadeler olmak üzere diğer ailelerin kayıtlara geçen faaliyetlerinden yola çıkarak sancak halkı ve merkezi hükümetle olan ilişkileri ele alınacaktır. Bu ilişkiler genelde merkezin talepleri, ayanların maddi olanaklarını genişletmek için başvurdukları illegal yöntemler ve halktan bazı kişilerin şikayetlerinden merkezi hükümetin bu yöntemlere verdiği tepkiler ve cezalardır.

¹⁷⁴ KŞS. s. 63

¹⁷⁵ KŞS. 155, s. 23

1730 yılından önce Kayseri Sancağı'nda Kalaycızadeler'in etkili olduğu görülmektedir. Mütesellimlik yapan Kalaycıoğlu Mustafa, görevini kötüye kullanarak 1718 yılından itibaren halka haksız vergiler yüklemiştir. Bunun üzerine, Kayseri Kadısı Mustafa durumu İstanbul'a bildirmiştir.¹⁷⁶ Durum incelenerek 1724 Şubatı'nda mütesellimlikten azledilmesine karar verilmiş ve bir daha mütesellim olarak atanmaması istenmiştir.¹⁷⁷ Merkezi hükümetin Kalaycızade Mustafa'nın bir daha mütesellim yapılmaması yönündeki emri daha sonra aynı şekilde men edilecek diğer iki ailenin üyeleri gibi Mustafa Ağa için de uygulanmayacaktır. Bunun sebebi XVIII. yüzyıl boyunca çeşitli görevler ve iltizam işletmeleri yoluyla güçlenen bu ailelerin taşra idaresinde yeterli güce sahip neredeyse tek zümre olmalarıdır.

1731 yılına gelindiğinde Kayseri ayanından es-Seyyid Emir Ağa'nın kalebind edilmesi emredilmekteydi.¹⁷⁸ Belgede Emir Ağa'nın ne suç işlediğine dair bir bilgi yoktur. Ancak, mütesellimlik için sürekli diğer aile ile rekabet halinde olan bu ailenin merkeze şikayet edilmiş olması muhtemeldir.

Aynı sene içerisinde, ilerleyen yıllarda Kayseri mütesellimliği yapacak olan Zennecizade Mustafa ve Osman kardeşler hakkında bir şikayet olmuştur.¹⁷⁹ Şikayete göre, Divan-ı Hümayun çavuşlarından Seyyid Süleyman Çavuş Kayseri halkından bir kişinin davası için mübaşirlik göreviyle Kayseri'de bulunduğu sırada, davalı olan kişiler ve yukarıda adlarını verdiğimiz iki kardeş ve Gavremoğlu Hacı Abdülkadir tarafından saldırıya uğramıştır. Seyyid Süleyman Çavuş, İstanbul'a döndükten beş gün sonra öldüğünden eşi Rukiye Hatun şikayetçi olup sanıkların İstanbul'da yargılanmalarını talep etmiştir. İstanbul'da yargılama olup olmadığı bilinmemektedir. Ancak, Zennecizade kardeşlerin Kayseri'de yaşamlarına sürdürmüş oldukları göz önünde bulundurulursa ciddi bir ceza almadıkları veya hiç yargılanmadıkları anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶ Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanların Kuruluşu", **Bellekten**, C. 168, Ankara 1978, s. 675

¹⁷⁷ Özkaya, "Büyük Hanedanların Kuruluşu", s. 676

¹⁷⁸ **KŞS** 126, s. 63, h. 3

¹⁷⁹ **KŞS**. 126, s. 63, h. 4

1731 yılında merkezi hükümetin Kalaycızade Mustafa Ağa'dan bir talebi merkezin ayanlara bakış açısını göstermesi bakımından önemlidir: Bu tarihte İran ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti taşradaki düzeni sağlamak için başta ayanlar olmak üzere yerel ileri gelenlere başvurmuştur. Daha önce memleket işlerine müdahale etmemesi istenen ve mütesellimlikten azil edilerek bir daha mütesellim olmaması emredilen Kalaycızade Mustafa Ağa, Kayseri mütesellimi ve diğer görevli ve ileri gelenlerle beraber Kayseri'de köylere rahatsızlık ve zarar veren Afşar Aşiretleri'ni asıl yerlerine iskan edilmesi için görevlendirilmiştir.¹⁸⁰ Kalaycızade Mustafa Ağa bu hizmetleriyle devlet nezdinde eski saygınlığını kazanmış olmalıdır. Zira, kısa süre sonra tekrar Kayseri mütesellimi tayin edilmiştir.¹⁸¹

1733 yılının Nisan ayında Zennecizade Mustafa ve Osman, yanlarına belgelerde *erazil* olarak ifade edilen birçok kişiyle beraber mahkeme binasını basarak kapısını kırıp içeri girmişlerdir. Ardından, azledilmiş kadının 6014 kuruşluk eşyasını yağmalayıp çeşitli hakaretler ederek, binanın etrafını silahlı olarak kuşatmışlar. Durum İstanbul'a bildirildiğinde Zennecizadeler'e mensup iki kardeş ile diğerlerinin mahkemede yargılanması emredilmiştir.¹⁸² Bundan sonra bu kişilerin yargılama sürecinin başlaması gerekliydi. Ancak, Kayseri kadı sicillerinde böyle bir yargılama yapıldığına dair her hangi bir kayıt bulunmamıştır. Sicillerin bu yıllara denk gelen kısımlarında eksiklik olmadığına göre, yargılamanın yapıp bir şekilde kayıtlarının bu güne ulaşmamış olması mümkün değildir. Bu durumda, ya yargılama hiç yapılmamış ya da davacıyla davalılar anlaşma yoluna gitmişlerdir.

1738 yılında, daha önceden mütesellim tayin edilmiş olan Salih, mütesellimlik makamına uygun olmayan bir takım hareketlerde bulunmuş olmalıdır. Zira, halk şikayetçi olduğundan (*ahali-i vilayet kendüsünden hoşnud ve razı olmadıklarının*) mütesellimlikten azil edilerek yerine Kalaycızade Mustafa Ağa tayin edilmiştir.¹⁸³ Burada önemli olan, hatırlanacağı gibi daha önce merkezi hükümet tarafından

¹⁸⁰ KŞS 126, s. 147,148,154

¹⁸¹ KŞS 126, s. 230, h. 2

¹⁸² KŞS 127,s. 78, h. 1; KŞS 127,s. 79, h. 1; Özkaya, " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 679

¹⁸³ Özen TOK, **130 Numaralı Kayseri Şeriyye Sicili (H. 1151/M. 1738-39)**, YYT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1996, s. 371

mütesellim tayin edilmemesi emredilen bu kişinin mütesellimliğe uygun görülüş olmasıdır.

1741 senesinde Kayseri mutasarrıfına Karaman Mahkemesi tarafından yazılan bir buyrukduda Kalaycızade Mustafa Ağa ve Emir Ağa ve adları verilen diğer üç kişinin ayanlık iddiasında buldukları, bunların Karaman mahkemesinde davacılarının bulunduğu, bu sebeple, vekil tayin etmeyerek kendilerinin bir an önce Karaman'a gelmeleri, gelmezlerse durumun merkezi hükümete bildirileceği belirtilmiştir.¹⁸⁴ Bu davanın sonucuyla ilgili elimizde kayıt bulunmamaktadır. Bununla beraber, aşağıda görüleceği üzere, Emir Ağa'nın diğer iki ayanla beraber eşkiya tedibine görevlendirilmesine bakarak bir ceza almadığı söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin İran ile savaşa başladığı yıl olan 1742'de, Kayseri ve bölgedeki diğer ayanlara eşkiya tedibiyle ilgili bir emir vermiştir. Bu senenin bahar ayında Kayseri mahkemesine ulaşan emirle, Bozok Voyvodası Çapanoğlu Ahmed Ağa'dan Sunguroğlu Tokmak Hasan Paşazade Kayseri ayanlarından Zennecioğlu, Kalaycıoğlu Mustafa, Emir Ağa, Develi sakinlerinden Develioğlu, Nevşehirli Hacı Musa ve Bozok sakinlerinden Mağarlı Bekir'in kuvvetleriyle beraber aslen Rakka'da iskan edilmiş olan ancak bölgelerini terk ederek Anadolu içlerinde eşkiyalığa başlayan Recebli Aşireti'nin kontrol altına alması ve eski bölgelerine tekrar iskan etmesi istenmiştir.¹⁸⁵

1748 senesinde merkezden yazılan bir hükümden Emir Ağa'nın yıllardır vergi toplanması sırasında vergi dağıtımı için aslında Kayseri Mahkemesinde görevli olan bazı kişileri konağına çağırarak, vergilerin üzerine bazı eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Bundan dolayı, Emir Ağa'nın uzak bir yere sürgün edilmesi gerektiği belirtilip, sonuçta, Sinop'a sürgün edildiği ve bu konuda Sinop Kadısı'na hüküm yazıldığı belirtilmiştir.¹⁸⁶

¹⁸⁴ KŞS 133, s. 217

¹⁸⁵ KŞS 133, s. 266 ; s. 286 ; s. 291

¹⁸⁶ Songül Caner, **138 Numaralı Kayseri Şeriye Sicili (H.1161-62/M.1748-1749), Transkripsiyon ve Değerlendirme**, YYT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997, s. 179-180: Belge günümüz harflerine

Bundan yakşalık dört ay sonra bir vakıfla ilgili sorun sebebiyle yazılan hükümde Emir Ağa ve diğer Kayseri ayanları "*kıdvetü'l-emasil ve'l-akran Kayseriyye'de Emir Ağa ve mefahirü'l-akran Kayseriye ayanları*" ifadesiyle yüceltilmiş ve söz konusu hükmün Emir Ağa ile beraber bu kişiler tarafından uygulanması istenmiştir.¹⁸⁷ Buradan anlaşılacağı gibi ya Emir Ağa'nın Sinop'a gidiş-dönüşüyle beraber ceza süresi dört ayı bulmamış ya da sürgün cezası hiç uygulanmamıştır.

Bundan sonra Kayseri Sancağı 1746 yılında İran ile yapılan anlaşmayla başlayan uzun süreli barış dönemine paralel olarak en azından devletin talepleri bakımından bir süre huzur içinde yaşasa da, bu durum çok uzun sürmemiştir. Kayseri halkı, uleması ve kadılarının ardı ardına merkeze yazdıkları mektuplar, halkın ayanlar tarafından haksız yere vergiye tabi tutulduklarını ortaya koymaktadır.¹⁸⁸ Şikayet üzerine yapılan inceleme ve Nevşehir'de görülen dava sonucunda Emir Ağa'nın fazladan topladığı 27 kese akçeyi halka iade etmesi ve onunla beraber suça karışan kişilerle, Zennecizade es-Seyyid Mustafa ve ona yardım edenlerin bundan sonra Kayseri'de ikamet etmeyerek sancak ile ilgili işlere de karışmamaları emredilmiştir.¹⁸⁹

Bundan sonra, Karaman valisine yazılan hükümle Kayseri'den çıkarılmaları emredilen başta Zennecizade ve Emir Ağa'nın bir daha Kayseri'ye gitmemeleri istenmiştir.¹⁹⁰ Ancak, sonraki senelerde yaşanan olaylarda bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Emir Ağa ve onunla birlikte hareket edenlerin Kayseri Sancağı'na tekrar nasıl döndükleri bilinmemektedir. Zennecizade es-Seyyid Mustafa ve onunla birlikte sürgün edilenler ise, bunlardan biri olan Katip es-Seyyid Süleyman'ın, Emir Ağa ve bazı kötü niyetli kimselerin iftiralarıyla sürgün edildiklerini ve bundan dolayı, Kayseri'deki ailelerinin zor durumda kaldıklarını bildirerek affedilmelerini istemesi ve bunun kabul edilmesiyle Kayseri'ye geri dönmüşlerdir.¹⁹¹ Bundan sonra

çevrilirken doğru tarih olan 1161 yerine yanlışlıkla 1191 yazılmıştır; *sene ihda ve tusin ve mie ve elf*; Özkaya " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 670-671

¹⁸⁷ Caner, **138 Numaralı Kayseri Şeriye Sicili**, s.190:

¹⁸⁸ **KŞS** 139, s. 13, h. 1-2; s. 20, h. 2; Özkaya, " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 684-685

¹⁸⁹ **KŞS** 139, s. 46, 51

¹⁹⁰ Özkaya, " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 685

¹⁹¹ **KŞS** 140, s. 133-134

Zennecizade Mustafa'nın vilayet işlerine karışmadığı görülmektedir. Buna rağmen, yeğeni es-Seyyid Mehmed sık sık Kayseri mütesellimliği için diğer ailelerle rakabet etmiş, çoğu zaman başarılı olmuştur. Yanı sıra, babası ve amcasının yaptığı kötü işlere de devam etmiştir. 1756 yılı sonlarında bu kişinin yanına aldığı bazı kişilerle beraber halka vergi saldıkları görülmektedir.¹⁹²

Bu arada, Zennecizade es-Seyyid Mustafa ve Emir Ağa hakkında sürgün kararları Kayseri'ye ulaştıktan bir kaç gün sonra, Kayseri ayanlarından biri olan Kalaycızade Mustafa hakkında yine vergi meselesiyle ilgili karar verilmiştir. Öncekiler gibi İstanbul'dan gelen bu hükümde Kalaycızade Mustafa'nın bir gayr-ı müslimden haksız yere para aldığı ve Şeyhülislam'ın fetvasıyla bu paranın Kalaycızade'den alınarak sahibine iade edilmesi emredilmiştir.¹⁹³

2.3.3. Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa

Kayseri Sancağı'nın en etkin ve güçlü ayanı olan Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın ismi, babası Osman Ağa ve amcası Mustafa Ağa gibi birçok kötü olayla anılmıştır. Ancak, o hem kendi ailesinin hem de diğer ailelerin üyelerinden farklı olarak büyük devlet görevleri alacak ve ölmeden önce kendisine "*Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılığı*" unvanı verilecektir.

Mehmet Ağa ile ilgili ilk belge onun Kayseri'deki kötü işleriyle ilgilidir. Ocak 1757'de merkezden gönderilen bir hükümle Zennecizade es-Seyyid Mehmed'in halktan fazla vergi topladığının gelen şikayetlerden tespit edildiği belirtilip, Samsun Kalesi'ne kalebind edilmesi ve ona yardım eden Abdurrahman Efendi'nin ise Bozcaada'ya sürülmesi emir edilmiştir.¹⁹⁴ Ancak, bir kaç gün sonra gönderilen diğer bir hükümle bunların yasadışı işlere meyilli ve güçlü insanlar oldukları belirtilip, kadıdan kaçmamaları için tedbir alması istenmekte ve davanın Kayseri

¹⁹² Özkaya, " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 686

¹⁹³ KŞS 139, s. 53, h. 2

¹⁹⁴ Karakaş, "*Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler*", s. 260

mahkemesinde görülerek suçları ispatlanırsa cezalarını yürürlüğe konulması istenmektedir.¹⁹⁵ Buna rağmen, Zennecizade es-Seyyid Mehmed ve diğerleri hakkında bu dava hiç bir zaman görülmemiş ve doğal olarak bir ceza verilmemiştir. Bunun sebebiyle ilgili hiçbir ipucu yoktur.

1758 senesinde Kayseri ve köylerindeki gayr-ı Müslim halkın şikayetiyle Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa bir kez daha vergi meselesine bulaşmıştır. Buna göre, Mehmed Ağa bağ bozumu geldiğinde üzümlerini satışa çıkararan gayr-ı Müslimlerin üzümlerini satmalarına izin vermeyip, izin akçesi istemiştir. Buna maruz kalan kişiler durumu İstanbul'a bildirmişlerdir. Sonuçta, dava incelenerek Mehmed Ağa'nın topladığı paraları iade etmesi, bir daha kimseden kanunsuz vergi almaması emredilmiştir.¹⁹⁶

Bu olumsuz örneklere rağmen, Mehmed Ağa tüm davalarda haksız değildi. Eylül 1760'ta Kayseri mahkemesinde görülen bir davada Zennecizade es-Seyyid Mehmed Efendi ve Alaybeyi es-Seyyid Mehmed, Kayseri ahalisinden Ahmed isimli bir kişi tarafından haksız yere para almakla itham edildi ve şahitler dinlendikten sonra bu kişinin haksız olduğuna karar verildi. Davacı durumu daha önceden şikayetini Karaman Valisi Mehmed Said Paşa'ya bildirmiş olduğundan, onun tarafından davanın yürütülmesine mübaşir tayin olunan Ali isimli görevli de yargılama esnasında hazır bulunmuştur.¹⁹⁷

Ancak, iki sene sonra Mehmed Ağa'nın bir diğer zulüm ve haksız vergi davası başladı. Kayseri halkı tarafından yapılan şikayetlere ve Kayseri Müftüsü Abdurrahman'ın verdiği bilgiye göre Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa, Tevzi Defterleri hazırlanırken halka fazladan 46 kese akçe yükleyip, itiraz edenleri kendi konağında dövdürüp, ahaliye korku vermiştir. Bu durumdan halkla beraber Kayseri uleması da rahatsız olmuştur. Gönderilen hükümlerle es-Seyyid Mehmed Ağa ve onu

¹⁹⁵ KŞS 144, s. 46, h. 1; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayanlık İddiaları", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 24, Sayı. 3-4, Ankara 1969, s. 198

¹⁹⁶ KŞS 145, s. 23, h. 1

¹⁹⁷ KŞS 146, s. 42, h. 2

dava edenlerin Konya Mahkemesine gönderilmeleri emredilmiştir.¹⁹⁸ Karaman'da görülen dava sonucunda Mehmed Ağa haksız bulunmuştur. Bunun üzerine, Kayseri Mutasarrıfı Ebu Bekir, Mehmed Ağa'yı mütesellimlikten azlederek yerine kendisinin kapı kethüdası olan Bayburdi Mustafa'yı atamıştır.¹⁹⁹

Bu şekilde mütesellimlikten azil edilen Mehmed Ağa bu görevi ele geçirmek için yeni yollar aramıştır. Daha önce mütesellim tayin edilen el-Hac Rüstem²⁰⁰ bu görevinden muhtemelen Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın baskısıyla istifa ettikten sonra²⁰¹, geçmiş yıllarda Kayseri Sancağı ahalisi mütesellim tayin edilen ayanlardan çok fazla zulüm gördüğünden isim kısmı boş olan bir atama buyruldu. Kayseri Mahkemesine gönderilerek halkın tercihi olan bir kişinin mütesellim seçilerek buraya isminin yazılması emredilmiştir. Ancak, Mehmed Ağa bu buyrulduyu mahkemeye ulaşmadan ele geçirip kendi ismini yazdırmıştır. Bu ortaya çıktığında ise, ahalinin kendisini istediğini iddia etmiştir. Ancak, Mehmed Ağa hakkındaki önceki şikayetlerden böyle olmadığı bilindiği için, Rüstem'in tekrar mütesellim yapılması emredilmiştir.²⁰²

Zennecizade es-Seyyid Mehmed'in bundan sonra kayıtlara geçen olayı aslında usulsüz vergi toplayan ve halka zulüm edenlerin sadece ayanlar olmadığını gözler önüne sermektedir. Kayseri'ye mutasarrıf olarak atanan Abaza Mehmed Paşa Ekim 1765'te görev yerine gelirken yolu üzerindeki köylerde konaklamış ve Kayseri'ye bağlı olan bu köylerden aslında yasaklanmış olan "*kudumiye*" ve "*zahire bahası*" adı altında bir takım vergiler talep etmiştir ve 13.500 kuruşluk bir vergiyi Kayseri şehir ve köylerine yüklediğini ilan etmiştir. Paşa, Kayseri'ye geldikten bir kaç gün sonra Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa, etrafına topladığı kişilerle halka açık yerlerde ve şehir meydanında havaya ateş açarak halktan paşa için fazladan vergi vermemelerini istemiştir.²⁰³ Böylece, halk desteğini arkasına alan Mehmed Ağa, Kayseri'nin bir diğer ayanı olan Emir Ağa'yı da yanına alarak Abaza Mehmed

¹⁹⁸ KŞS 147, s. 69; Karakaş, "Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler", s. 261

¹⁹⁹ KŞS 147, s. 68

²⁰⁰ KŞS 149, s.112

²⁰¹ KŞS 149, s.136

²⁰² KŞS 149, s. 145; Karakaş, "Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler", s. 261

²⁰³ KŞS 151, s. 67; Karakaş, "Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler", s. 262

Paşa'nın ikamet ettiği konağı basmıştır. Mehmed Paşa'nın 15 adamı öldürülmüş ve 3.500 kuruş parası çalınmıştır. Ancak, olaylar olduğu sırada Bozok Mutasarrıfı Cabbarzade'nin Kethüdası Osman'ın da adamlarıyla beraber silahlı vaziyette Kayseri'de bulunması durumu daha karışık hale getirmektedir. Nitekim, Abaza Mehmed Paşa Kayseri'den başka bir görev yerine atandıktan ve olayın üzerinden iki sene geçtikten sonra yağmalanan mal ve parasının suçlular tarafından tazmin edilmesi için yazdığı bir yazı üzerine Kayseri Mahkemesine gönderilen buyrulduktan Çaparzade'nin Kethüdası Osman'ın niyeti tam olarak bilinmediğinden Paşa'nın konağına davet edildiği ve o konaktayken "*Kayseriye'de olan tarafdarlarından Zennecizade Mehmed Ağa ve Emirağazade Mustafa Ağa ve serdar-ı sabık İtkurusu Mehmed ve Şeyh Ali beşe*" 'nin paşanın konağını bastıkları ve sonrasında söz konusu olayların olduğunu belirtmektedir.²⁰⁴

Buradan anlaşıldığına göre, Abaza Mehmed Paşa Kayseri'de görevliyken sorunu çözmeye gücü yetmemiştir. Bu durum XVIII. yüzyılda merkezden atanan idarecilerin yerel ileri gelenler karşısında zayıf kaldıklarını göstermektedir.

Bu belgeden çıkarılacak diğer bir sonuç, Kayseri ayanlarından olan Zennecizadeler ile Emirağazadeler'in Bozok Mutasarrıfı ve Orta Anadolu'nun en güçlü hanedanının lideri olan Çaparzadeler ile en azından Abaza Mehmed Paşa konusunda aynı fikirde oldukları ve merkezden atanan bir paşanın bölgede ikamet etmesine tahammül edemedikleridir. Nitekim, bir XVIII. yüzyıl idari pratiği olarak bu bölgeye mutasarrıf olarak atanan kişiler burada ikamet etmeyerek genelde asıl görev yerlerine gitmişler ve Kayseri'yi atadıkları mütesellimin idaresine bırakmışlardır.²⁰⁵

Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa gerek mütesellim olarak gerekse Kayseri ayanı olarak birçok görevi yerine getirmiştir. Önce, 1761'de bölge halkını ve yöneticilerini uzun süre uğraştıran Afşar Aşiretlerinin asıl yerleri olan Rakka'ya gönderilmesinde ve sonra da XVII. ve XVIII. yüzyılların klasikleşen bir sorunu olan *kapısız*

²⁰⁴ KŞS 152, s. 104

²⁰⁵ Hem Kayseri Sancağı örneği hem de bu uygulamanın yaygınlaşmasını takip etmek için bkz. Orhan Kılıç, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihati, Elazığ 1997

*levendlerin cezalandırılması işini yerine getirdi. 1766'da Kayseri Cizyedarları olan ancak ödemelerin bir kısmını yapmayan Hüseyin ve Ahmed adlı kişilerden gerekli tahsilatları yaptı.*²⁰⁶

Osmanlı Devleti için felaketle sonuçlan 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlamasıyla merkezin taşra yöneticilerinden ve dolayısıyla ayanlardan talepleri artmıştır. Savaş Osmanlı Ülkesinin Rumeli kısmında yapıldığından, genelde talepler ordunun iâşesi konularında değil de, acil nakit ihtiyacından dolayı vergilerin bir an önce ve zaman zaman vaktinden önce toplanması, asker celp edilmesi ve barutun hammaddesi olan güherçile temin edilmesi konularında olmuştur.²⁰⁷

Merkezi hükümetin Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'dan savaşa ilgili en önemli talebi ise 1772 senesi içerisinde 150 silahlı süvariye hazırlayarak kendi komutasında cepheye getirmesi isteğidir.²⁰⁸ Bilindiği gibi, taşra idaresiyle yakından ilgili olan ve XVIII. yüzyılda bununla ilgili bir takım reformlar yapma taraftarı olan Muhsinzade Mehmed Paşa, ayanlardan başta seferler olmak üzere birçok konuda faydalanılmasından ve dolayısıyla onların aktif olarak ülke yönetimine katılmalarından yanaydı. Mehmed Paşa 1771-1774 yılları arasındaki ikinci sadaret döneminde cephedeki asker sayısını artırmak için ayanlardan yararlanmaya karar vermiştir. Bu amaçla, her bölgenin ileri gelenlerine yazılan hükümlerle sayıları 100-2000 arasında değişen asker talebinde bulunmuştur. Bu yolla toplanan asker sayısının 30 bini bulması ayanların hem ülke idaresine hem de Osmanlı Ordusunun gücüne yaptıkları katkıyı göstermesi bakımından önemlidir.²⁰⁹ Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'dan 150 süvari talep edilmesi de Mehmed Paşa'nın genel taleplerinin bir parçasıdır.

Mehmed Ağa'nın talep edilen askerin ne kadarını topladığı belirsiz olmasına rağmen, kendisinin toplayabildiği askerlerle savaşa katıldığı kesindir. Hacıoğlu Seraskeri

²⁰⁶ Özkaya, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayanlık İddiaları", s. 201-202

²⁰⁷ KŞS 153, s. 8 ; KŞS 154-1, s. 18 ; KŞS 154-1, s. 21 ; KŞS 154-1, s. 32 ; KŞS 154-1, s. 35 ; KŞS 154-2, s. 8

²⁰⁸ KŞS 154-2, s. 53-54

²⁰⁹ Yuzo Nagata, **Muhzinzade Mehmed Paşave Ayanlık Müessesesi**, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asian and Africa, Tokyo 1982, s. 78

Vezir Abdi Paşa'nın emrindeki askeri birliklerin içerisinde kendisine görev verilmiştir ve bu cepheden İstanbul'a kadar uzanan menzillerin tümünde zahire ihtiyacının karşılanması onun sorumluluğundaydı. Tabii ki, ayanlara ve es-Seyyid Mehmed Ağa'ya yapılan talepler hem maddi hem de mevki olarak karşılıksız değildi. Bilindiği gibi daha bu savaş devam ederken daha fazla yerel ileri gelene rütbelere ve idari görev verilmiştir. Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'ya ise büyük ihtimalle savaş devam ederken asker talebinde bulunduğu "Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılığı"²¹⁰ unvanı verilmiştir.²¹¹

Mehmed Ağa nüzul emniyeti²¹² görevine devam ederken 1773'te öldüğü için, savaştan sonra elde etmesi muhtemel olan kazanımlara sahip olamamıştır.²¹³ Bundan sonra, ölen yerel ileri gelenlerin yönetici sınıfa dahil edilmeleri uygulamasının bir parçası olarak müsadere işlemi başlatılmıştır.

Mehmed Ağa cephede iken yanında bulunan eşyalar hemen kayıt altına alınmıştır. Buna göre, yanında toplam 20.395 akçelik eşya ve nakit bulunmaktaydı.²¹⁴ Servetinin asıl kısmını oluşturan mallarının terekesinin çıkarılması için de merkezden bir mübaşir ve ferman gönderildi.²¹⁵ Bu fermanla aynı zamanda Mehmed Ağa'nın oğlu olan es-Seyyid Mustafa'ya babasının sahibi olduğu dört malikeneden ve toplaması için yetkisine verilen Kayseri cizyesinde geçmiş yıllara ait toplam 6.048 guruş 41 akçe borcunun olduğu belirtilmiştir. İçinde bulunulan yılın Karaman Eyaleti cizyesi yine Mehmed Ağa'ya verilmiş olduğundan, bunun bir an önce toplanması ve

²¹⁰ Dergah-ı Ali ya da Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşılığı, XVIII. yüzyıldan önce Topkapı Sarayı'nda bir görevdi. Bu yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise genellikle ayan ve mütesellimlere verilen unvan haline gelmiştir. Bkz. Mehmet Ak, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ayanlık Örneği Yılanoğulları**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYT, Antalya 2007, s. 19-20; Sarayda doğrudan padişahın hizmetinde olan bir görevin taşra ileri gelenleri için kullanılmasıyla Osmanlı yöneticileri güçlenen bu yeni kesimin, aslında Osmanlı Sarayına ne kadar yakın olduklarını vurgulayarak onların sadakatini temin etmeye çalışıyorlardı. Taşra ileri gelenlerine uygulanan bu politika yanlara yönelik "yönetici elite dahil etme" genel politikasıyla da uyumludur.

²¹¹ KŞS, 155, s. 19

²¹² Nüzul emniyeti seferler esnasında ordunun ihtiyacı için halktan satın alınan zahirenin toplanması ve ordunun geçeceği menzillerde hazır bulunmasına bakan görevdir.

²¹³ Özcan Mert, "Kayserili Bir Ayan: Zennecioğlu Seyyit Mehmet Ağa, **II Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri 1998, s. 328

²¹⁴ Mert, "Kayserili Bir Ayan", s.327-328

²¹⁵ KŞS 154, s. 19

diğer borçlarla beraber gönderilmesi belirtilmiştir.²¹⁶ Mehmed Ağa'nın terekesinin hazırlanmasındaki gecikmelerden dolayı merkezden tekrar hüküm gönderilerek acele edilmesi istenmiştir.²¹⁷

Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın terekesinin çıkarılması için Kayseri'ye hükümler gönderilmeye devam ederken, eşi Hasene Hatun da terekeden kendi payına düşeni almak için harekete geçmiştir. Hasene Hatun 1183 (1769-1770) senesinde ordu görevi için Kayseri'den ayrılırken masrafları için *bir akçe* bile bırakmadığını bu sebeple ihtiyaçları için Kayseri'den ayrıldığı tarihten öldüğü vakte kadarki her gün için 400 akçe *nafaka ve kisve bahanın* terekesinden ayrılmasını, ilaveten Kayseri'deki evinde bulunan 2.000 kuruş değerindeki Cemile isimli Cariye ile 1.000 kuruş değerindeki bir büyük elmas yüzüğün kendisine ait olduğu için tereke dökümü yapılırken dahil edilmemesini istemiştir.²¹⁸ Bunun üzerine, Mehmed Ağa'nın terekesini çıkarma göreviyle Kayseri'ye mübaşir tayin olunan Hasene Hatun'un isteği bildirilip gereğinin yapılması emredilmiştir. Belgenin²¹⁹ devamı kayıp olduğundan başka hangi hususlarda talimat verildiği bilinmemektedir.

Zennecizade es-Seyyid Mehmed'in ölümünden sonra onun 1760 yılında kurduğu vakfın idaresi çocukları arasında sorun olmuş gibi görünmektedir. Zira, bu konuda İstanbul Mahkemesi'nde bir karar alınarak -muhtemelen Mehmed Ağa'nın oğullarından birinin şikayeti üzerine, özellikle es-Seyyid Mustafa Ağa'nın şikayeti-Zennecizade es-Seyyid Mustafa'ya hitap eden bir yazıyla bildirilmiştir.²²⁰ Bu kararlar, es-Seyyid Mustafa Ağa'nın babasının vakfı kurarken vakfiyede belirttiği şartlar doğrultusunda vakfın mütevellisi olma ve onun konağında oturma hakkına sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak, Es-Seyyid Mustafa bu kararlar sadece vakfın idaresini değil, aynı zamanda babasının politik mevkisini ve Kayseri'deki prestijini de devralmış görünmektedir. Zira, kısa süre sonra es-Seyyid Mustafa Ağa mütesellim

²¹⁶ KŞS 155, s. 19-20; Özkaya, **Ayanlık**, s. 133

²¹⁷ KŞS 155, s. 29, 35, 37; Özkaya, **Ayanlık**, s. 133

²¹⁸ KŞS 155, s. 80

²¹⁹ Yücel Özkaya bu belgeyi Hasene Hatun'a devlet tarafından günlük 400 akçe *nafaka ve kisve baha* bağlanması olarak yorumlamıştır: Özkaya, **Ayanlık**, s. 132, 31 numaralı dipnot

²²⁰ KŞS 155, s. 42

tayin edilerek²²¹ Kayseri Sancağı'nın yönetiminde aynı babası gibi etkili olmaya başlayacaktır. Ne var ki, Zennecizade es-Seyyid Mustafa'nın Kayseri üzerindeki bu etkisi Orta Anadolu'da hakimiyet kuran Çapanoğulları'nın gölgesinde kalacaktır.

2.4. Yerel Toplum ve Merkezi Hükümet Arasında Kayseri Ayanları

Görüldüğü gibi, bir çok örnekte ayanlar devlet tarafından yolsuzluk yapmakla ve halka zulüm etmekle suçlanmışlardır. Devlet belgelerine sıklıkla yansıyan ayanlarla ilgili bu suçlamalar, ayanlar ve şehir ileri gelenlerinin yasalara ne kadar uygun hareket ettikleri konusunda başta Yücel Özkaya olmak üzere XVIII. yüzyıl Osmanlı tarihini araştıran çoğu tarihçinin dikkatini çekmiştir. Ne var ki, Yücel Özkaya ve diğer birçok tarihçinin devlet belgelerine dayanarak ayanlara verdikleri haydut (mütegallibe) hükmünün daha dikkatli kullanılmaya muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, çoğu örnekte olduğu gibi mütesellimlikten azledilen veya vergi toplama görevleri sırasında suistimalleri görülen ailelerin üyeleri yargılanmalarına, görevlerinden alınmalarına ve kalebind edilmelerine ilişkin emir çıkarılmasına rağmen, genellikle affedilmektedirler. Bundan sonra ise, bölgede etkin olan diğer bir aileye görevler verilmektedir. Bu sefer bu aile güçlendiğinde, haklarındaki şikayetler doğrultusunda aynı cezalandırma ve affetme prosedürü bu aileye uygulanarak diğer bir aile veya daha önce cezalandırılarak nispeten zayıflatılmış olan aileye görevler verilmektedir. Böylece, Osmanlı merkezîyetçi idare anlayışına uygun olarak, daha önce hiç olmadığı kadar güç ve eyalet yönetiminde söz sahibi olan bu ailelerin güçlerini kontrol altında tutmaya çalışacaktır. Nitekim, bu araştırmaya konu olan Kayseri ayan ailelerinden Kalaycıadeler XVIII. yüzyılın ilk yarısında sancağın idaresinde etkili bir aileyken, vergi konusunda merkeze yapılan şikayetlerle gözden düşmüşlerdir. Bundan sonra kısa bir süre Emirağazadeler ve ardından yaklaşık 40 sene boyunca Zennecizadeler Kayseri Sancağı'nın idaresinde etkili olmuşlardır. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın cephede görevini yaparken ölümüyle ailesinin gücünde bir gerileme olduğu

²²¹ KŞS 155, s. 37

ve merkezi hükümet tarafından yerel görevlerde daha az tercih edildikleri bir gerçektir. Bundan dolayıdır ki, zaman zaman Zennecizadeler ailesinden es-Seyyid Mustafa ve Ahmed Ağalar mütesellim olarak atanmalarına rağmen Orta Anadolu'da güçlü bir hakimiyet kuran Çapanoğulları'nın gölgesinde ellerinde tutacaklardır.

Bu ailelere mensup olan ve mütesellimlik gibi görevleri ellerinde tutan kişilerin görevlerinden azledilmeleri ve genellikle kalebend edilme şeklinde cezalandırılmaları raeyadan birilerinin şikayetleriyle olmuştur. Bu şikayetlerde, gücü elinde tutan aileye rakip diğer ailelerin ne kadar etkili oldukları, halkı teşvik edip-etmedikleri anlatı tarzı yerel kroniklerinin Osmanlı Ülkesi'nde en azından Anadolu'da pek fazla olmamasından dolayı bilinmemektedir.

Yanı sıra, tahrirlerin XVII. yüzyıldan itibaren terk edilmesi de ayanlar ile reaya arasındaki ilişkilerin sınırlarını daha belirsiz formata sokmuştur. Bilindiği gibi, tahrirler yapılırken defterlerin baş tarafında yer alan Sancak kanunnameleri reaya ile yöneticiler arasındaki ilişkilerin açık bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır. Tabii ki, tahrir uygulaması sancak yöneticilerinin halka yönelik kötü uygulamalarının tamamen önüne geçmiyordu ve haksız vergi toplanması sadece XVIII. yüzyıla ve ayanlara özgü bir sorun da değildi. Hatta, Halil İnalçık'ın belirttiğine göre paşaların haksız uygulamaları çoğu zaman eşkiyalık hareketlerinden bile daha yıkıcı olabiliyordu.²²² Bununla beraber, en azından reayanın yükümlülüklerini berraklaştırıyordu. Ancak, XVIII. yüzyıla gelindiğinde, bu uygulama ortadan kalktı ve istikrarlı bir vergi sisteminin yerini kuralları net olmadığı gibi vergi toplama işi ticarileştiği (iltizam-mukataa-malikane) için vergi toplayıcının en önde gelen kaygısının daha fazla gelir elde etmek olduğu yeni bir durum ortaya çıktı.²²³

Gücünü ve servetini çok artıran bir ailenin üyesinin malları ise Zennecizade es-Seyyid Mehmed örneğinde olduğu gibi -Mehmed Ağa'nın terekesi şimdiye kadar ortaya çıkarılamamışsa da yazışmalardan ve eşi Hasene Hatun'un talebiyle bir takım mallarının kendisine bırakılmasından müsadere işleminin gerçekleştiği

²²² Halil İnalçık, "Decentralization", s. 28

²²³ Rifaat Ali Abou-el-Haj, **Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi, İstanbul 2000, s. 39

anlaşılmaktadır- servetini devlet görevleri sayesinde kazandığı gerekçesiyle müsadere edilmiştir.

Osmanlı merkezi hükümeti bu şekilde yerel aileleri birbirlerine alternatif olarak kullanarak, onların fazla güçlenmelerinin önüne geçmiştir. Tabii ki, burada anlatılmak istenen Osmanlı merkezi hükümetinin tek kaygısının yerel güçleri kontrol etmek olduğu değildir. Sancak halkının yaptığı şikayetler doğrultusunda ailelerin kanun dışı uygulamalarının önüne de geçilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı yönetim geleneğine göre taşra yönetiminde yaşanan sorunların sebebi şeri ve örfi hukuka göre hüküm verme yetkisi bulunan kadılar ve cezaları uygulama yetkisine sahip beylerbeyi ve sancakbeylerinin, hükümdarın kendisine emanet edildiği kabul edilen reayaya adaleti götürememiş olmalarından kaynaklanmaktaydı.²²⁴

Yüksek vergiler, eşkıyalık vb. sebeplerle taşradaki devlet temsilcileri suçlamak sadece merkezi hükümetin değil, aynı zamanda çoğunlukla Osmanlı Halkı'nda gösterdiği bir tutumdur. Bu nokta halkın Osmanlı yönetimine bakışını yansıtan nadir belgelerden birine ulaşan Karen Barkey'den alıntı yapmak faydalı olacaktır:

1063'ün (1653) Şaban ayının ortasından bir kaç gün önce, İbrahim, köyü Alibeyli'den ayrıldı, en az iki üç gün süren bir yolculukla Çal Dağları ile Manisa Ovası'nı geçti ve Manisa'daki kadıdan vergilerdeki insafsız artışlara ilişkin bir açıklama yapmasını rica etti. İsrarla, bu kadar çok vergi toplanmasını söyleyen bir padişah emri olabileceğine inanmadığını söylüyor, vergilendirmeye ilgili kayıtlar görmeyi arzuluyordu. İbrahim, bu talebiyle vergileri toplayan yerel görevlilerden duyduğu şüpheyi ve padişahın adaletine olan inancını sergiliyordu. Daha yüksek bir oterite olan padişahı sorgulamak istemiyor, 'daire-i adliye'nin gereğince işlediğine güveniyor, dolayısıyla da suistimallerden yerel görevlileri sorumlu tutuyordu. İbrahim'e yeni ve değişik vergiler konmasına dair saraydan gelen en son emirler gösterildi. O da evine döndü ve tarihsel kayıtlardan silindi.²²⁵

Yukarıda Barkey'in belgeleyerek örneğini verdiği gibi halk bile her hangi bir kötü gidişten, yönetmek için ilahi bir yetkiye sahip olduğuna inanılan padişah yerine onun

²²⁴ Cenk Reyhan, **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, s.101

²²⁵ Karen Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, II. Baskı, İstanbul 2011, s. 87

taşradaki temsilcilerini suçlamayı tercih ediyordu. XVIII. yüzyılda bu konumda vali ve sancakbeylerinin yerine çoğunlukla ayanlar bulunuyordu.

Ne var ki, ayanlarla ilgili gerçek, devlet belgelerinden daha farklıdır. Anadolu ve Rumeli’de ayanlar savaş zamanında devlete büyük katkı yaptıkları gibi, barış zamanında veya devlet askeri gücünün güvenliği sağlamak için yetersiz kaldığı durumlarda güvenlik işlerini yerine getirmişlerdir. Aşağıda ele alınacağı gibi çoğu zaman halkı ezen ve merkezi otoriteyi zayıflatan imaja sahip olmalarına rağmen, ömürlerini devlet görevlerini yerine getirerek harcamışlardır. Bundan dolayı “aralarında rahat ölümü kısmet olan yok denecek kadar azdır.”²²⁶

Osmanlı resmi tarih yazımı ve kroniklerin aksine taşrada ayanlara bakış farklı olabiliyordu. Örneğin, Isparta’da yerel bir seyyah merkezin eşkıya olarak nitelendiği Yılanoğlu Musa’yı saldırgan aşiretler ile olan mücadelesinden dolayı yüceltiyordu.²²⁷

Devlet-ayan-reaya arasındaki ilişkilerin bu özelliği ayanların tarih yazımındaki yerlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır. Son zamanlara kadar Osmanlı Tarihi devletçi bir bakış açısıyla yazılmış ve yorumlanmıştır. Bunun bir nedeni Osmanlı Tarihi’ne ait neredeyse tüm malzemenin devlete ait olması veya devlet görevlileri tarafından hazırlanmış olmasına rağmen, devlet temsil eden sınıflar dışındaki toplum kesimlerinden geriye fazla yazılı kaynak kalmamasıdır. İkincisi ve daha önemlisi, devlet ile toplumu özdeşleştiren devletçi bakış açısının Cumhuriyet Dönemi’nde de ağırlığını korumasıdır.²²⁸ Bu devletçi tarih yazımı o kadar etkili olmuştur ki, eseri ayanlık üzerine yapılan çalışmalar içerisinde detaylı ve hacmi bakımından en başta gelen ve 1980’ler ile 90’larda yazan Yücel Özkaya bile modern zamanların tarihçisinden fazla bir Osmanlı Vakanüvisi gibiydi. Özkaya, *Klasik Dönem* olarak adlandırılan *altın çağ*’dan sonra Osmanlı idari ekonomik ve düşünsel değişimini fazla hafife alarak ve ana akım tarih yazımına uygun olarak Osmanlı Devleti’nin XVII. yüzyıldan itibaren gerilemeye başladığını bu zayıflamadan faydalanan ayanların toplumsal düzeni bozduklarını ve halka zulmettiklerini ileri sürüyordu:

²²⁶ Necdet Sakaoğlu, *Anadolu Derbeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı*, İstanbul 1998, s. 4

²²⁷ Mehmet Ak, *Yılanoğulları*, s. 19-20

²²⁸ Şevket Pamuk, *İktisadi Tarihi*, s. 7

XVIII. yüzyılın ortalarına doğru ve ikinci yarısında resmi ayanlık görevini elde eden aileler servetlerini süratle artırmışlardır. Bu görev esnasında kanunsuz vergi toplayan , tevzi defterine istenenden fazla vergi ekleyen, kadı, ehl-i örf ile anlaşıp, “ayaniye”, “ayanlık caizesi” gibi adlarla deftere kendileri için ek paralar da koyan bu şahıslar, zenginliklerini daha çok bu yol ile temin etmişlerdir. ... zorbalık yoluyla zengin olan hanedanlardan bir kısmı çok kuvvetlenmişler, zamanla paşalık dergah-ı mualla kapıcıbaşılığı gibi görevler alarak, artık çok büyük hanedanlar haline gelmişlerdir.²²⁹

...

Ayan olma meselesi, devletin koyduğu düzen içerisinde yürümediği ve kuvvetli olanların ayan olma mücadelesine girişip, zorla ayan oldukları yada ayanmış gibi hareket ettiklerini gördüğümüze göre, ayanlık örgütünün ne kadar bozuk ve değişik bir düzen içerisinde yürüdüğü kendiliğinden ortaya çıkar.²³⁰

Özkaya zaman zaman ayanlar hakkında ön yargılı hükümlere varabiliyordu. Örneğin, belgenin bir kısmı silik olduğu için lokasyonu tam olarak tespit edilemeyen, ancak Hacılar Köyü ile ilgisi olduğu anlaşılan bir su kaynağının köylüler arasında paylaşımı konusunda Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa arabulucu olmuş ve dava sonucunda alınan kararda şahitlik yapanlar (*şuhudu'l-hal*) arasında bulunmuştu.²³¹ Mehmed Ağa şahit olarak bulunduğu davada taraf olması söz konusu değildir. Ne var ki, Özkaya bir makalesinde bunu ayandan Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın yolsuzluğuna dair bir şikayet olarak yorumlamış ve kullanmıştır.²³²

Özkaya'nın bu önyargılı yaklaşımına bir diğer örnekte Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın vekaleten bulunduğu satın alma sözleşmesidir. Buna göre, Mısır Valisi'nin kapı Kethüdası olan Mehmed Ağa kendisi Kayseri'de bulunmadığından vekaletini Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'ya vererek Karahisar Kasabası'nda el-Hac Mehmed Bey'in yeni yaptırmış olduğu hamamı satın almasını istemiştir. Zennecizade'de burayı 5250 kuruşa satın almıştır. Satış sözleşmesi her zaman olduğu gibi kadı siciline kayıt edilmiş, içlerinde Kayseri'nin ileri gelenlerinden bazı kişilerin de bulunduğu şahitler de bütün işleme tanıklık etmişlerdir.²³³ İşlem şaibeye yer

²²⁹ Yücel Özkaya, s. 244

²³⁰ Yücel Özkaya, **Ayanlık**, s. 244

²³¹ KŞS. 144, s. 5

²³² Özkaya, " *Büyük Hanedanların Kuruluşu*", s. 685, dp. 75

²³³ KŞS. 151, s. 9

birakmayacak kadar net olmasına rağmen, Özkaya bunu Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın sürekli birileriyle sorun yaşamasına örnek olarak göstermiştir.²³⁴

Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa ve Kayseri'de ayan olarak anılan diğer ileri gelenlerin besledikleri kapı halklarından dolayı halk üzerinde yaptırım gücüne sahip oldukları kesindir. Bunun sayesinde muhtemelen birçok sorunlarını mahkemeye başvurmadan halledebiliyorlardı. Ancak, bunun aksi örneklerde vardır ve zaman zaman haklı oldukları halde mahkemeye müracaat etmek zorunda kalmışlardır. Örneğin, 1747 yılında Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa tasarrufunda olan Eşkun Mukataası'na bağlı Köşk Mukataası arazisine müdahalesinden dolayı Bayram Paşa Vakfı mütevellisi Şeyh Ali'yi şikayet etti. Yapılan incelemenin ve şahitlerin dinlenmesinin ardından Mehmed Ağa'nın haklı olduğu anlaşılacak Şeyh Ali'nin men edilmesine karar verilmiştir.²³⁵ Böylece, Mehmed Ağa, Şeyh Ali'yi güç kullanarak engelleme imkanına sahipken, bunu yapmayarak mahkeme yoluyla hakkını koruma yolunu tutmuştur.

Aslında, ayanların tarih yazımında olumsuz bir imaja sahip olmalarındaki en önemli etken güçlü yerellik vurgusuna sahip olan bu sınıfın önceki dönemlerin aksine resmi bir formasyona sahip olmadan yönetici sınıf arasına girmeye çalışmalarındandı. Osmanlı tahtına kimin çıkacağı'nın sorun haline geldiği dönemlerde yeniçeriler, ulema, üst bürokrasi ve saray odakları arasındaki mücadelelerde başarılı olan taraf istediği şehzadeyi tahta çıkarırken, II. Mahmud'un tahta çıkışında ilk kez için taşra güçleri kimin tahta çıkacağına karar vermiş ve yine ilk kez için imparatorluk merkezinde siyaset yapmıştır.²³⁶ II. Mahmud tahta çıkışından kısa süre sonra taşra ayanları ve devlet adamlarını Sened-i İttifak adıyla anılan bir belgeyi imzalamaya davet edecekti. Özellikle Anadolu ayanları buna destek vermesine rağmen, çok fazla zaman geçmeden II. Mahmud'un kendisi bu belgeye aykırı hareket edecek ve merkezileşme amacıyla taşrada ön plana çıkan ayanları ezme yoluna gidecektir. Aslında, merkezileşme isteği sadece II. Mahmud veya başka padişahlara özgü bir özellik değildir. Daha kuruluşundan itibaren Osmanlılar merkezîyetçi bir devlet

²³⁴ Yücel Özkaya, **Ayanlık**, s. 132, dp. 30

²³⁵ KŞS. 137, s. 20

²³⁶ Üstündağ, **Balkanlarda Ayanlık**, s. 2

yönetimi kurmayı hedeflemişler, hatta bu konuda tarih aracılığıyla kendilerinden önceki devletlerden dersler çıkarmışlardır. Bundan dolayı, Osmanlı tarihinin hiçbir döneminde Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi 11 oğlu arasında bölüşürmesi gibi bir durum olmamış, 1402'deki Ankara Savaşı'ndan sonraki 11 senelik Fetret Devri'nden başka ülke parçalar ayrılmamıştır. Aynı amaçla Osmanlılar'ın tabi bulunduğu İslam Hukuku'na uygunluğu halen tartışmalı olan bir uygulamayla kardeş katli daha ilk başlardan itibaren uygulanmış ve II. Mehmed tarafından yasalaştırılmıştır. Buna rağmen, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ekonomik ve idari dönüşümlerle ayanlar taşradaki devlet görevlilerin karşısında güç kazandıklarında, ayanların bu merkezi sadakatlerinin sağlanması için yeni uygulamalara ihtiyaç duyuldu. Bundan dolayı, ayanlara kanunnamelerde ayrı bir yer vermek yerine, önceki dönemlerden beri devam eden kurumlarda ayanların görev almalarına izin verildi. Önceki devlet memurları gibi Enderun'da yetişmek gibi formasyona sahip olmadıkları için de, yetkilerini aştıklarında adaletnameler, tehtit, kısa süreli cezalandırmalar ve müsadere yoluyla kontrol edildiler.²³⁷

²³⁷ Barkey, **Eşkıyalar ve Devlet**, s. 3

III. BÖLÜM

KAYSERİ AYANLARININ EKONOMİK KAYNAKLARI

Kayseri ayanlarının servet durumlarını ortaya koyan geriye sadece iki belge kalmıştır. Bu belgelerin ikisi de tüm yüzyıl boyunca Kayseri'nin en etkili ayanı Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'ya aittir.

Belgelerden ilki 15 Ağustos 1760 tarihli olup Mehmed Ağa'nın vakfiyesidir.²³⁸ Mehmed Ağa bu vakfiyeyle ikamet ettiği konağın önündeki çeşmenin tamir edilmesi, muharrem ayında çorba dağıtılması ve dedelerinin Hunad Mahallesi'nde kurdukları öğretmen okulunun (*muallim mektebi*) devamlılığıyla burada okuyan çocukların bir takım ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlamıştır.²³⁹ Vakfiyede kendisini ilk müteveli olarak tayin edip, hayatta olduğu sürece bu göreve devam edeceğini belirtip, kendisinin ölümünden sonra ise erkek çocuklarından en yaşlı ve akli başında olanının (*evladından asenne ve erşedi*) vakfa müteveli olmasını, eğer erkek çocuklarının soyu kesilirse kız çocuklarından gelen torunlarından birinin müteveli olmasını, eğer kız çocuklarının da soyu kesilirse Hunad Mahallesi'nde dindar bir kişinin kadı tercihiyle müteveli yapılmasını ve bu kişinin vakfiyede belirtilen şartlara uymasını şart koşturmuştur.

Es-Seyyid Mehmed Ağa bu vakfiye ile yedi niteliği belirsiz dükkan, bir demirci dükkanı, bir ekmekçi dükkanı, bir fırın, bir halı dükkanı, bir ayakkabı dükkanının 2/3 hissesi, iki dükkanın 1/2 hissesi, bir dükkanın 1/2 hissesi; üç bağ; 25 tarla ve iki tarlanın 1/2 hissesi; altı sebze bahçesi; dört ev; dört yoncalık; iki ocaklı bir değirmen, bir değirmenin 10/12 hissesi, iki değirmenin 1/2 hissesi, bir değirmenin 1/3 hissesi, bir bulgur değirmeni (*bezirhane*); bir han ve bu hana bitişik bir dam, bir develik, bir arsa, bir anbar, Basatlu Karyesi malikanesinin bir hissesi, ve sakın olduğu konağı

²³⁸ KŞS. 146, s. 93-97

²³⁹ KŞS. 146, s. 95-96

vakıf edip gayr-ı menkullerin kiraya verilmesini zirai nitelikli olanların ise işlenmesini şart koşmuştu.²⁴⁰

Mehmed Ağa vakfedilen bu gayr-ı menkullerden elde edilen gelire evinin önünde olan ve kendinin yeniden yaptırdığı çeşmenin tamir edilmesi, her muharrem ayında yirmi kuruş ayrılarak aşure çorbası yaptırılarak fakirlere dağıtılmasını, dedelerinin Hunad Mahallesinde kurdukları öğretmen okulunun fakir öğrencilerinin ihtiyaçları için 24 kuruş harcanmasını ve buraya öğretmen olan kişiye de günlük üç akçe verilmesini şart koşmuştur. Bu hayır işlerine harcandıktan sonra kalan miktarın 1/5'inin mütevelliyeye ayrılması kalanın ise çocuklarına pay edilmesini, bu arada eşinin şu an oturduğu konakta çocuklarıyla beraber oturmasını ve bir erkek çocuk hissesi almasını, torunlarının ise ancak babalarının ölümüyle vakıf gelirinden pay talep edebilmelerini şart koşmuştur.²⁴¹

Görüldüğü gibi, Mehmed Ağa en azından servetinin bir kısmını hayır işlerine ayırmıştır. Kendi evinin önünde yeniden yaptırdığı çeşme kendi ailesinin kullanımıyla beraber, Anadolu'da gelenek olduğu üzere muhtemelen halkın kullanımına açık tutulmuştur. Benzer şekilde, muharrem ayında aşure çorbası yapılarak fakirlere dağıtılması ve muallim mektebine kabul edilen çocukların fakirlerinin bazı ihtiyaçlarının karşılanması da Mehmed Ağa'nın hayır amaçlı yaptığı bir iştir. Mektepteki fakir çocukları ifadesi (*fukara evladları*) okula sadece belli bir kesimin çocuklarının alınmadığını göstermektedir. Bununla beraber, Mehmed Ağa'nın çocukları, torunları, akrabaları ve bazı dostlarının çocuklarıyla beraber kapı halkında yer alan katiplik gibi yazı işleriyle uğraşan bazı adamlarının bu okulda eğitim almış olmaları muhtemeldir.

25 Mart 1773 tarihinde Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın servet durumunu ortaya koyan diğer bir belge, 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda nüzul eminliği görevini yerine getirirken ölümünden sonra yanındaki eşyaların tespiti için tutulan terekedir. Paşakapılı Abdullah Ağa tarafından hazırlana bu tereke Özcan Mert

²⁴⁰ KŞS. 146, s. 93-97

²⁴¹ KŞS. 146, s. 93-97

tarafından Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilmiş ve II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.²⁴²

Terekenin toplam değeri, 270.395 akçe olup, bunun 72.720 akçesini 2 at, 1 beygir ve 6 katır oluşturur. 62.310 akçesini giyecek, 56.125 akçesini hayvan takımları, 55.565 akçesi silahlar, 20.165 akçesini ev eşyaları, 1010 akçesini ise nakit para oluşturur. Terekenin en pahalı parçası 12.000 akçe değerindeki 1 al attır.²⁴³ Bu kadar pahalı bir ata sahip olmasından Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın o günün zevk anlayışına uygun olarak iyi cins atlara ilgi duyduğu anlaşılmaktadır.

Mehmed Ağa'nın mal varlığı hakkında bilgi veren bu iki belge tabiki onun servetinin tamamını göstermemektedir. Zira, önceki bölümde anlatıldığı gibi cephede ölümüyle tüm varlığının ortaya çıkarılması için Kayseri'ye bir çok hüküm gönderilmiştir. Şeriyye Sicillerinde muhallefati yoktur. Ancak, eşi Hasene Hatun'un merkezden terekeden bir takım şeyler talep etmesi terekenin tespit edilerek kayda geçirildiğini gösterir. Ancak, şunu belirtmek gerekir ki, yukarıdaki iki belge, yani Mehmed Ağa'nın vakfiyesi ve nüzul eminliği görevini yürütürken yanında bulunan eşyalarının tespiti için tutulan tereke bile onun büyük bir servete sahip olduğunu göstermektedir. Peki, Osmanlı Devleti'nde ayanlar ve Kayseri örneğinde Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa bu serveti nasıl edinmiştir? Bu sorunun cevabı bu tezin birinci bölümünde ele alınan askeri-iktisadi-idari dönüşümle ilgidir. Bu dönüşümle, ayanlar tarafından en fazla arzulanan idari görevler mütesellimlik, voyvodalık ve muhassıllıktır. Kayseri'de voyvodalık ve muhassıllık olmadığından Kayseri ayanları için öncelikli makam mütesellimlik olmuştur.

3.1. Mütesellimlik

3.1.1. Mütesellimliğin Tarihi Gelişimi

²⁴² Mert, "*Kayserili Bir Ayan*", s. 328

²⁴³ Mert, "*Kayserili Bir Ayan*", s. 328

Arapça kökenli bir kelime olan mütesellim "*teslim olunan şeyi ahz ve kabul eden*"²⁴⁴, yani teslim alan anlamına gelmektedir. Mütesellimlerin görevi bir sancakbeyi veya beylerbeyi görev yerine ulaşana kadar vekalet etmektir.²⁴⁵ Benzer şekilde sancakbeyileri ve beylerbeyileri savaşlar ve başka görevler sebebiyle görev yerlerinden ayrılmak zorunda kaldıklarında da, mütesellim tayin ederlerdi.²⁴⁶ Bu bakımdan, taşra idarecilerinin gerektiğinde yerlerine bir vekil atamaları bir zorunluluktur. Ancak, kuruluş ve hemen sonrasındaki dönemlerle kaynak azlığı vekil tayin etme usulüyle ilgili bilgilerin çok fazla geriye götürülmesini engellemektedir. Bununla beraber, taşra idarecileri sıklıkla vekil tayin etmiş olmaları muhtemeldir. XVIII. yüzyıldan önceki dönemlerde, bu vekillere çeşitli unvanlarla hitap edilirken, XVII. ve özellikle XVIII. yüzyıllarda mütesellim unvanı yerleşmiştir. Burada önemli olan vekiller için kullanılan isimler değil, onların taşra idaresinde etkinlik derecelerindeki yükselme ve toplumsal kökenlerindeki farklılaşmadır.²⁴⁷

XVIII. yüzyıla gelindiğinde değişen savaş stratejileri Avrupa'da olduğu gibi, Avrupa'nın Asyalı rakibi olan Osmanlılar'ı da kuşatma savaşları ve sınır bölgelerinde sağlam şekilde tahkim edilmiş kalelerde savunma savaşlarına zorluyordu. Askeri stratejideki bu değişim aynı zamanda orduda komuta görevine sahip olan beylerbeyi ve sancakbeyilerinin büyük bir çoğunluğunun kalelere muhafız olarak atanmalarına sebep oldu. Sancakbeyilerinin görev yerlerine gitmemeleri XVIII. yüzyılda o derece yaygındı ki, eğer bir valinin görev yerine gitmesi bekleniyorsa, bu, özel bir şart olarak atama beratında belirtilirdi.²⁴⁸

Ancak, bu komutanlar grubunu finanse etme gerekliliği devam ettiği için kalelere atanan devlet adamlarına bu görevlerine ilaveten iç bölgelerde bir sancak veya eyaletin idaresi veriliyordu. Böylece, hem atama beratlarında belirtilen vergileri toplarlardı, hem de o idari birimin idaresinden sorumlu olurlardı. Ne var ki, sınır

²⁴⁴ Fatma Şimşek, **Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)**, Akdeniz Üniversitesi, YDT., Antalya 2010, s. 22

²⁴⁵ Bu şekilde sancak veya eyalete atanan paşanın gelişine kadar sancağı idare edecek bir mütesellimin atanmasına XVIII. yüzyıldan da birçok örnek vardır: **KŞS.** 142, s. 53; **144**, s. 17; **145**, s. 43; **147**, s. 83

²⁴⁶ Şimşek, **Mütesellimlik** s. 27

²⁴⁷ Şimşek, **Mütesellimlik** s. 32

²⁴⁸ Ali Yayıncıoğlu, **The Provincial Challenge**, s. 24

bölgelerindeki görevleri kendilerinin bu idari ve mali işleri yerine getirmelerini engellediğinden toplama hakkına sahip oldukları verginin bir kısmını ve bölgenin idaresini mütesellimlere bırakırlardı. Mütesellimler ilk başlarda sancakbeylerinin maiyetlerinden özellikle de onların kapı kethüdarları atanırdı. Ancak daha sonra bu mütesellimler tahmin edileceği gibi genellikle o bölgenin ileri gelenleri ayanlarından seçildi. Mütesellim olarak atanan bu kişilerin gerektiğinde valiye peşin ödeme yapabilmek için finansal kapasiteye, yasa ve düzeni korumak için kolluk gücüne ve bölgeyi yönetebilmek için idari yeteneğe sahip olmaları gerekliydi.²⁴⁹ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, yerel bağlara sahip kişilerin bir takım askeri ve idari görevlere atanmaları sınır bölgelerinde taşra ileri gelenlerinin bazı görevlerde tercih edilmeleriyle daha XVI. yüzyıl sonlarından itibaren başlamıştı.²⁵⁰

Mütesellim atamalarında yerel ileri gelenler yani ayanlar lehine yaşanan bu değişimin sebebi buldukları bölgede yerleşik olmalarından dolayı yerel bağlara sahip olmaları ve bölgeyi tanımalarıydı. Tımar sisteminin işlerliğe sahip olduğu dönemlerde böyle bir şeye ihtiyaç yoktu. Çünkü, her hangi bir sancağa atanan sancakbeyi tahrir defterleri sayesinde sancağındaki asker sayısını bildiği gibi, yine bu defterler sayesinde vergi mükelleflerini tespit edebiliyordu. Sancağındaki askerleri mobilize etmek için de alaybeyi, zaim ve tımarlı sipahilere emir vermesi yeterliydi.²⁵¹ XVIII. yüzyıla kadar imparatorluk çapında tahrirlerin yapılması usulü terk edilmişti. Bu durum, yerel bilgiye sahip kişilerin önemini ve devletin bu kişilere ihtiyacını ortaya çıkardı. Söz konusu yüzyıl boyunca bu ihtiyaç artarak devam etti.

Merkezi hükümetin Kayseri ayanlarından birçok talebi yerel bilgiye olan ihtiyaca işaret etmesine rağmen, Kayseri şerhiye sicillerinde bu konuyu doğrudan vurgulayan bir ifade yoktur. Ancak, başka bölgelerin ayanları üzerine yapılan araştırmalara bu bariz biçimde ortaya koymaktadır. Örneğin, Hamid Sancağı'nda ayan ve mütesellim olan Yılanlıoğlu Musa, halka zulüm etmesinden dolayı önce Rumeli sonra da Kütahya'dan sürgün edildikten bir süre sonra Konya Mütesellimi olarak atandı. Bu

²⁴⁹ Ali Yayıoğlu, *The Provincial Challenge*, s. 30

²⁵⁰ İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978, s. 70-71

²⁵¹ Mustafa Cezar, *Levendler*, s. 320; Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaları*, s. 69

sırada devam eden 1768-1774 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'ndan dolayı merkezi hükümet kendisinden mütesellim olduğu sancaktan iki bin asker toplamasını emrettiğinde, Konya bölgesini tanımadığı için bunu başaramayacağını, ancak, memleketine dönerse istenilen sayıda asker toplayabileceğini bildirdi. Bunun üzerine, merkezi hükümet Yılanlıoğlu Musa'nın halkıyla daha önce birçok sorun yaşadığı Isparta ve Hamid'e dönmesine izin verdi.²⁵²

Ayanlar mütesellim olduklarında, görevlerini yerine getirebilmek için aynen devlet adamları gibi kapı halkı beslemek zorundaydılar. Nasıl ki, XVII. yüzyılda devlet adamlarının tümüne mansıp vermek için yeterli sayıda eyalet ve sancak olmadığı için, devlet adamları arasında görev atanma şanslarını artırmak için fazla sayıda ve nitelikli kapı halkı besleme konusunda rekabet varsa²⁵³, ayanlar da aynı şekilde başta mütesellimlik olmak üzere bazı görevleri elde etmek için fazla sayıda kapı halkı beslemeye çalışırlardı. Gerçekte, ayanlarla birlikte çoğu olumsuz birçok olaya karışan kişiler onların maiyetiydiler.

Ne var ki, ayanların bu görevden azil edilmeleri kapı halklarını beslemelerini imkansız hale getiriyor ve ayan kapı halkları barış dönemlerinde işsiz kalarak eşkıyalığa başlayan sarıca-sekban grupları gibi halka rahatsızlık veriyorlardı. Ek olarak, ayanlar ile kapı halkları arasında güçlü bir sadakat-himaye bağı olması muhtemeldir. Bu durum, ayanların çoğu zaman kapı halklarından vaz geçememelerine ve mütesellimlikten azil edildikten sonra hemen bu görevi ele geçirebilmek için rakipleriyle mücadeleye girişmelerine yol açıyordu.²⁵⁴ Bölgedeki ayan aileleri arasında yaşanan bu mücadeleler dışarıdan bir mütesellimin atanmasıyla daha şiddetli olabiliyor ve hatta rakip durumda olan ayan aileleri ittifak yaparak bu yabancı mütesellime karşı mücadele ediyorlardı. Genelde, yabancı mütesellimler görevlerinden ya ayrılmak zorunda kalıyor ya da ayanların karşılıklarına çıkardıkları engellerden yüzünden görevlerini yerine getiremediklerinden onları tayin eden mutasarrıf veya merkezi hükümet tarafından azlediliyorlardı.

²⁵² Ak, **Yılanoğulları**, s. 32

²⁵³ Kunt, **Sancaktan Eyalete**, s. 122

²⁵⁴ Üstündağ, **Balkanlarda Ayanlık** s. 76-77

4.2. Kayseri Mütesellimliği ve Ayanlar

Osmanlı'da Mütesellimlik müessesesi çok fazla araştırılmamıştır. Hatta, mütesellimlik ile ilgili yapılan araştırmalardan bu müessese ile ilgili terminoloji bile tam olarak aydınlanmamıştır. Bu tezin ele aldığı dönem olan 1730-1774 yılları arasında Kayseri Sancağı'nın idaresinde görev alan mütesellimlerin kazançları hakkında da yeterli bilgi yoktur.

Başta ayanlık olmak üzere XVIII. yüzyıl Osmanlı taşrası ile ilgili bir çok çalışması bulunan Yücel Özkaya'nın mütesellimlik konusunda da bir makalesi vardır. Özkaya bu makalesinde mütesellimlerin herhangi bir maaş almadıklarını, ancak görevlerinin karşılığı olan bedeli halktan topladıklarını belirtmektedir. Toplanan bu meblağın mütesellimin görev yaptığı sancak veya eyalete göre değiştiğini ileri sürer.²⁵⁵ Benzer şekilde, uzun süre Hamid Sancağı mütesellimliği yapan Hacı Mehmed Ağa üzerine vaka çalışması olan Ahmet Halaçoğlu da çok sık atıf yaptığı Özkaya'nın etkisinde kalarak mütesellimlerin "*mütesellimlik şehriyesi*" adı altında halktan vergi topladıklarını, yanı sıra iltizam usulüyle de mütesellimlerin bu göreve talip olabildiklerini belirtmektedir.²⁵⁶ Halaçoğlu çalışmasında ele aldığı Teke Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa'nın mütesellimlik maaşının 2400 kuruş olduğu bilgisini vermekle birlikte, bunun aylık ya da yıllık bir ücret olduğuna dair bir açıklamada bulunmamaktadır.²⁵⁷

Ancak, Kayseri mütesellimlerinin aldıkları ücretler konusunda ayrıntılı bilgi olmamasına rağmen, mevcut belgeler Özkaya'nın verdiği bilgilerin tam tersini işaret etmektedir. Öncelikle Kayseri Şerhiyye Sicilleri'nde mütesellimlerin bu görevleri karşılığında halktan para talep ettiklerine dair hiçbir bilgi yoktur. Sancağın masraflarının kayıt edildiği ve bu 44 yıllık dönemin neredeyse her iki senesinden biri için günümüze ulaşmış olan masraf defterlerinde de böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Mütesellim, ayan ya da herhangi bir yetkili veya sözü geçer kişinin sancak halkından

²⁵⁵ Yücel Özkaya, "*XVIII. Yüzyılda Mütesellimlik Müessesesi*", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.3-4, 1977, s. 373

²⁵⁶ Ahmet Halaçoğlu, **Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002, s. 6-7

²⁵⁷ Halaçoğlu, **Hacı Mehmed Ağa**, s. 63

haksız vergi topladıkları sık sık karşılaşılan bir XVIII. yüzyıl sorunudur. Buna rağmen, haksız toplanan bu vergilerin iadesi için merkeze yapılan şikayetlerde mütesellimlikle ilgili bir ücret veya verginin talep edildiği de olmamıştır.

Şeriyye sicillerinde, Özkaya'nın belirttiğinin aksine mütesellimlik ücretinin halktan toplanmasının değil de, sancak mutasarrıflarından alındığına dair işaretler vardır. Zaten, mutasarrıfların yerel ileri gelenler karşısında güç kaybetmeside bununla ilgili görülmektedir.

Örneğin, 1731 senesinde es-Seyyid İbrahim Paşa tarafından mütesellim tayin edilen Dervişzade Seyyid Salih Ağa bir süre sonra mütesellimlik görevine (muhtemelen Zennecizadeler'in baskısından veya tek başına mütesellimlik görevini yerine getiremeyeceğini anlamış olduğundan) Zennecizade es-Seyyid Mustafa Ağa'yı da ortak etmiştir. Salih Ağa mahkemede yapılan senette Mustafa Ağa'nın mütesellimlik ücreti olarak her ay 200 kuruş almasını buna ilave olarak mutasarrıfın kapı kethüdasının yazdığı temessükle toplanma görevi kendisine verilmiş olan hass-ı ihtisap, aşar ve yaylak ve kışlak vergilerinden 1/4 hisse alacağını belirtmiştir.²⁵⁸ Buradan anlaşılacağı gibi, sancağın mutasarrıfı olan es-Seyyid İbrahim Paşa kendisi Kayseri'de görevini yerine getiremeyeceğinden, bu görevi yerine getirmesi için Dervişzade Seyyid Salih Ağa'yı mütesellim tayin etmiş ve kendisine ait olan bu sancaktaki gelirleri iltizam usulüyle yine bu ağaya devretmiştir. Salih Ağa ise ya taahhüt ettiği mali yükümlülükleri yerine getiremeyeceğinden ya da sancağın idaresinde yardıma ihtiyaç duyduğundan aylık 200 kuruş ücret ve yukarıda belirtilen vergilerin 1/4 hissesi oranında ortak etmiştir. Böylece, mütesellimlerin en azından yasal olarak halktan para talep etmedikleri, bu görev karşılığındaki gelirlerinin ise sancağın asıl idarecisi olan mutasarrıfla olan anlaşmalarına bağlı olduğu ortaya çıkmaktadır.

XVIII. yüzyılda Mütesellimlik kurumuyla ilgili doktora tez çalışması yapan Fatma Şimşek de imparatorluğun farklı bölgelerinden mütesellimlerin aldıkları maaşlarla

²⁵⁸ KŞS. 126, s. 219

ilgili bir çok örnek ortaya koymaktadır.²⁵⁹ Buna rağmen mütesellimlerin elde ettikleri kazanç halen karanlık bir konudur. Nitekim, yukarıda Kayseri sicillerinden verilen örnek ve diğer araştırmalardan yapılan alıntılarının tam aksini ortaya koyan örnekler de bulunmaktadır.

Örneğin, Taşağıl Muhafızı ve Kayseri Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa daha önce mütesellim tayin etmiş olduğu Zennecizade es-Seyyid Mustafa'nın aylık 250 kuruştan toplam 1.200 kuruş tutan "*mütesellimlik şehriyesi*"ni bu kişinin ödemediğini merkeze bildirip, bu konuda Kayseri'ye bir mübaşir gönderilerek söz konusu meblağın tahsil edilmesini talep etmiştir.²⁶⁰ Anlaşılacağı gibi, yukarıda adı verilen araştırmalarda mütesellimlik şehriyesi mütesellimlere ödenen bir ücret olarak tanımlanırken, bu belgede mütesellimin mutasarrıfa ödemesi gereken bir ücret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün bu tartışmalar bir tarafa, mütesellimlerin bu görevden ne kadar kazanç elde ettikleri net bir şekilde anlaşılmasına rağmen, bu göreve atanan kişilerin önemli gelirler elde ettikleri ve sancak idaresini en azından bir süre ele geçirdikleri kesindir. Özellikle, bu görevin maddi getirilerinden dolayı ayanlar arasında mütesellim atanmak için sert rekabetler olmuştur. Bunun sonucunda, mütesellim olarak tayin edilen yerel ileri gelenler, sancakların gerçek yöneticileri olan mutasarrıflar aleyhine mali ve askeri ve idari yeteneklerini artırmışlardır. Aşağıda, 1730-1774 yılları arasında Kayseri Sancağı'nda görev yapan mütesellim ve mutasarrıfların gösteren Tablo 3.1²⁶¹ bunun daha net anlaşılmasını sağlayacaktır.

²⁵⁹ Şimşek, **Mütesellimlik**, s. 59-60

²⁶⁰ **KSS**. 154, s. 16

²⁶¹ Her mütesellim ve mutasarrıfın atama beratı Kayseri Sicillerinde bulunmamaktadır. Bundan dolayı, bazı mütesellim veya mutasarrıfların Kayseri Sancağı'nda görev yaptıkları başka belgelerden tespit edilmiştir. Örneğin 1730 yılında es-Seyyid Mustafa Ağa'nın bu görev bulunduğu, Kayseri'nin Hunad Mahallesi sakinlerinden Ali b. Hüseyin'in kendisini yaralayan iki kişiyi şikayeti ve bundan dolayı olayı incelemek için Mütesellim es-Seyyid Mustafa Ağa'nın bir mübaşir tayin etmesinden anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, her mütesellim ve mutasarrıfın hangi yılda görev yaptıkları kaynakçada listesi verilen 1730-1774 yılları arasının kapsayan şeriye sicillerinden çok sayıda belge kullanılarak tespit edilmiştir. Bu belgelerin hepsinin dipnotlarla belirtilmesi çok fazla yer kaplayacağından, sadece kaynakçada bu sicillerin numaralarını vermekle yetinilmiştir.

Tablo 6**1730-1774 Yılları Kayseri Sancağı Mutasarrıfları ve Mütessellimlerini Gösterir Tablo**

SENE	MÜTESELLİM	MUTASARRIF
1730	Es-Seyyit Mustafa Ağa	
1730	Es-Seyyit Osman Ağa	
1731	Ramazan Bey	
1731	Es-Seyyit Mustafa Ağa	
1731	Zennecioğlu Osman	Es-Seyyit İbrahim Paşa
1731	Es-Seyyit Mustafa Ağa	
1731	Dervişzade Seyyit Salih Ağa	
1731	Dervişzade Seyyid Salih Ağa- Zennecizade es-Seyyit Mustafa Ağa	
1731	Eski Mamalu Aşireti Beyi Kantemir Bey	Mamaluzade Osman Paşa
1731	Kalaycızade Mustafa Ağa	
1734	Kalaycızade Mustafa Ağa	
1734	İbrahim Ağa	
1735	Şah Efendizade es-Seyyit Mehmed Ağa	
1738	El-Hac Salih Ağa	
1738	Kalaycızade Mustafa Ağa	Çirmen Sancağı Mutasarrıfı es-Seyyit Mehmed Paşa
1740	Koca Halil Ağa	Muhammed Paşa
1741	<i>Mütessellim Ataması Yapılmamış</i>	Ömer Paşa
1741	Es-Seyyit Mehmed Ağa	Es-Seyyit Mehmet Paşa
1741	Es-Seyyit Mehmed Ağa	Murtaza Paşa
1742	Kalaycızade Mustafa	Murtaza Paşa
1742	Zennecizade es-Seyyit Mustafa	
1742	Es-Seyyit el-Hac Salih	
1744	Es-Seyyit Mustafa Ağa	
1745	Zennecizade es-Seyyit Mustafa	
1745		Ahmet Han
1746	Develizade Süleyman Ağa	Ahmet Han
1746	Umdetü'l-ayan Zennecizade	

1746	Mikdad Beğ	
1749	Kalaycızade Mehmet Ağa	İbrahim Paşazade es-Seyyit Mehmed Paşa
1749		Murtaza Paşa
1750	Es-Seyyid Mustafa	Cevher Paşa
1750	Kalaycızade Mehmed Ağa	Abdürrahim Başlangıç 27 Eylül 1750
1751		Kara Mehmed
1753		Seyyit Mustafa
1755	Zennecizade Mehmet Ağa	Hüseyin Paşa
1756	Hacı Salih Ağa	Recep Paşa
1756	Zennecizade Mehmet Ağa	Şehsuvarzade Mustafa Paşa
1757	Es-Seyyit Mustafa	Yusuf Paşa
1758	Zennecizade es-Seyyit Mehmed Ağa	
1758	Osman	
1760	Ali Ağa	Ebubekir Paşa
1761	Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa	Hasan Paşa
1762	Topal Ağazade Ahmed	Ebubekir Paşa
1762	Emir Ağazade Mustafa Ağa	Hasan Paşa
1762	Emir Ağazade Mustafa Ağa	Cevher
1764	Es-Seyyit Ali Ağa	
1764	Rüstem Ağa	Bozpaşazade Ahmed
1764	Zennecizade es-Seyyit Mehmet	
1764	<i>Mütesellim Ataması Yapılmamış</i>	Abdürrahim
1765	Es-Seyyit(isim silik)	Abaza Mehmet Paşa
1765	<i>Mütesellim Ataması Yapılmamış</i>	Ömer Paşa
1766	Es-Seyyit Mustafa Ağa	
1766	Koca Ağazade Osman	
1767	Zennecizade es-Seyyit Mehmet	Hüseyin
1768		Bekir
1770	Zennecizade es-Seyyit Mustafa Ağa	

1770	Kayseriyeli Kocağazade Osman Ağa	Ebu Bekir
1770	Kayseri ayanından Zennecizade Mustafa	
1773	Halilzade Osman	Niğbolu Muhafızı Seyyit Ahmet Paşa
1772	Zennencizade es-Seyyit Mustafa	İbrahim Paşa
1773	Dergah-ı mualla kapıcılarından Bozok malikane mutasarrıfı Çaparzade Mir Mustafa'nın vekili olarak Şate Mustafa Ağa	Babadağı Muhafızı Çerkes Hasan Paşa

Tabloda belirtilmeyen yıllar maalesef sicillerde eksikliğin bulunduğu yıllardır. Bundan dolayı o yılların ne mutasarrıfı ne de varsa mütesellimi tespit edilememiştir. Tespit edilemeyen yıllar 15 seneyi yani, yaklaşık olarak araştırma döneminin 1/3'ünü oluşturmaktadır. Sicillerin mevcut 29 senelik kısımda ise 1745, 1751, 1753, 1768 yıllarında mutasarrıfın ismi tespit edilmesine rağmen, mütesellim atayıp-atamadığı belli değildir. 1749 yılı içerisinde sancağa ikinci mutasarrıf olarak atanan Murtaza Paşa ve 1764 senesinin sonuna doğru Kayseri Sancağı'na mutasarrıf olan Abdürrahim Paşa ise mütesellim atamayıp sancağı kendileri idare etmişlerdir. Böylece, Kayseri Sancağı'na mütesellim atanmayan veya atansa da tespit edilemeyen dönem 5 seneyi ancak bulmaktadır. Bu 44 yıl olan araştırma döneminin % 11'ine denk gelmektedir. Sicillerin mevcut olduğu 29 yıl baz alınır ise yaklaşık %17'dir.

Tablodan çıkartılacak bir diğer önemli husus da mütesellimlerin profilidir. 1731 ve 1773 yılları hariç tüm mütesellimler ya Kayseri şehri sakinlerinden ya da Kayseri'ye bağlı kazalardandı. Sadece, 1731 senesinde Mamaluzade Osman Paşa kendi aşiretinden olan Mamalu Aşireti eski Beyi Kantemir Bey'i ve 1773 senesinde esasen Kayseri mütesellimi tayin edilmiş olan Çaparzade Mustafa Bey'in başka görevleri de olduğundan yerine mütesellim vekili olarak kendi maiyetinde Şate Mustafa Ağa'yı Kayseri dışından atamıştı. Mütesellim profili ile ilgili daha önemli bir konu ayanların mütesellimlik makamı üzerinde kurdukları tekeldir. Kayıtlarına ulaşılabilen söz

konusu 29 senenin 23 senesinde isimleri ayanlıkla anılan Zennecizadeler, Kalaycızadeler ve Emirağazadeler ailerinden birisine üye olan kişiler mütesellimlik yaptılar.

İnceleme dönemi olan 44 yıllık süre içerisinde Osmanlı Devleti'nin savaşta olduğu 1730-1739 ve 1768-1774 yılları arasında ise 1768 yılı hariç tamamında Kayseri Sancağı'na mütesellim atanmıştır. 1768 yılında mütesellim atamasının yapılıp yapılamadığı tespit edilememiştir.

Buradan çıkarılması gereken sonuç, 1730-1774 yılları arası Kayseri Sancağı'na atanan mutasarrıflar, 44 yıllık sürecin çok büyük bir bölümünde mütesellimlerle bu sancaktan elde ettikleri gelirleri paylaşmak veya sancağın idaresini temin etmek için onlara ücret ödemek zorunda kalmışlardır. Bu durum, ayanların ekonomik güç olarak yükselişlerindeki en önemli faktörü ortaya koymaktadır. Ek olarak, mütesellim olarak tayin edilen yerel ileri gelenler, sancak idaresini sağlayabilmek için aynı paşaların yaptığı gibi kapı halkı beslemek zorunda kalıyorlardı. Böylece, mütesellimlikten elde ettikleri gelirle bu kapı halkı ordusunu finanse ediyorlardı.

Bu güçlü kapı halkları ise merkezi hükümetin birçok askeri ve idari görevde ayanları tercih etmesine sebep oluyordu. Nitekim, daha 1768-1774 savaşından başlayarak 1812'deki Bükreş Anlaşması'nın ardından II. Mahmut'un başlatacağı merkezîyetçi politikaya kadarki süreçte ayanların hem idari, hem de askeri ve mali alanlarda niçin etkin olabildikleri ve saraydan yetişen devlet adamları karşısında nasıl üstünlük kurabildiklerini açıklamaktadır.

Aslında, XVIII. yüzyıl taşra idaresinde birçok sorun buradan kaynaklanmaktaydı. Mütesellim olduğu sırada sancağın idaresi için kalabalık bir maiyete ihtiyaç duyan bir ayan, mütesellimlikten azil edildiğinde veya görev süresi dolduğunda bu kalabalık maiyeti besleyebilecek ekonomik kaynağa tekrar sahip olmak için tüm gücüyle diğer rakiplerine karşı mücadeleye girişiyordu. Hatta, bu mücadeleler bazen sadece ayanlar arasında mücadele olmuyor, daha önce birbirlerine rakip olan ayanlar geçici ittifaklar yaparak sancağa tayin edilmiş mutasarrıfı koymaya veya en azından

işini zorlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu bölümde daha önce görüldüğü gibi, Zennecizade es-Seyyit Mehmet Ağa kendisi azil edildikten sonra mütesellim atanan el-Hac Rüstem'e muhtemelen baskı yaparak onun istifasına sebep olmuş, daha sonra halkın seçtiği bir kişinin atanması için isim kısmı boş olarak yollanan mütesellim atama beratını ele geçirerek kendi ismini yazdırmıştı. Aynı şekilde, daha sonra 1765 senesinde de önce halkı sancağın yeni mutasarrıfı Abaza Mehmed Paşa'nın taleplerini vermemeye teşvik etmiş, sonra da Emir Ağa ile beraber Paşa'nın kaldığı konağı basarak malını ve parasını yağmalamıştı. Tabi ki, bu sıradan bir yağmalama hadisesi değildi. Emir Ağa ve Mehmed Ağa, Abaza Mehmed Paşa'nın Kayseri'de ikamet etmesini istemiyorlardı. Çünkü, bu durumda bu iki Kayseri ayanı hem mütesellimliğin gelirlerinden mahrum kalacak hem de her paşanın varlığından dolayı rahat hareket edemeyeceklerdi.

3.2. Vergi Toplama Görevleri

Malikane sistemi veya iltizam sistemiyle başlayarak vergi toplama görevlerinin ihale edilmesi tek başına ayanların ekonomik gücünü açıklamak için yeterli değildir. Buna rağmen, 1. Bölüm'de ayrıntılı olarak açıklandığı gibi 1695 yılında vergilerin malikane sistemiyle toplanma usulünün getirilmesi, yani devletin bir çeşit uzun vadeli iç borçlanma yapmaya başlaması ayanların yükselişinde önemli rol oynamıştır. İnceleme alanı olan Kayseri Sancağı'nda öne çıkan üç ayan ailesi olan Zennecizadeler, Kalaycıadeler ve Emirağazadeler'in de diğer bölgelerdeki ayan aileleri gibi bir takım vergi toplama işleriyle uğraştıkları ve bu işlerden kazanç sağladıkları anlaşılmaktadır.

Bu ailelerden Kalaycıadeler Kayseri'de değil ama Maraş Sancağı'nda Zamantı Mukataasına Matbah-ı Amire eski Emine el-Hac Halil Efendi ile beraber ortaklıklar. 16 Ocak 1734 tarihli belgeden²⁶² bu mukataa dahilinde bulunan Göz Hisarı Nahiyesi'ni malikane usulü tasarruf eden Apdullah ve Ahmet Ağalar Kayseri Kadına

²⁶² KŞS 128, s. 6

müracaat ederek ödemekle yükümlü oldukları yıllık 75 kuruş taksite 100 kuruş zam yapıldığını, ancak bunu ödeyemeyeceklerini belirtmişlerdir. Bunun üzerine, mukataa mutasarrıflarının da onayıyla toplamda 175 kuruş olan meblağın 130 kuruşa indirilmesine karar verilmiştir. Bu mukataa ile ilgili 1738 yılında mukataanın iki mutasarrıfından biri olan Kalaycızade Mustafa Ağa' 1738 yılına ait mukataasına denk düşen 399.5 kuruş 16 para cebelü bedeliyesini²⁶³ ödemediği için hüküm yazılmıştır.²⁶⁴ Bunun üzerine Mustafa ağa talep edilen ödemeyi yapmıştır.²⁶⁵

Emirağazadeler kayıtlara göre yasal olarak vergi toplama göreviyle sadece bir kere uğraşmışlardır. Bu, aileye adını veren el-Hac Emir Ağa'nın Kayseri merkezi ve diğer devlete ait arazilerdeki aşar, bostan ve sebzevat ve diğer vergileri toplama hakkını Şehir Kaymakamı Ahmet'ten Kalaycızade Mustafa Ağa, Zennecizade Seyyid Osman Ağa ve Ebu Bekir Ağa ile birlikte almalarıdır.²⁶⁶ Ne kadar bedel karşılığında el değiştiği belirtilmeyen bu vergi kalemleri sancak mutasarrıfına ait olduğundan muhtemelen o senenin mutasarrıfı tasarrufunda olan bu vergileri ya Kaymakam Ahmet'e satmış, Ahmet ise benzer şekilde bu dört kişiye ihale etmiştir, ya da mutasarrıf bu vergi kalemlerini satması için kaymakama yetki vermiştir. Bu iltizam ihalesinin önemli bir diğer tarafı Kayseri Mütessellimliği ve diğer konularda zaman zaman birbirleriyle rekabet eden üç ailenin beraber hareket ederek iltizamı ortak almalarıdır.

Kayseri'deki ayan aileleri içinde en fazla vergi toplama işiyle uğraşan aile Zennecizadeler olmuştur. Bu aile bazı malikaneleri kuşaklar boyu elde tutmuşlardır. Örneğin, Eşkun Mukataası ve buna bağlı Karaman Beytü'l-mal Eminliği önce Zennecizadeler ailesinden es-Seyyid Osman Ağa, sonra kardeşi es-Seyyid Mustafa Ağa, sonra oğlu es-Seyyid Mehmed Ağa, sonra ise torunu es-Seyyid Ahmed Ağa tarafından tasarruf edilmiştir.

²⁶³ Cebelü bedeliyesi malikanelerden savaş dönemlerinde malikanelerden yıllık taksitin (mal-muaccele) % 10-15'i oranında alınan bir vergidir.

²⁶⁴ KŞS 140, s. 336

²⁶⁵ KŞS 141, s. 338

²⁶⁶ KŞS 126, s. 137

Beytü'l-mal terimi geniş anlamda önceki İslam devletlerinde olduğu gibi "devlet hazinesi" anlamında kullanılmıştır. Dar anlamda ise devletin gelir kaynaklarından sadece biri için kullanılmıştır. Bu gelir kaynağı geride varis bırakmaksızın ölen kişilerin malına devlet tarafından el konulmasıdır.²⁶⁷ Bu işlemi yürüten birime Beytü'l-mal Emaneti denilir ve her ayalette bu birim bulunurdu. Başında bulunan kişi "emin" unvanını kullanır ve görevi karşılığında ücret alırdı. Ancak, Karaman Beytü'l-mal Emaneti ile ilgili belgelerde bu emanetin Eşkun Mukataasına bağlandığı ve bu mukataa malikane olarak ihale edilirken birlikte satışa çıkarıldığı 1738 tarihli bir belgedeki "*Eşkun Mukataasına'na tabi Beytü'l-mal-ı hassa Emini*" anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Osmanlı maliye tarihini araştıran tarihçiler genelde Beytü'l-mal Emaneti'nin görevini varissiz ölen kişilerin miraslarına el koymak olarak açıklamalarına rağmen, Kayseri Şeriyeye Sicillerinden sadece varissiz ölen kişilerin servetleri değil, sahibi tespit edilemeyen her hangi bir malın da devlet hazinesine dahil edildiği anlaşılmaktadır: 1738 yılında Molu karyesinden İsmail ve Mehmed isimli iki kişi, sel suyunun toprak altından yüzeye çıkardığı değerli eşya ve paraları Beytü'l-mal-ı Hassa Emini Zennecizade es-Seyyid Mustafa Ağa'nın vekili es-Seyyid Mehmed Çelebi'ye teslim etmişlerdir. Bu şekilde, söz konusu sahibi belli olamayan kıymetli eşya ve paralar devlet hazinesine katılmıştır.²⁶⁸

Benzer şekilde varissiz ölen kişinin Osmanlı vatandaşı olmasına da gerek yoktur. 1740 yılına ait bir başka örnek de yine emin olan Zennecizade es-Seyyid Mustafa Ağa aslen İranlı olan ancak Kayseri'de vefat eden ve varisi bir süre ortaya çıkmayan bir kişinin terekesine el koymuştur.²⁶⁹ Ancak ,daha sonra bu kişinin varisleri terekeyi almak için Kayseri'ye gelince Mustafa Ağa'nın vekili Kara Mehmed b. Abdullah terekeyi iade etmemekte sorun çıkarmış olmalıdır ki, merkezden hüküm yazılarak terekenin sahiplerine verilmesi emir edilmiştir.

Eşkun Mukataasından Zennecizadeler'in ne kadar kar sağladıklarına dair rakamsal veriyi şeriyeye sicillerinden mümkün değildir. Ancak, zaman zaman belgelere geçen

²⁶⁷ Mehmet Erdal, "*Beytü'lmal*", *DİA*, C. VI, İstanbul 1992, s.92

²⁶⁸ *KŞS* 130, s. 9

²⁶⁹ *KŞS* 131, s. 50

bilgilerden ailenin bu mukataadan büyük miktarda gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1750 yılında bu mukataaya bağlı olan Davud Paşa Zaviyesi'nin 60.000 akçe olan yıllık malına ve 60.000 kuruş olan kalemiyesine 24.000 akçe zam yapılmış, ve bunların Zennecizade Seyyid Mustafa ve Seyyid Mustafa Ağalar'a ödenmesi konusunda hüküm yazılmıştır.²⁷⁰

Zennecizadeler'in Eşkun ve sahip oldukları diğer bir malikane olan Köşk Mukataalarının ihalelerini tek başlarına almamışlardır. Genelde diğer malikane ihalelerinde olduğu gibi ihaleyi alanlar İstanbul'dan bir ortağa sahiptiler. Zennecizadeler de bu mukataaları İstanbul'daki Kayserili bir tüccar olan Mehmet Esat Efendi ile birlikte almışlardır. Bu durum, Mehmet Esat Efendi'nin ölümünden sonra eşi Ümmü Gülsüm Hatun'un eşinin bu mukataalar için yaptığı masraflarla birlikte, ortaklıktan alacağı paydan kendisine 8 kese akçenin düştüğünü bir şikayetle bildirmesi ve bundan sonra Kayseride'ki Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa'ya hüküm yazılmasından anlaşılmaktadır.²⁷¹ Mukataanın ölçüğü ne olursa olsun, 8 kese akçe büyük bir meblağdır. Bu Mehmet Ağa'nın uzun süre İstanbul'daki ortağına pay göndermediğine işaret etmektedir.

Zennecizade es-Seyyit Mehmet Ağa'nın iltizamına aldığı bir diğer vergi toplama işi Osmanlı taşrasında mallikane sisteminin ne şekilde işlediğini göstermesi bakımından önemlidir. Karaman Eyaleti adet-i ağnam mukataasına 1/3 (*sülüs*) hissesine malikane usulüyle (*ber vech-i malikane*) sahip olan es-Seyyid el-Hac Mustafa Ağa eyaletin Kayseri Sancağı'na düşen kısmının hicri takvimle 1174, 1175 ve 1776 (Miladi yaklaşık olarak 1760-1763 yılları arası) yıllarının bu vergiyi toplama hakkını Zennecizade es-Seyyid Mehmet'e satmıştır. Ancak, 1175 senesinin Kayseri Sancağı'nın vergi toplama hakkı Zennecizade es-Seyyit Mehmet Ağa'dan es-Seyyit Sadık Efendi'ye devredilmiştir.²⁷² Normal şartlarda, söz konusu 4 senenin vergi toplama hakkı Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa'ya ait olduğundan devir işlemini onun yapması gerekirken es-Seyyid el-Hac Mustafa Ağa tarafından yapılmıştır. Senette söz konusu 4 senenin vergi toplama hakkının Zennecizade'ye ait olduğu da

²⁷⁰ KŞS 139, s. 73

²⁷¹ KŞS 147, s. 4

²⁷² KŞS 147, s. 107

belirtildiğinden Mustafa Ağa'nın sahtekarlıkla Kayseri ağnamını iki kere satması da söz konusu değildir. Bu durum, özellikle malikane işleminin yürütülmesinde maddi güce sahip kişilerin teminat verme yöntemiyle ilgili görünmektedir. Muhtemelen, malikanenin asıl ortaklarından olan Mustafa Ağa, vergi biriminin Kayseri kısmını Zennecizade'nin teminatıyla talip olan kişilere satma yolunu tutmuştur. Böylece, yine muhtemelen, Mustafa Ağa sattığı vergi biriminden alacağı bedeli garanti ederken Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa sadece teminatı sayesinde bir miktar para kazanmış, es-Seyyid Sadık Efendi ise yine teminat sayesinde bir vergi birimini bir seneliğine de olsa elde edebilmiştir.

Es-Seyyid Mehmed Ağa'dan sonra oğlu es-Seyyid Mustafa Ağa da Kayseri adet-i ağnam vergisini tutmaya devam etmiş ve bunu zaman zaman iltizama vermiştir. İnceleme dönemi içinde kalan 1186 senesinde (Miladi: Yaklaşık 1772-1773) bu vergi biriminin 2/3 kendi payı olup o bu payı el-Haczade es-Seyyid Ali Ağa'ya iltizama vermiştir.²⁷³ Satışın bedeli belgede belirtilmemiştir.

Eşkun ve Köşk Mukataalarının dışında Zennecizadeler'in tasarruf ettikleri diğer iki malikane Nefs-i Kayseri Kirbas Mukataası ve Balas Tuzlası (*Memleha-i Balas*) mukataalarıdır. Araştırmayı kapsayan yıllarda Kirbas Mukataası ile ilgili bilgi yoktur. Ailenin burayı kaç sene elinde tuttuğu da belli değildir. Sadece, Zennecizade es-Seyyid Mehmed Ağa'nın bu mukataayı Temmuz 1768'den başlayarak 1 sene süreyle Seyyid Ahmet Ağa'ya iltizam olarak verdiği bilgisi vardır.²⁷⁴ Benzer şekilde, Balas Tuzlası Mukataası hakkında da fazla bilgi yoktur. Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa'nın, Ruslar'a karşı yapılan savaşta nüzul emniyeti görevini yürütürken ölmesinin ardından malikanenin 1/4 (*rub*) hisse ortağı olan Hacegan-ı Divan-ı Hümayun'da Kağıt Emniyeti Hüseyin, 1182-1186 yılları arasında malikanenin 3/4 hissesinin sahibi Mehmed Ağa'nın malikanenin senelik 500 kuruş olan senelik mal ve giderlerini ödemediği için mahkemeye başvurmuştur. Bunun üzerine, Çapanoğlu Mustafa Bey'e gönderilen hükümde es-Seyyid Mehmet Ağa'nın 4 sene için toplam 2000 kuruş tutan meblağın 1500 kuruşunun hissesine düştüğü ve bunun terekesinden

²⁷³ KŞS 155, s. 145

²⁷⁴ KŞS 155, s. 225

tahsil edilmesi emir edilmiştir.²⁷⁵ Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta es-Seyyid Mehmed Ağa'nın gerekli ödemeleri yapmadığı yıllar olan 1768-1772 arasındaki senelerdir (Hicri 1182-1186). Bu yıllar bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin bir felakete sonuçlanacak olan, Rusya ile savaş yaptığı yıllara denk gelmektedir. Bu savaş yıllarında devletin ayan ailelerinden maddi ve askeri yardım beklemesi ayanları çok fazla zorlamıştır. Bu noktada, Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa'nın savaş koşullarından dolayı söz konusu meblağı ödemediğine dair bir belirti yoksa da, bir ihtimal olarak düşünülmesi gereken bir husustur.

Aile üyeleri çeşitli malikane ve iltizamlarla beraber cizye ve avarız toplanmasında da etkindiler. Es-Seyyid Mehmet Ağa'nın amcası es-Seyyit Mustafa Ağa Hicri 1143 senesi (M. 1730-1731) Karaman Eyaleti'nin cizyesinin toplanmasını almıştı. Sonra eyaletin sancak ve kazalarını iltizama vermişti. Konya merkezinin (Nefs-i Konya) cizyesinin toplanmasını es-Seyyid Osman Ağa'ya iltizm olarak vermiş ve üzerinde anlaşılan meblağ kendisine teslim edilmişti.²⁷⁶ Yeğeni es-Seyyit Mehmet Ağa ise Hicri 1115 senesi (Miladi 1742-1743) Kayseri Sancağı cizyesinin iltizamını almıştı.²⁷⁷ Onun oğlu es-Seyyid Mustafa Ağa Hicri 1183 senesi (Miladi 1769-1770) Kayser Sancağı avarızının iltizamını almıştı.

Zennecizade es-Seyyid Mehmet Ağa cephede vefat ettiğinde derhal devlete olan borçları tespit edilmiştir. Ondan sonra da, bunların tahsili yoluna gidilmiştir ve oğlu es-Seyyit Mustafa'nın bu borçları ödeme gücünün olduğu birçok kişi tarafından merkeze bildirildiği açıklanarak²⁷⁸ defalarca hüküm gönderilmiştir.

²⁷⁵ KŞS 155, s. 20

²⁷⁶ KŞS 129, s. 25

²⁷⁷ KŞS 133, s. 241

²⁷⁸ KŞS 155, s. 19

SONUÇ

Kanuni döneminden itibaren ateşli silahların savaş alanına daha fazla girmesiyle hızlı fakat savaş gücü sınırlı süvarilerin yerine tüfek gibi silahlara sahip daimi birliklerin kurulması veya sayılarının arttırılması değişimi tetikleyen unsur olarak görülmektedir. Ancak, silah teknolojisindeki bu değişim, celp sistemi vergi düzeni ve toprak rejimi üzerinde önemli etkilere sahip olmuştur. Mevcudu zaman zaman 100.000'i geçen yeniçerilerin maaş ve masraflarının karşılanması, buna ek olarak meydan savaşlarından kale kuşatmalarına doğru kayan savaş stratejisinin yüksek maliyetleri, sonuçta yeni bir vergilendirme sistemini zorunlu hale getirmiştir. İltizam yönteminin tımar sistemi aleyhine genişlemesi, bu yetersiz kalınca daha fazla nakit ihtiyacını karşılayabilmek için malikane sisteminin yürürlüğe konulması taşradaki çoğu devlet görevlisi veya eski devlet görevlilerinin bu yeni sistemden faydalanmasını sağlamıştır. Malikane sistemiyle maddi gücünü artıran bu yeni zümrenin devletin dikkatini çekmesi fazla uzun sürmemiştir. Osmanlı idarecileri eski bir tabir olan ayan dedikleri bu zümreden ilk başta seferler sırasında ordunun ihtiyaçlarının karşılanmasında, sonra eşkiya tedibinde sonrasında ise kapı halklarına komuta eden komutanlar olarak faydalanmıştır. Nitekim, inceleme bölgesi olan Kayseri Sancağı'nda en fazla ön plana çıkan ayan ailesi Zennecizadeler muhtemelen bir yeniçerinin soyundan gelmektedirler. Bu aileden inceleme döneminde kayıtlara geçen ilk kişi olan Osman Ağa'nın Eşkun Mukataası'nın malikane usulüyle tasarruf ettiği anlaşılmaktadır. Bu mukataa 1730 yılından önce alınmış olup, Osman Ağa'dan sonra oğlu Mehmet Ağa ve torunu Ahmet Ağa da bu mukataayı elde tutmayı başarmışlardır. Bu mukataaya ek olarak diğer birkaç malikane ile farklı senelerde iltizam ve avarız ile cizye toplama görevlerini de aldıkları görülmektedir. Zennecizadeler'in bu vergi toplama işlerinden elde ettikleri karlar özel hesap defterlerinin bu güne ulaşmamasından dolayı bilinmemektedir. Ancak, Mehmet Ağa'nın kurduğu vakfa bağladığı gayri menkullerden anlaşıldığı kadarıyla bu mukataalardan ciddi kazançlar sağlamıştır. Zennecizadeler'in maddi güçlerini arttırmalarına paralel olarak, merkezi hükümetin onlara verdiği görevler de artmış ve çeşitlenmiştir. 1742 yılında Zennecizade Mehmet Ağa Çapanoğlu Ahmet Ağa'nın

emrinde Rakka'da isyan halinde olan Recebli Aşireti'nin tedip edilmesinde görev almıştır. Aynı şekilde, 1761 yılında Afşar Aşireti'nin asıl iskan bölgesine gönderilmesinde de görev almıştır.

Zennecizadeler'in yükselmesinde bir diğer önemli görev mütesellimliklerdir. Aile bu görev için kapı halkı denilen askeri birlik beslemek zorunda olduğundan, askeri güç elde etmekteydi. Aynı zamanda, bu görev maddi kazanç ve idari deneyim sağlıyordu. Buna rağmen mütesellimlik görevi muhassıllık ve voyvodalık görevleri kadar karlı değildi. Nitekim, Anadolu'da geniş bölgelerde söz sahibi olan Caniklizadeler Canik Muhassıllığı'nı, Çapanzadeler Bozok Voyvodalığı'nı ve Rişvanzadeler de Malatya Voyvodalığı'nın neredeyse bir yüzyıla yakın ellerinde tutmuşlardı. Zennecizadeler ise yerleşik oldukları Kayseri'de büyük bir voyvodalık veya muhassıllık olmadığından bu imkandan yoksunlardı. Zennecizadeler'in, Mehmet Ağa'nın ölümünün ardından Çapanoğulları karşısında güç kaybetmeleri de bununla ilgilidir.

1768-1774 yılları arasında Ruslar'a karşı yapılan savaşta ise kendisinin idaresinde 150 askerle cepheye gelmesi emir edilmiştir. Ancak, muhtemelen cephede savaşmayarak, kendisine Hacıoğlu Pazarcığı'nda nüzul emniyeti görevi verildi ve bu göreve devam ederken ölmüştür. Mehmet Ağa'ya bu görevi esnasında *Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşı*lığı unvanı verildiği anlaşılmaktadır. Bu Osmanlı Devleti'nin taşrada ortaya çıkan yeni zümre yani ayanları içselleştirmede kullandığı bir araçtır. Böylece, taşra ileri gelenleri bölgelerindeki halk ile devlet arasındaki aracılar olmaktan çıkıp devlet elitleri ve görevlileri haline geliyorlardı. Bu unvana sahip olanları Osmanlı elit idareci sınıfta yükseltmede bir sonraki adım onlara *vezir* unvanı vermektir. Ne var ki, Mehmet Ağa savaş sırasında öldüğünden bu bir sonraki aşamaya yükselememiştir. Oğulları Ahmet ve Mehmet Ağalar ise aileyi devam ettirmelerine rağmen, savaş sırasında büyük faydası görülen Çapanoğulları'nın baskısına maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti ayanlardan bu şekilde çeşitli konularda yararlanırken, önemli bir kaygısı bu zümrenin halkı ezmesini engellemek ve ülkenin idaresindeki merkezîyetçi

yapıyı kaybetmemekti. Bu ikisini sağlamak için Osmanlı idarecileri zaman zaman ayanları cezalandırıyor, zaman zaman yeni görevler ve unvanlar vererek onurlandırıyor ama seferler gibi en önemli zamanlarda verilen görevlerin yerine getirilmemesi gibi durumlar hariç, hiçbir zaman onları ortadan kaldırmaya çalışmıyordu. Aslında, devletin ayanlara karşı bu yaklaşımı savaşların ardından terhis edilen ve işsiz kaldıkları için sorunlara sebep olan leventlere karşı tutumuyla benzerlik oluşturmaktadır. Leventler tüm XVII. yüzyıl boyunca devleti uğraştırmalarına rağmen, devlet asla onlardan faydalanmayı bırakmamıştır. Hatta bir ara, leventlik resmen kaldırılmasına rağmen, devlet aynı askeri zümreleri başka adlar altında cepheye götürmüştür. Aynı şekilde, özellikle seferlerde ve ülkenin idaresinde ayanlardan faydalanmamayı asla düşünmemiştir.

Bundan dolayıdır ki, XVIII. yüzyılda ayanların ortaya çıkışı ve güçlenişi Osmanlı Devleti'nin gücünde bir gerilemeye değil, aksine devletin gücünü ve taşradaki varlığını devam ettirmesinde önceki yüzyıllardan farklı yöntemleri kullandığına işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

Kayseri Şerhiye Sicilleri

125 134 143 152

126 135 144 153

127 136 145 154

128 137 146 155

129 138 147 156

130 139 148

131 140 149

132 141 150

133 142 151

Araştırmalar

Abou-el-Haj, Rifaat Ali; **Modern Devletin Doğası-16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu**, Çev: Oktay Özel ve Canay Şahin, İmge Kitabevi, İstanbul 2000

Adanır, Oğuz; **Osmanlı ve Ötekiler**, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2013

-----; **Osmanlı ve Avrupalılar**, Doğu Batı Yayınları , Ankara 2013

Agoston, Gabor; **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**, Çev. M. Fatih Çalışır, Timaş Yayınları, İstanbul 2012

Ak, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir Ayanlık Örneği Yılanoğulları**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, YYT, Antalya 2007

Akdağ, Mustafa; "*Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri: 1730-1839*", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 8-12, 1970, s.51-61

Barkey, Karen; **Eşkiyalar ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2011

Barkey, Karen; **Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar**, Versus Kitap, İstanbul 2008

Batmaz, Eftal Şükrü; **XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma**, YDT, Ankara Üniversitesi, Ankara 1995

Buzpınar, Şit Tufan; "*Nakibüleşraf*", **DİA**, İstanbul 2006, C. 32

Bölükbaşı, Ömerül Faruk; **18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhane-i Amire**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013

Caner, Songül; **138 Numaralı Kayseri Şeriye Sicili (H.1161-62/M.1748-1749), Transkripsiyon ve Değerlendirme**, YYT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997

Cezar, Mustafa; **Osmanlı Tarihinde Levendler**, İstanbul 1965

Cezar, Yavuz; **Osmanlı Maliyesi'nde Bunalm ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1986

Çizakça, Murat; **İslam Dünyası'nda ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, Çev. Şehnaz, Layikel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

Darling, Linda; **Revenue-Raising and Legitimacy-Tax Collection and Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660**, Leiden 1996

Erdal, Mehmet; "Beytülmal", **DİA**, C. VI, İstanbul 1992

Erdoğan, Meryem Kaçan -Meral Bayrak Ferlibaş-Kamil Çolak; **Ruşçuk Ayanı-Tirsinikli İsmail Ağa ve Dönemi (1796-1806)**, İstanbul 2009

Ergenç, Özer; "*XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mali Nitelikleri*", **Şehir, Toplum, Devlet-Osmanlı Tarihi Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2013

Erkal, Mehmet; "Cizye", **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993

Finkel, Caroline; "*Macaristan'daki 1593-1606 Osmanlı-Habsburg Savaşının Maliyeti*", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Cilt I, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2006

Genç, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi**, "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Ötüken Neşriyat, 7. Basım, İstanbul 2010, s. 101-155

Griswold, William J.; **Anadolu'da Büyük İsyân 1591-1611**, Çev. Ülkün Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2002

Güçer, Lütfi; **XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1964

Gündüz, Ahmet; **XVIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kayseri (1775-1800)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1998

Halaçoğlu, Ahmet; **Teke (Antalya) Mütesellimi Hacı Mehmed Ağa ve Faaliyetleri**, Fakülte Kitabevi, Isparta 2002

Itzkowitz, Norman; **Osmanlı İmparatorluğu ve İslami Gelenek**, Çev. İsmet Özel, Şule Yayınları, IV. Baskı, İstanbul 2008

İnalçık, Halil; "*Centralization and Decentralization in the Ottoman Administration*", **Studies in the Eighteenth Century Islamic History**, Haz. Thomas Naff-Roger Owen, Carbondale, 1977

İnalçık, Halil "*Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700*", **Archivum Ottomanicum**, IV

İnalçık, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi: 1300-1600**, C. 1, Eren Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul 2004

İnalçık, Halil; **Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., XI. Baskı, İstanbul 2008

İpşirli, Mehmet; "*Paşmaklık*", **DİA**, Cilt 34, İstanbul 2007

Karaca, Filiz; "*Pişkeş*", **DİA**, Cilt 34, İstanbul 2007

Karagöz, Mehmet; **XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1993

Karagöz, Mehmet; "*XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Şehrinin Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu*", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri**, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yay., s. 245-257

Karakaş, Muhammet; **XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Kayseri (1750-1775)**, YDT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1997

Karakaş, Muhammet ; "*XVIII. YY: İkinci Yarısında Kayseri'de Ayan ve Mütegalibeler*", **II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, Kayseri 1998

Khoury, Dina Rizk; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu Musul: 1540-1834**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999

Kunt, İ. Metin; **Bir Osmanlı Valisinin Yıllık Gelir-Gideri: Diyarbekir, 1670-71**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1981

Kunt, İ. Metin; **Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1978

Kılıç, Orhan; **XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İdari Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı**, Elazığ 1997

Küçük, Levent; **Osmanlı Vergi Hukukunda Avarız Kavramı ve Avarızın İdaredeki Rolü**, Ankara Üniversitesi, YDT, 2007

McGovan, Bruce; "*Ayanlar Çağı*", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Haz. Halil İncik ve Donald Quataert, Cilt II, II. Baskı, Eren Yayıncılık, İstanbul 2006

Mert, Özcan; **XVII. ve XIV. Yüzyıllarda Çapanoğulları**, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1980

Mert, Özcan; "*Kayserili Bir Ayan: Zennecioğlu Seyyit Mehmet Ağa*", **II Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)**, Kayseri 1998

Mumcu, Ahmet; **Tarih İçindeki Genel Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet-Özellikle Yargıda Rüşvet-**, İnkılap Kitapevi, İstanbul 2005

Mustafa Nuri Paşa, **Netayicü'l-vukuat Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV**, Haz. Yılmaz Kurt, Birleşik Dağıtım Kitabevi, Ankara 2008

Nagata, Yuzo; **Muhzinzade Mehmed Paşave Ayanlık Müessesesi**, Institute for the Study of Languages and Cultures of Asian and Africa, Tokyo 1982

-----; **Tarihte Ayanlar: Karaosmanoğulları Üzerinde Bir İnceleme**, TTK, Ankara 1997

Ortaylı, İlber "*Eski Türk Şehirlerinde Yapı İşlerinin Düzenlenişi ve Yapı Örgütü*", **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu: Seçme Eserler II**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. II. Baskı İstanbul 2008

Öz, Mehmet; **Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, Dergah Yayınları, II. Baskı, İstanbul 2005

-----; "*Reaya*", **DİA**, Cilt XXXIV, İstanbul 2007

Özcan, Abdülkadir; "*Cülus*", **DİA**, Cilt VIII, İstanbul 1993

Özel, Oktay; "*Modern Osmanlı Tarihyazımında Klasik Dönem: Bir Eleştirel Değerlendirme*", **Dün Sancısı Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, II. Baskı, Ankara 2012

Özkaya, Yücel; "*XVIII. Yüzyılda Mütessesimlik Müessesesi*", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi**, S.3-4, Ankara 1977

Özkaya, Yücel; "*XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Ayanlık İddiaları*", **Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 24, Sayı. 3-4, Ankara 1969

Özkaya, Yücel; "*XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yerli Ailelerin Ayanlıkları Ele Geçirilişleri ve Büyük Hanedanların Kuruluşu*", **Bellekten**, C. 168, Ankara 1978

Özkaya, Yücel; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, TTK Basımevi, Ankara 1994

Öztürk, Ayhan; **Şeriye Sicillerine Göre Kayseri Sancağı (1738-1749)**, Erciyes Üniversitesi Basımevi, Kayseri 2000

Özvar, Erol; **Osmanlı Maliyesi'nde Malikane Uygulaması**, Kitabevi, İstanbul 2003

-----; "*Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)*", **Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler**, Haz. Mehmet Genç ve Erol Özvar, Cilt I, İstanbul 2006

Pamuk, Şevket; **Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, V. Baskı, İstanbul 2012

Pamuk, Şevket; **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi**, 6. Baskı, İstanbul 2010

Parker, Geoffrey, **The Military Revolution-Military İnnovation and the Rise of the West 1500-1800**, Cambridge University Press, New York 1988

Peirce, Leslie P., **Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrancılık ve Kadınlar**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çev. Ayşe Berktaş, 5. Baskı, İstanbul 2011

Quataert, Donald; **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, Çev. Ayşe Berktaş, İletişim Yayınları, VI. Baskı, İstanbul 2009

Reyhan, Cenk; **Osmanlı'da Kapitalizmin Kökenleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2008

Sakaoğlu, Necdet; **Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul 1998

Sahillioğlu, Halil; “Avarız”, **DİA**, Cilt IV, İstanbul 1991

Salzman, Ariel; **Modern Devleti Yeniden Düşünmek Osmanlı Ancien Regime'i**, Çev. Ayşe Özdemir , İletişim Yayınları, İstanbul 2011

Sertoğlu, Midhat; **Osmanlı Tarih Lugatı**, Enderun Kitabevi , İstanbul 1986

Shaw, Stanford J.; **Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu**, Kapı Yayınları, Çev. Hür Güldü, İstanbul 2008

-----; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, Cilt I Gaziler İmparatorluğu-Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükselişi ve Çöküşü, E Yayınları, III. Baskı, İstanbul 2008

Şimşek, Fatma; **Anadolu Sancaklarında Mütesellimlik Kurumu (XVIII. Yüzyıl)**, Akdeniz Üniversitesi, YDT., Antalya 2010

Tabakoğlu, Ahmet; **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul 1985

Tezcan, Baki; **The Second Ottoman Empire Political and Social Transformation in the Early Modern World**, Cambridge University Press, New York 2010

TOK, Özen; **130 Numaralı Kayseri Şerhiye Sicili (H. 1151/M. 1738-39)**, YYT, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 1996

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, III. Cilt 1. Kısım, TTK Basımevi, VIII. Baskı, Ankara 2011

Ünal, Mehmet Ali; **Osmanlı Tarih Sözlüğü**, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011

Üstündağ, Nagehan; **Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısının Dönüşümü Sürecinde Balkanlarda Ayanlık (XVII.-XVIII. Yüzyıllar)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004

Wallerstein, Immanuel; "*Ottoman Empire and the Capitalist World-Economy: Some Questions for Research*", **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Haz: Osman Okyar-Halil İncılık, Meteksan Limited Şirketi, Ankara 1980

Yaycıoğlu, Ali; **The Provincial Challenge: Regionalism, Crisis, and Integration in the Late Ottoman Empire, (1792-1812)**, Harvard University, YDT, 2008

